

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ІНКІНА СОФІЯ ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 159.922.8 (477)

ДИСЕРТАЦІЯ

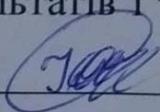
**ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ МОРАЛЬНОЇ МОТИВАЦІЇ
ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ**

05 Соціальні та поведінкові науки

053 Психологія

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ С. В. Інкіна

**Науковий керівник: Булах Ірина Сергіївна, доктор психологічних наук,
професор**

Київ – 2026

АНОТАЦІЯ

Інкіна С. В. Психологічні чинники моральної мотивації волонтерської діяльності в юнацькому віці. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії у галузі психології за спеціальністю 053 «Психологія». – Український державний університет імені Михайла Драгоманова, Київ, 2026.

Актуальність теми дослідження зумовлюється подіями сучасності та кризовими умовами життя населення як в Україні, так і в світі. Виклики останніх років, зокрема, економічні й соціальні кризи, Революція гідності, російська збройна агресія з 2014-го р., анексія АР Крим, пандемія коронавірусної інфекції COVID-19, повномасштабне вторгнення ворога в 2022-му р. негативно вплинули на ментальне здоров'я українців усіх вікових категорій. Щоденні труднощі співвітчизників, пов'язані з такими складними обставинами, виснажують людські ресурси, нищівним чином впливають на їх життєстійкість, а під особливою загрозою перебувають найменш захищені верстви населення. До останніх належать люди з інвалідністю, пенсіонери, діти, позбавлені батьківського піклування, внутрішньо переміщені особи (ВПО), ветерани та ін. Громадяни повсякчас зазнають як непоправних втрат через загибель близьких, родичів, друзів, руйнування житла та особистого майна, так і постійно зіштовхуються з побутовими перешкодами, зумовленими відключеннями життєво важливих комунікацій, зокрема, електроенергії, опалення, водопостачання тощо. За таких умов гостро постає питання надання волонтерської допомоги тим, хто її потребує.

Необхідність залучення нових добровольців і підтримання вмотивованості волонтерів виступають актуальними викликами сьогодення. Молодь є потужним джерелом волонтерського руху. Чимало юнаків і юнок доволі активно беруть участь у благодійних ініціативах, вступають у громадські організації, добровольчі об'єднання, проте подекуди їх мотивація

є нестійкою, сильно коливається під впливом зовнішніх обставин. Зрештою частина волонтерів юнацького віку лише епізодично займається такою діяльністю. Окрім того, юнацький вік є сенситивним для морального становлення особистості, адже молоді люди опинилися в нових обставинах життя (вступ до ЗВО, сепарація від батьківської родини, побудова романтичних партнерських стосунків, отримання досвіду першої роботи тощо), почали відчутніше впливати на соціальне життя, здобули більше прав, обов'язків. Все це спонукає юнаків і юнок до роздумів, «пошуку» себе та власного місця в суспільстві, становлення моральних цінностей, принципів, побудови світогляду. Саме розвиток моральної мотивації сприяє зростанню та посиленню вмотивованості волонтерів юнацького віку, заохочуючи їх до активної участі у добродійній безоплатній діяльності.

Мета дослідження полягає в здійсненні теоретико-методологічного вивчення та емпіричного дослідження психологічної сутності, змісту моральної мотивації та її чинників у процесі волонтерської діяльності в юнацькому віці, розробці й впровадженні розвивальної програми підвищення потенціалу розвитку моральної мотивації у юнаків і юнок.

У першому розділі дисертації було здійснено теоретико-методологічний аналіз проблеми моральної мотивації волонтерської діяльності в юнацькому віці. Вивчено та окреслено внесок у розуміння феноменів моралі й моральної мотивації філософів давнини, визначних зарубіжних і вітчизняних вчених минулого та сучасності. Кристалізовано сутність та змістове навантаження поняття «моральна мотивація» особистості. Доводиться, що *моральна мотивація особистості* – це спонукання до процесу моральної саморегуляції поведінки особистості, яке пов'язане з розвитком її моральної свідомості та самосвідомості, що обумовлений особистісними, моральними й світоглядними цінностями. За результатами проведеного аналізу запропоновано схему розвитку моральної мотивації.

На основі вивчення доробку вчених, виокремлено чинники, що водночас виступають цінностями, які найбільше впливають на формування

моральної мотивації волонтерської діяльності в юнацькому віці, а саме: *альтруїстичність, емпатійність, моральна обов'язковість, справедливість, національна ідентичність, патріотизм, солідарність та толерантність.*

Грунтовно проаналізовано феномен волонтерства в юнацькому віці. Спираючись на наукові джерела, запропоновано такі функції волонтерської діяльності в юнацькому віці: *ціннісна, соціально-інтегративна, рефлексивно-розвивальна, освітньо-кар'єрна, інклюзивна.* Завдяки вивченню позицій науковців, а також досвіду громадських, благодійних, добродійних організацій, визначено та підсумовано психологічні особливості волонтерської діяльності в юнацькому віці, як-от: *громадянська активність, амбітність, ініціативність, небайдужість; патріотизм, соціальна відповідальність, бажання приносити користь країні; зацікавленість, активна включеність, професійна допитливість; прогресивність, схильність до інноваційності, гнучкість та мобільність.*

Підсумок теоретичного вивчення проблеми відображено в запропонованій моделі розвитку моральної мотивації волонтерської діяльності в юнацькому віці.

У *другому розділі* дисертації висвітлено результати емпіричного дослідження моральної мотивації волонтерської діяльності молоді, метою якого стало вивчення особливостей вияву моральної мотивації та психологічних чинників її розвитку в процесі волонтерської діяльності юнаків і юнок. Відповідно до здійсненого теоретичного аналізу було підібрано й апробовано під час пілотажного дослідження надійний психодіагностичний інструментарій, а саме такі методики: «Діагностика моральної мотивації» (в адапт. І. Кравченко); «Опитувальник просоціальної мотивації фахівця соціономічних професій» (авт. К. Фоменко); опитувальник «Просоціальна особистість» (авт. Л. Пеннер, в адапт. М. Петренко); опитувальник «Шкала емоційного відгуку» (авт. А. Меграбян, Н. Епштейн); опитувальник «Громадянська відповідальність» (авт. М. Актаєва); психодіагностичний тест «Добро і зло» (модиф. Л. Клочек);

«Методика оцінки позитивності та невизначеності етнічної ідентичності» (модиф. Л. Співак); анкета «Громадянська позиція і патріотизм» (авт. О. Жаровська); «Методика вимірювання соціальної солідарності в українському суспільстві» (авт. К. Урсуленко); методика «Шкала інтолерантності до невизначеності» (IUS – 12) Н. Карлетона (в адапт. Г. Громової). Застосування перелічених методик дозволило ґрунтовно дослідити моральну мотивацію волонтерів юнацького віку та психологічні чинники її розвитку.

Враховуючи результати теоретичного вивчення проблеми, а також зважаючи на отримані показники пілотажного дослідження, було виокремлено *критерії* моральної мотивації волонтерської діяльності в юнацькому віці, як-от: усвідомлення та прийняття гуманістичних і просоціальних цінностей і мотивів; емоційно-ціннісне ставлення до себе, інших і світу загалом; здійснення моральної саморегуляції взаємодій (діяльності, спілкування, взаємин). Окрім того, визначено також *рівні* (високий, середній, низький) і *якісні показники* розвитку моральної мотивації волонтерів юнацького віку.

Здійснена кількісна та якісна обробка й інтерпретація отриманих даних дозволила констатувати наступне: переважна більшість опитаних молодих людей почали займатися волонтерством за власним внутрішнім бажанням, будучи вмотивованими; для меншої, проте значної частини досліджуваних, рушійним стало не тільки своє прагнення, а й запрошення долучитися до такої діяльності з боку знайомих; порівняно невелика частина респондентів засвідчила, що має необхідність, як соціальний обов'язок, займатися волонтерством; було виявлено також і декілька випадків «добровільно-примусового» залучення молоді до волонтерської діяльності.

За результатами емпіричного дослідження встановлено, що половина опитаних волонтерів має високий рівень розвитку моральної мотивації, більше чверті – середній, а решта – низький. Більшість юнаків і юнок характеризується середніми рівнями розвитку альтруїстичності, емпатійності, моральної обов'язковості, справедливості, солідарності й толерантності. За

переліченими чинниками фіксувалися також як досліджувані з високими, так і з низькими рівнями розвитку, проте провідною тенденцією серед респондентів зафіксовано саме середній рівень. Натомість патріотичність і національна ідентичність більшості юнаків і юнак розвинені на високому рівні. Окрім того, результати кореляційного аналізу, здійсненого за допомогою програмного забезпечення SPSS, продемонстрували наявність сильних взаємозв'язків між гуманістичними, альтруїстичними та просоціальними мотивами волонтерів юнацького віку. Констатовано, що чим більше молодих людей спонукають займатися волонтерством друзі чи це стає необхідністю, вимогою з боку організації, тим меншим є їх внутрішнє моральне прагнення цим займатися. Власне внутрішнє бажання особистості юнацького віку стати волонтером має взаємозв'язки з її гуманістичними, альтруїстичними та просоціальними мотивами.

Таким чином, доводиться, що примус чинить негативний вплив на бажання молодих людей займатися волонтерською діяльністю, а несприятливі зовнішні обставини зі свого боку також дестабілізують добровольців, знижуючи їх готовність долучатися до волонтерства, тому важливим і необхідним постає розвиток саме внутрішньої, моральної мотивації молодих волонтерів, яка не буде залежати від зовнішніх негараздів.

У *третьому розділі* дисертації запропоновано технології формування моральної мотивації волонтерської діяльності в юнацькому віці. Спираючись на проведений теоретичний аналіз та отримані результати емпіричного вивчення, розроблено та впроваджено розвивальну психологічну програму з підвищення ефективності розвитку моральної мотивації у юнацькому віці. Програма включала: бесіди, мінілекції, кінотерапію та соціально-психологічний тренінг. *Мета* розвивальної програми полягала у вдосконаленні процесу становлення моральної мотивації у юних добровольців.

Заняття розвивальної програми склалися з технік, вправ і тренінгових завдань, що націлені на розвиток моральної вмотивованості та її

психологічних чинників. Застосування бесід спонукало молодь до відкритого діалогу, дискусії, де юнаки та юнки могли відкрито висловлювати власні думки, ділитися досвідом і створювати нові ідеї. Провідною тематикою бесід були проблеми волонтерства, зокрема, етичні питання, роль такої діяльності, емоційний стан добровольців тощо. Реалізовані мінілекції стали лаконічним, проте містким психопросвітницьким елементом програми. Такий формат роботи дозволив висвітлити найбільш актуальні питання волонтерської діяльності в XXI столітті, надаючи відповіді на питання, що пов'язані з потребами сучасного благодійництва, образом волонтера, а також можливими ризиками та небезпеками, що пов'язані з самовідданою діяльністю. Блок кінотерапії набув особливого значення в розвивальній роботі з молоддю, адже в процесі таких занять юнаки та юнки не просто переглядали запропоновані кінострічки, а з цікавістю поглиблено аналізували їх, зважаючи на думки, емоції і поведінку героїв, співпереживаючи, рефлексуючи та шукаючи сенси, висловлювали власні погляди, обговорювали з іншими. Соціально-психологічний тренінг виступив як осередок безпечного простору, де його учасники мали можливість отримати підтримку, здобути й потренувати нові навички, зокрема ті, які безпосередньо пов'язані з волонтерською діяльністю. Кожне заняття тренінгу було спрямоване на розвиток моральних цінностей молодих людей.

Згідно з результатами проведення формувального експерименту було констатовано суттєві зміни в експериментальній групі. Здійснений порівняльний аналіз дозволив засвідчити дієвість і ефективність впровадженої програми. У юнаків і юнок з експериментальної групи зафіксовано зростання рівня розвитку моральної мотивації, окрім того виявлено позитивну динаміку в показниках рівнів розвитку альтруїстичних, гуманістичних і просоціальних мотивів досліджуваних. Альтруїстичність, емпатійність, моральна обов'язковість, національна ідентичність і патріотизм молодих людей після реалізації програми зросли до високого та середнього рівнів їх розвитку, низький рівень зазначених цінностей було нівельовано,

проте справедливість, солідарність та толерантність хоч і відчутно підвищилися в частини добровольців, але залишилися й представники низького рівня розвитку цих чинників.

Спираючись на проведений аналіз, було розроблено та запропоновано рекомендації керівникам громадських організацій, лідерам волонтерських об'єднань, а також психологам щодо посилення моральної мотивації волонтерів юнацького віку.

***Ключові слова:** моральна мотивація, юнацький вік, психологічні чинники, волонтерська діяльність, моральні цінності, альтруїстичність, моральна обов'язковість, справедливість, національна ідентичність, патріотизм, солідарність, толерантність, підтримка, студентська молодь, воєнний стан.*

ABSTRACT

S. Inkina. Psychological factors of moral motivation of volunteer activity in youth. – Qualifying scientific work in the form of a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in Psychology, specialty 053 «Psychology». – Mykhailo Dragomanov Ukrainian State University, Kyiv, 2026.

The *relevance* of the research topic is due to the crisis conditions of life both in Ukraine and in the world. The challenges of recent years, in particular, economic and social crises, the Revolution of Dignity, Russian armed aggression since 2014, the annexation of the Autonomous Republic of Crimea, the COVID-19 coronavirus pandemic, and the full-scale invasion in 2022, have negatively affected the mental health of Ukrainians of all age groups. The daily difficulties of compatriots associated with such difficult circumstances deplete human resources, have a devastating impact on their vitality, and the least protected segments of the population are under particular threat. The latter include people with disabilities, pensioners, children deprived of parental care, internally displaced persons, veterans, etc. Citizens constantly suffer irreparable losses due to the death of loved ones, relatives, friends, destruction of housing and personal property, and constantly face everyday obstacles caused by disconnections of vital communications, in particular, electricity, heating, water supply, etc. Under such conditions, the issue of providing volunteer assistance to those who need it becomes acute.

The need to attract new volunteers and maintain the motivation of volunteers are current challenges today. Youth is a powerful source of the volunteer movement. Many young men and women actively participate in charitable initiatives, join public organizations, volunteer associations, but sometimes their motivation is unstable, fluctuates greatly under the influence of external circumstances. After all, some young volunteers only occasionally engage in such activities. In addition, adolescence is sensitive for the moral development of a

person, because young people find themselves in new life circumstances (entering higher education, separation from their parents, building romantic partnerships, gaining experience in their first job, etc.), have begun to have a more significant impact on social life, have acquired more rights and responsibilities. All this encourages young men and women to reflect, «find» themselves and their own place in society, form moral values, principles, and build a worldview. It is the development of moral motivation that contributes to the growth and strengthening of the motivation of young volunteers, encouraging them to actively participate in charitable unpaid activities.

The purpose of the research is to conduct a theoretical and methodological study and empirical research of the psychological essence, content of moral motivation and its factors in the process of volunteer activity in adolescence, to develop and implement a developmental program to increase the potential for the development of moral motivation in young men and women.

In the first section of the dissertation, a theoretical and methodological analysis of the problem of moral motivation of volunteer activity in adolescence was carried out. The contribution to the understanding of the phenomena of morality and moral motivation of ancient philosophers, prominent foreign and domestic scientists of the past and present was studied and outlined. The essence and semantic load of the concept of «moral motivation» of the individual were crystallized. It is proved that the *moral motivation* of the individual is an incentive to the process of moral self-regulation of the individual's behavior, which is associated with the development of his moral consciousness and self-awareness, which is determined by personal, moral and worldview values. Based on the results of the analysis, a scheme for the development of moral motivation is proposed.

Based on the study of the work of scientists, factors that simultaneously act as values that most influence the formation of moral motivation for volunteering in youth have been identified, namely: *altruism, empathy, moral obligation, justice, national identity, patriotism, solidarity and tolerance.*

The phenomenon of volunteering in youth has been thoroughly analyzed. Based on scientific sources, the following functions of volunteering in youth have been proposed: *value-based, socially integrative, reflective-developmental, educational-career, inclusive*. Thanks to the study of the positions of scientists, as well as the experience of public, charitable, charitable organizations, the psychological features of volunteering in youth have been identified and summarized, such as: *civic activity, ambition, initiative, concern; patriotism, social responsibility, desire to benefit the country; interest, active involvement, professional curiosity; progressiveness, tendency to innovation, flexibility and mobility*.

The result of the theoretical study of the problem is reflected in the proposed model of the development of moral motivation for volunteer activity in adolescence.

The second section of the dissertation highlights the results of an empirical study of the moral motivation of youth volunteer activities, the purpose of which was to study the features of the manifestation of moral motivation and psychological factors of its development in the process of volunteer activities of young men and women. In accordance with the theoretical analysis, a reliable psychodiagnostic toolkit was selected and tested during the pilot study, namely the following methods: «Diagnostics of moral motivation» (adapted by I. Kravchenko); «Questionnaire of prosocial motivation of a specialist in socioeconomic professions» (author K. Fomenko); questionnaire «Prosocial personality» (author L. Penner, adapted by M. Petrenko); questionnaire «Emotional response scale» (author A. Mehrabyan, N. Epshtein); questionnaire «Civic responsibility» (author M. Aktaeva); psychodiagnostic test «Good and evil» (mod. L. Klochek); «Methodology for assessing the positivity and uncertainty of ethnic identity» (mod. L. Spivak); questionnaire «Civic position and patriotism» (author O. Zharovska); «Methodology for measuring social solidarity in Ukrainian society» (author K. Ursulenko); methodology «Intolerance Scale for Uncertainty» (IUS - 12) by N. Carleton (adapted by H. Hromova). The use of the listed methods

allowed us to thoroughly investigate the moral motivation of youth volunteers and the psychological factors of its development.

Taking into account the results of the theoretical study of the problem, as well as the obtained indicators of the pilot study, the *criteria* for moral motivation of volunteer activity in youth were identified, such as: awareness and acceptance of humanistic and prosocial values and motives; emotional and value attitude towards oneself, others and the world in general; implementation of moral self-regulation of interactions (activity, communication, relationships). In addition, *levels* (high, medium, low) and *qualitative indicators* of the development of moral motivation of youth volunteers were also determined.

The quantitative and qualitative processing and interpretation of the data obtained allowed us to state the following: the vast majority of surveyed young people began to engage in volunteering out of their own inner desire, being motivated; for a smaller, but significant part of the studied, the driving force was not only their own desire, but also an invitation to join such activities from acquaintances; a relatively small part of the respondents indicated that they had a need, as a social duty, to engage in volunteering; several cases of “voluntary-forced” involvement of young people in volunteer activities were also identified.

According to the results of the empirical study, it was established that half of the surveyed volunteers have a high level of moral motivation, more than a quarter have an average level, and the rest have a low level. The majority of young men and women are characterized by average levels of development of altruism, empathy, moral obligation, justice, solidarity and tolerance. According to the listed factors, both high and low levels of development were recorded, but the leading trend among respondents was the average level. In contrast, patriotism and national identity of the majority of young men and women are developed at a high level. In addition, the results of the correlation analysis carried out using SPSS software demonstrated the presence of strong relationships between the humanistic, altruistic and prosocial motives of young volunteers. It was found that the more

young people are encouraged to volunteer by friends or it becomes a necessity, a requirement from the organization, the lower their internal moral desire to do it. The inner desire of a young person to become a volunteer is interconnected with their humanistic, altruistic and prosocial motives.

Thus, it is proven that coercion has a negative impact on the desire of young people to engage in volunteer activities, and adverse external circumstances, in turn, also destabilize volunteers, reducing their willingness to engage in volunteering, therefore, the development of the inner, moral motivation of young volunteers, which will not depend on external adversity, becomes important and necessary.

The third section of the dissertation proposes technologies for the formation of moral motivation for volunteer activities in adolescence. Based on the theoretical analysis and the results of empirical study, a developmental psychological program was developed and implemented to increase the effectiveness of the development of moral motivation in adolescence. The program included: conversations, mini-lectures, film therapy, and socio-psychological training. The goal of the developmental program was to improve the process of forming moral motivation in young volunteers.

The developmental program classes consisted of techniques, exercises, and training tasks aimed at developing moral motivation and its psychological factors. The use of conversations encouraged young people to open dialogue and discussion, where young men and women could openly express their thoughts, share experiences, and create new ideas. The leading topics of the conversations were the problems of volunteering, in particular, ethical issues, the role of such activities, the emotional state of volunteers, etc. The implemented mini-lectures became a concise, but capacious psycho-educational element of the program. This format of work allowed to highlight the most relevant issues of volunteer activity in the 21st century, providing answers to questions related to the needs of modern charity, the image of a volunteer, as well as possible risks and dangers associated with selfless activity. The film therapy block acquired special importance in

developmental work with youth, because during such classes, young men and women did not just watch the proposed films, but analyzed them in depth with interest, taking into account the thoughts, emotions and behavior of the characters, empathizing, reflecting and searching for meanings, expressing their own views, discussing with others. The socio-psychological training acted as a center of a safe space, where its participants had the opportunity to receive support, acquire and practice new skills, in particular those that are directly related to volunteer activity. Each training session was aimed at developing the moral values of young people.

According to the results of the formative experiment, significant changes were noted in the experimental group. The comparative analysis made it possible to verify the effectiveness and efficiency of the implemented program. An increase in the level of development of moral motivation was recorded in young men and women from the experimental group, in addition, positive dynamics were revealed in the indicators of the levels of development of altruistic, humanistic and prosocial motives of the subjects. Altruism, empathy, moral obligation, national identity and patriotism of young people after the implementation of the program increased to high and medium levels of their development, the low level of these values was leveled, however, although justice, solidarity and tolerance significantly increased in some volunteers, there were also representatives of a low level of development of these factors.

Based on the analysis, recommendations were developed and offered to heads of public organizations, leaders of volunteer associations, and psychologists on strengthening the moral motivation of young volunteers.

Keywords: *moral motivation, youth, psychological factors, volunteering, moral values, altruism, moral obligation, justice, national identity, patriotism, solidarity, tolerance, support, student youth, martial law.*

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях, включених до переліку наукових спеціалізованих видань України

1. Булах І. С., Інкіна С. В. Розвиток моральної мотивації особистості юнацького віку в процесі волонтерської діяльності // Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія 12 : Психологічні науки : зб. наук. праць. Київ : Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2025. Вип. 27 (72). С. 15-26. DOI: [https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series12.2025.27\(72\).02](https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series12.2025.27(72).02) URL: <https://enpuirb.udu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/40ba2b1b-0b53-4cc8-b03f-728fb80375d7/content>

2. Булах І. С., Інкіна С. В. Детермінанти моральної мотивації волонтерської діяльності молоді в умовах воєнних дій // Міждисциплінарні дослідження складних систем = Interdisciplinary Studies of Complex Systems : зб. наук. праць. Київ : Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2025. № 26. С. 123-135. DOI: <https://doi.org/10.31392/iscs.2025.26.123>

3. Інкіна С. В. Динаміка розвитку моральної мотивації волонтерів юнацького віку в умовах воєнного стану // Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія 12 : Психологічні науки : зб. наук. праць. Київ : Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2025. Вип. 28 (73). С. 77-88. DOI: [https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series12.2025.28\(73\).07](https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series12.2025.28(73).07) URL: <https://enpuir.udu.edu.ua/handle/123456789/50812>

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

1. Інкіна С. В. Моральна мотивація як детермінанта реалізації волонтерського потенціалу особистістю юнацького віку // Освіта і наука -

2023 : збірник наукових праць учасників звітної-наукової конференції студентів та аспірантів Факультету психології Українського державного університету імені Михайла Драгоманова (3-7 квітня 2023 року, м. Київ) [Електронне видання] / Ред. колегія: Л. М. Вольнова. Київ, 2023. С. 110-112. URL:

https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/40085/Osvita%20i%20nauka_2023.pdf?sequence=1#page=110

2. Інкіна С. В. Особливості юнацького волонтерства в Україні // Актуальні проблеми психологічної та соціальної адаптації в умовах кризового суспільства [Електронне видання] : збірник матеріалів VIII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Ірпінь, 20 квітня 2023 року. Ірпінь : Державний податковий університет, 2023. С. 353-356. URL: <https://api-ir.dpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e4302f58-7773-4dbc-8f6f-edbb9597a7f4/content>

3. Булах І. С., Інкіна С. В. Психологічні особливості надання волонтерської допомоги постраждалим від терористичних актів // Протидія терористичним актам у міському середовищі : збірник матеріалів Наукового форуму. Навчально-науковий інститут права та політології УДУ імені Михайла Драгоманова (м. Київ, 21 червня 2023 р.). Київ : Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2023. С. 323-324. URL: <https://sci.ldubgd.edu.ua/bitstream/123456789/12768/1/Protydiia%20terorystychnym%20aktam%20u%20miskomu%20seredovyshchi.pdf#page=323>

4. Інкіна С. В. Профілактичні засоби збереження психологами-волонтерами ментального здоров'я населення в умовах воєнних дій // Психічне здоров'я в умовах війни : шляхи збереження та відновлення : матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції (з міжнародною участю) (м. Київ, 13 жовтня 2023 р.). Київ : НУБІП України, 2023. С. 17-19. URL:

https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u381/zbirnik_psihichne_zdorovya_13_zhovtnya.pdf

5. Інкіна С. В. Волонтерство як чинник соціалізації особистості юнацького віку // Соціалізація особистості в умовах системних змін : теоретичні і прикладні проблеми : збірник тез XVI Міжнародної науково-практичної конференції (наукове електронне видання), 22 березня 2024 р. / Л. М. Карамушка, Н. М. Дембицька, І. К. Зубіашвілі, О. В. Лавренко, Т. І. Мельничук; за ред. О. В. Лавренко. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2024. С. 39-42. URL:

http://psychology-naes-ua.institute/files/pdf/22222_1714991905.pdf

6. Інкіна С. В. Волонтерська група як осередок морального становлення особистості юнацького віку // Освіта і наука - 2024 : збірник наукових праць учасників звітно-наукової конференції студентів та аспірантів Факультету психології Українського державного університету імені Михайла Драгоманова (9-11 квітня 2024 року, м. Київ) [Електронне видання] / Ред. колегія: Л. М. Вольнова. Київ, 2024. С. 74-76. URL:

https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/45185/Osvita%20i%20nauka_Materialy%20konfer_2024.pdf?sequence=1#page=74

7. Інкіна С., Булах І. Моральна мотивація психологів-волонтерів під час надання психологічної допомоги населенню // Сучасна вища освіта : досягнення, виклики та перспективи розвитку в умовах невизначеності : Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (Запоріжжя – Мелітополь, 04–05 жовтня 2024 р.). Запоріжжя : Видавництво МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2024. С. 160-162. URL:

<https://lib.mdpu.org.ua/materialy-konferenczij/>

8. Булах І. С., Інкіна С. В. Моральна мотивація студентів-психологів під час здійснення волонтерської діяльності // Морально-етичний і творчий складник як основа професійного зростання майбутніх журналістів, педагогів, психологів та богословів [Електронне видання] : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Буча, 07 листопада 2024 р.) / упорядники : В. В. Куриляк, Ф. М. Проданюк, Буча : ПВНЗ «УГІ», 2024.

С. 101-104. URL:
<https://eportfolio.kubg.edu.ua/data/conference/12283/document.pdf>

9. Інкіна С. В. Моральна криза у волонтерів юнацького віку в умовах воєнних дій // Актуальні проблеми підготовки психологів до врегулювання конфліктів : збірник матеріалів учасників науково-практичного круглого столу (13 грудня 2024 року, м. Київ) [Електронне видання] / Ред. колегія: Матяш-Заяц Л. П. Київ, 2024. С. 109-112. URL:

<http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/47152>

10. Інкіна С. В. Психологічні чинники моральної мотивації волонтерської діяльності молоді юнацького віку в умовах воєнних дій // Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість в умовах європейської інтеграції : 36. матеріалів XXVII Всеукр. наук.-практ. конф., Київ, 15 травня 2025 р. / Редкол.: О. І. Тимошенко (відп. ред.) та ін. К.: Вид-во Європейського університету, 2025. С.16-18.

ЗМІСТ

ВСТУП	21
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ МОРАЛЬНОЇ МОТИВАЦІЇ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ	29
1.1. Сутність та змістове навантаження поняття «моральна мотивація» особистості	29
1.2. Аналіз досліджень психологічних чинників моральної мотивації особистості в період юності	47
1.3. Психологічні особливості волонтерської діяльності в юнацькому віці	61
Висновки до першого розділу	80
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МОРАЛЬНОЇ МОТИВАЦІЇ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ	82
2.1. Організація дослідження та психодіагностичні методи вивчення моральної мотивації та чинників її розвитку	82
2.2. Вивчення особливостей вияву моральної мотивації особистості юнацького віку	92
2.3. Результати вивчення впливу психологічних чинників на моральну мотивацію в юнацькому віці	122
Висновки до другого розділу	127
РОЗДІЛ 3. ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ МОТИВАЦІЇ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ	129
3.1. Розвивальна психологічна програма з підвищення ефективності розвитку моральної мотивації у юнацькому віці	129
3.2. Кількісні та якісні показники впливу психологічних чинників на моральну мотивацію в юнацькому віці	143
3.3. Методичні рекомендації щодо посилення моральної мотивації волонтерської діяльності в юнацькому віці	150
Висновки до третього розділу	154

	20
ВИСНОВКИ	156
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	160
ДОДАТКИ	176

ВСТУП

Актуальність теми дослідження зумовлюється сучасними подіями в Україні та світі. Соціальні процеси, що відбуваються протягом останніх десятиліть, формують певні умови життєдіяльності, суспільні тенденції, загальні настрої, які панують і впливають на сьогочасне людство. Такі процеси відображаються в соціальній, економічній, політичній, культурній, духовній і моральній сферах життя. Світові виклики останніх років, як-от: революції, кризи, теракти, воєнні конфлікти, пандемія коронавірусної інфекції COVID-19, а також російська збройна агресія з 2014-го року, складна соціально-економічна ситуація в Україні та світі, широкомасштабне вторгнення ворога, воєнний напад на територію нашої держави в 2022-му році чинять негативний, ба навіть, нищівний вплив на людей.

Такі тяжкі обставини призводять до того, що першочергова увага населення зорієнтована на питання виживання, а моральні аспекти, особливо в умовах воєнних дій, можуть бути відсунутими чи навіть знехтуваними. Найбільш уразливими категоріями населення є діти, позбавлені батьківського піклування, люди з інвалідністю, похилого віку, військовослужбовці, малозабезпечені сім'ї, а також родини, які втратили житло, внутрішньо переміщені особи (ВПО), вимушені мігранти та ін. Перелічені групи потребують додаткової допомоги, адже повне державне забезпечення не завжди можливе. Варто додати, що кількість людей в Україні, які постраждали через війну, постійно збільшується, оскільки ворожі атаки тривають і призводять до отримання травм, фізичних уражень, загибелі, переживання горя з приводу смерті близьких.

На допомогу, в описаних вище труднощах, приходять волонтери – люди, які готові безоплатно надавати підтримку й турботу, не шукаючи власної вигоди та не очікуючи винагород. Значною частиною таких добровольців в Україні є молодь. Юнаки та юнки доволі активно залучаються до волонтерської діяльності. Волонтерство – це надзвичайно важлива

складова сучасної української громади, адже саме завдяки небайдужим особистостям суспільству вдається долати чимало негараздів і проблем, шляхом надання психологічної підтримки тим, хто цього потребує, фізичної допомоги на місцях, збору коштів і гуманітарної допомоги, здійснення евакуаційних місій з прифронтових територій, ліквідації наслідків атак, порятунку тварин тощо.

Моральне становлення молодих людей, зокрема, волонтерів юнацького віку, відбувається в часи війни. Юнаки та юнки (18-23р.) є представниками нового покоління, яке зростало в умовах соціального зламу та перебудови – кристалізації національної і громадянської ідентичності після подій 2013-2014-го років, формуючи свідомість «нових українців».

Юнацький вік – це період активних змін, що пов'язаний зі вступом до закладу вищої освіти, початком поступової сепарації від батьківської родини, отриманням першого досвіду роботи та вибудовуванням нових соціальних зв'язків. Зазначені обставини підштовхують молодих людей до здійснення процесів інтроспекції, рефлексії, ідентифікації. Такий самоаналіз торкається й проблем моралі, моральності та аморальності, гуманності, спонукаючи юнаків і юнок до пошуку власних цінностей, утвердження поглядів, ставлень, принципів. Частина молоді долучається до волонтерських лав, керуючись різноманітними мотивами, зокрема, й моральними, як-от: альтруїстичними, гуманістичними та просоціальними. Волонтерство, зі свого боку, виступає простором для самоздійснення й самореалізації юнаків і юнок, оскільки така діяльність позитивно впливає на їх соціалізацію та сприяє особистісному зростанню й моральному становленню. Разом з тим, представники громадських організацій і добровольчих рухів відмічають коливання вмотивованості волонтерів юнацького віку. Попри те, що значна кількість молодих людей долучається до такої діяльності, невелика частина з них займається цим постійно. Все це підсвічує важливість розвитку моральної мотивації волонтерів юнацького віку, що зумовлюється їх внутрішніми цінностями, а не зовнішнім тиском.

Таким чином, необхідність процвітання волонтерства в Україні є беззаперечною та актуальною як зараз, так і в майбутньому, а розвиток моральності молодого покоління стає його запорукою. Зважаючи на вищевикладене важливим є вивчення психологічних чинників моральної мотивації волонтерської діяльності в юнацькому віці.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами:

Дисертацію виконано згідно з планом наукової діяльності кафедри теоретичної та консультативної психології, факультету психології УДУ імені Михайла Драгоманова. Тема дисертації затверджена Вченою радою Українського державного університету імені Михайла Драгоманова (протокол №1 від 22 грудня 2022 р.).

Мета дослідження полягає в здійсненні теоретико-методологічного вивчення та емпірично дослідження психологічної сутності, змісту моральної мотивації та її чинників у процесі волонтерської діяльності в юнацькому віці, розробці й впровадженні розвивальної програми підвищення потенціалу розвитку моральної мотивації у юнаків і юнок.

В основу нашого дослідження покладено *припущення* про те, що розвиток моральної мотивації волонтерської діяльності в юнацькому віці зумовлений впливом сукупності психологічних чинників (*альтруїстичність, емпатійність, моральна обов'язковість, справедливість, національна ідентичність, патріотизм, солідарність і толерантність*), що виступають моральними цінностями особистості, а підвищення потенціалу розвитку досліджуваного особистісного утворення може здійснюватися шляхом цілеспрямованого впливу на зазначені детермінанти.

Відповідно до мети та нашого припущення були поставлені такі **завдання дослідження:**

1. На основі теоретичного аналізу визначити зміст, сутність, обґрунтувати психологічні чинники моральної мотивації та виокремити особливості волонтерської діяльності особистості юнацького віку в умовах воєнного стану.

2. Підібрати та апробувати психодіагностичний інструментарій дослідження моральної мотивації волонтерської діяльності в юнацькому віці, визначити й обґрунтувати критерії, показники та рівні її розвитку.

3. Емпірично дослідити особливості розвитку моральної мотивації і вплив на неї психологічних чинників у процесі волонтерської діяльності юнаків та юнок.

4. Розробити та впровадити розвивальну програму з підвищення потенціалу розвитку моральної мотивації волонтерської діяльності юнаків та юнок.

Об'єкт дослідження – моральна мотивація волонтерської діяльності в період юності.

Предмет дослідження – психологічні чинники моральної мотивації волонтерської діяльності в юнацькому віці.

Теоретико-методологічною основою дослідження є сукупність наукових принципів та уявлень про моральний розвиток і становлення особистості зарубіжних (Л. Кольберг, Ж. Піаже, Е. Фромм, З. Фройд) та вітчизняних вчених (Ю. Алексєєва, Н. Бігун, О. Богач, М. Боришевський, І. Булах, А. Донцов, А. Зимянський, Л. Лохвицька, Л. Клочек, Т. Некіз, Р. Павелків, Н. Павлик, Л. Сокол та ін.), особистісно орієнтований підхід (І. Бех, Е. Помиткін, М. Савчин), концепції розвитку мотивації особистості (Дж. Гауген, Е. Десі, Е. Клері, Дж. Коупленд, П. Міне, Р. Раян, Р. Рідж, М. Снайдер, А. Стукас) та наукові положення про волонтерство (З. Бондаренко Н. Вайнілович, Н. Корчакова, А. Котелевець, Т. Лях та ін.).

Для досягнення поставленої мети та вирішення завдань було використано такі **методи дослідження**:

- теоретичні: аналіз, порівняння, узагальнення та систематизація наукових психологічних, філософських праць з проблематики нашого дослідження;

- емпіричні: спостереження, психодіагностичне тестування за допомогою методичного інструментарію, анкетування, опитування,

констатувальний і формувальний експерименти, систематизація й узагальнення якісних та кількісних даних дослідження.

- статистичні: контент-аналіз, кореляційний аналіз за допомогою програмного забезпечення SPSS (Statistical Package for the Social Science).

Експериментальна база дослідження. Для проведення констатувального експерименту були залучені волонтери різноманітних громадських, благодійних організацій м. Києва, а також кількох столичних університетів (повний перелік установ і організацій, на базі яких опитані респонденти займалися волонтерською діяльністю, наведено в додатках (див. Додаток А). Вибірку склали 136 волонтерів юнацького віку (18-23 р.). Формувальний експеримент проводився на базі Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», участь у якому взяли 68 волонтерів юнацького віку (33 – контрольна група, 35 – експериментальна). Експеримент проводився впродовж 2023 – 2025 років.

Наукова новизна та теоретична значущість дослідження полягає в:

- *вперше*: визначено зміст та сутність поняття «моральна мотивація волонтерської діяльності особистості юнацького віку»; *виокремлено ряд психологічних чинників*, які спонукають юнаків і юнок до волонтерства, а саме: альтруїстичність, емпатійність, моральна обов'язковість, справедливість, національна ідентичність, патріотизм, солідарність і толерантність; *теоретично обґрунтовано, побудовано та презентовано модель розвитку моральної мотивації* волонтерської діяльності в юнацькому віці;

- *поглиблено та розширено* наукові уявлення щодо проблеми моральної мотивації, а саме: *обґрунтовано критерії* (усвідомлення та прийняття гуманістичних і просоціальних цінностей; емоційно-ціннісне ставлення до себе, інших і світу загалом; здійснення моральної саморегуляції взаємодій (діяльності, спілкування, взаємин)) і *показники та рівні* (високий, середній, низький) моральної мотивації волонтерської діяльності в юнацькому віці;

- *розроблено та апробовано* розвивальну психологічну програму, мета якої полягає в підвищенні ефективності розвитку моральної мотивації у волонтерів юнацького віку та її чинників, що була реалізована за допомогою застосування бесід, мінілекцій, соціально-психологічного тренінгу, а також засобів кінотерапії (фільмотерапії): перегляд, аналіз і групове обговорення кінострічок відповідної тематики;

- *набули подальшого розвитку*: поняття «моральна мотивація особистості» з врахуванням особливостей психологічних чинників її розвитку в юнацькому віці; наукові уявлення про процес волонтерської діяльності молодих людей в умовах воєнного стану.

Практична значущість дослідження полягає в підбраному та обґрунтованому комплексі психодіагностичних методик, що можуть бути застосовані для психологічного тестування волонтерів, з метою вимірювання моральної вмотивованості та рівня розвитку її чинників. Розроблена психологічна програма, що включає застосування бесід, мінілекцій, засобів кінотерапії (фільмотерапії), соціально-психологічного тренінгу є доцільним і ефективним методом розвивальної роботи з молоддю. Для проведення кінопоказів було розроблено спеціальний допоміжний бланк для рефлексії, що здійснюється молодими людьми як під час перегляду фільму, так і після, який може бути використаний у розвивальній роботі з молоддю. Запропоновано методичні рекомендації керівникам громадських організацій, лідерам волонтерських об'єднань і окремо психологам щодо посилення моральної мотивації волонтерської діяльності в юнацькому віці. Перелічений доробок може бути застосовний практичними психологами, соціальними педагогами, керівниками волонтерських організацій.

Результати дослідження було впроваджено у виховний процес Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» та Українського державного університету імені Михайла Драгоманова.

Основні положення та висновки дисертації було висвітлено в 13 публікаціях, серед яких 2 статті в наукових фахових виданнях категорії Б, одна стаття у виданні, що індексується в міжнародній наукометричній базі Web of Science, а також 10 тез у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є одноосібно виконаною науковою працею. Здобуті наукові результати й висновки, що складають наукову новизну, отримані автором самостійно.

У наукових статтях «Розвиток моральної мотивації особистості юнацького віку в процесі волонтерської діяльності» та «Детермінанти моральної мотивації волонтерської діяльності молоді в умовах воєнних дій», опублікованих у співавторстві з науковим керівником І. С. Булах, здобувачці належить 80% обсягу тексту.

Апробація результатів дисертації. Основні матеріали та висновки було презентовано на таких конференціях: IV щорічна он-лайн зустріч до Всесвітнього дня психічного здоров'я «Збереження психічного здоров'я та розвиток резильєнтності в умовах війни» (м. Київ, 2022 р.), звітно-наукова конференція студентів та аспірантів Факультету психології УДУ імені Михайла Драгоманова «Освіта і наука – 2023» (м. Київ, 2023 р.), VIII Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми психологічної та соціальної адаптації в умовах кризового суспільства» (м. Ірпінь, 2023 р.), Науковий форум «Протидія терористичним актам у міському середовищі» (м. Київ, 2023 р.), V Щорічний форум «Психічне здоров'я: громадські та негромадські установи. Складнощі та перспективи співпраці» (м. Київ, 2023 р.), I Всеукраїнська науково-практична конференція (з міжнародною участю) «Психічне здоров'я в умовах війни: шляхи збереження та відновлення» (м. Київ, 2023 р.), XVI Міжнародна науково-практична конференція «Соціалізація особистості в умовах системних змін: теоретичні і прикладні проблеми» (м. Київ, 2024 р.), звітно-наукова конференція студентів та аспірантів Факультету психології УДУ імені Михайла Драгоманова «Освіта і наука – 2024» (м. Київ, 2024 р.), II Міжнародна науково-практична

конференція «Сучасна вища освіта: досягнення, виклики та перспективи розвитку в умовах невизначеності» (м. Запоріжжя – Мелітополь, 2024 р.), Всеукраїнська науково-практична конференція «Морально-етичний і творчий складник як основа професійного зростання майбутніх журналістів, педагогів, психологів та богословів» (м. Буча, 2024 р.), Науково-практичний круглий стіл «Актуальні проблеми підготовки психологів до врегулювання конфліктів» (м. Київ, 2024 р.), звітно-наукова конференція студентів та аспірантів Факультету психології УДУ імені Михайла Драгоманова «Освіта і наука – 2025» (м. Київ, 2025 р.), XXVII Всеукраїнська науково-практична конференція «Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість в умовах європейської інтеграції» (м. Київ, 2025 р.), Всеукраїнський фестиваль психоконсультації і психотерапії «Фенікс фест 2025» (м. Київ, 2025 р.), Міжнародна науково-практична конференція «Травмоване дитинство: психологічні проблеми особистісного та соціального становлення дітей та молоді в умовах війни та поствоєнного періоду» (м. Рівне, 2025 р.).

Структура та обсяг дисертації: дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел (144 найменування, з них 28 іноземною мовою) та 16 додатків. Основний зміст дисертації викладено на 130 сторінках. Робота містить 9 таблиць та 14 рисунків. Загальний обсяг дисертації становить 235 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ МОРАЛЬНОЇ МОТИВАЦІЇ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЮНАЦЬКОМУ ВІСІ

1.1. Сутність та змістове навантаження поняття «моральна мотивація» особистості

Питання моралі, моральності та аморальності, моральної мотивації особистості, здійснення морального вибору турбували людство споконвіків. Розробкою зазначених питань і аналізом категорій добра та зла почали займатися ще філософи й мислителі давнини. Ця проблематика лягла в основу більшості релігійних вчень, а її дослідження стало частиною філософії, психології, етики. Такі питання набули статусу «одвічних» і дотепер хвилюють сучасних людей.

Вчення про добро стало основою моральних норм, що визначають правила життя в суспільстві. Воно створювалося протягом багатьох століть, ґрунтуючись на цінностях і втілюючись у взаємодії людей у вигляді моральних норм, а також звичаїв, традицій та обрядів. Такі норми почали здійснювати функцію соціального контролю й впливу на особистість, наприклад, у вигляді суспільного осуду за аморальний вчинок. Проте дотримання норм моралі, перш за все, залежить від внутрішніх переконань особистості, почуття обов'язку, від її здатності до здійснення моральної рефлексії [112].

Вивчення феномена моралі залишається актуальним до сьогодні, оскільки потребує поглиблення його розуміння, як ціннісного конструкту в психологічній структурі особистості та зорієнтовує вчених також на дослідження механізмів її становлення.

За електронним словником «Cambridge Dictionary», мораль – це особистий чи соціальний набір стандартів і ознак «гарних» чи «поганих» вчинків людини, а також наявність у неї соціально прийнятних якостей [121].

За українським «Філософським енциклопедичним словником» за ред. В. Шинкарука, мораль (лат. *moralis* – моральний, від *mores* – звичаї) – це «духовно-культурний механізм регуляції поведінки особистості та соціальних груп», який здійснюється шляхом уявлень людей про усталені норми, цінності, еталони поведінки й принципи належного ставлення до інших [107, с. 397].

За «Великим тлумачним словником сучасної української мови», за ред. В. Бусела, мораль – це визначена система загальноприйнятих норм і принципів поведінки людей, що регулює їх ставлення один до одного та до соціуму загалом [23].

У наукових філософських і психологічних джерелах подекуди можна зустріти ототожнення понять «моралі» й «моральності» або їх розмежування. Наукові погляди вчених стосовно їх співвідношення різняться.

За однією науковою позицією, мораль є формою свідомості, а моральність – сферою дій. За іншою, мораль – це регуляція поведінки особистості, що здійснюється за допомогою висування стійких соціальних критеріїв і очікувань, а моральність – це внутрішня свобода особистості, коли суспільні вимоги збігаються з особистісними прагненнями людини [4, 22].

У тісному зв'язку з поняттями «мораль» і «моральність» постає поняття «етика» (грец. – *etos*), яке, як вчення про моральність, запропонував філософ Античності Арістотель, який наголошував на залежності моральності від виховної дії етики на особистість. Найпотужніший давньогрецький філософ вважав, що етика передбачає «правильну норму» поведінки, що зумовлюється соціальним впливом. Філософ визначив вище людське благо як щастя, проте лише якщо воно добродійне. Роль держави, за мислителем, полягає у вихованні гідних громадян, де добродійність визначає їх духовний світ і практичну життєдіяльність [5].

У латинській мові, окрім терміну *etos*, з давнини існував термін *mos* – характер, вдача, звичай, що згодом почало уособлювати значення закону,

правила. Спираючись на ці терміни, Цицерон, давньоримський політичний діяч, утворив від іменника *mos* прикметник *moralis* – такий, що стосується характеру, вдачі, звичаїв. Згодом неологізм почали використовувати інші римські письменники та філософи, що призвело до виникнення терміна *moralitas* – мораль [53].

В епоху Античності, за допомогою роздумів про моральне, тогочасні мислителі (Демокрит, Сократ, Платон) [102, 144, 90] намагалися пояснити місце людини в світі, її ставлення до життєвих подій і оточення. Античні ідеї моралі мали на меті виховання добродішних схильностей та навчання моральним діям. Вирішення проблематики моральності людини зосереджувалося на питаннях різниці між загальними суспільними настановами й звичаями окремих соціальних груп, на взаємодіях особистості та спільноти, на перетворенні суспільних норм в особистісні.

Античних мислителів Древньої Греції та Риму (Демокрит, Сократ, Платон, Арістотель, М. Аврелій, Сенека) [102, 144, 90, 1, 96] цікавили етичні питання: моралі, добра, справедливості, чесності, відважності, правдивості. Аналізуючи проблеми моралі, античні греки опиралися на наявні стосунки між людьми, реалізацію особистісного потенціалу в реальному світі, а не в потойбічному. Моральність вони пов'язували із взаємодіями людей, оскільки боги – безсмертні, що дозволяло останнім не нести моральну відповідальність за власні вчинки.

Філософ і матеріаліст Демокрит вважав, що існує два види законів: природні та ті, які встановлені людьми, що діють у сфері моралі. На думку мислителя, моральність не є вродженою, а здобувається шляхом виховання. Здатності людини робити моральний вибір, розрізняти добро та зло, обирати моральну поведінку безпосередньо пов'язані з особливостями її виховання. Демокрит вперше сепарував суб'єктивне й об'єктивне в моральному акті, виокремивши мотив дії або вчинку та саму дію чи вчинок: «Ворог не той, хто завдає образи, а той, хто робить це з наміром» [102 с. 109]. Таким чином, філософ для з'ясування моральності вчинку радив зважати на наявність чи

відсутність єдності бажання (наміру) та дії: «Бути доброю людиною означає не лише не робити несправедливості, а й не бажати цього...» [102 с.109]. По-справжньому моральним можна бути лише діючи згідно з власними внутрішніми переконаннями, а не з примусу.

Для здійснення аналізу поглядів античних мислителів на моральність варто звернути увагу на роздуми філософа Сократа, який вважав, що передумовою моральності є розуміння чесноти, а сама мораль – це знання. Сократ не писав текстів, тому доробок мислителя можна проаналізувати за допомогою праць зі спогадів його учнів, зокрема Ксенофонта, в праці «Спогади про Сократа» («Memorabilia»). За Сократом, розум є основним критерієм і суддею щодо моралі, а моральність – це розуміння, що є благом, корисним для людини, яке допомагає їй бути щасливою та добродібною. Розмірковування про моральні чесноти та моральні якості лежать в основі філософії Сократа. Він закликав критично ставитися, аналізувати, піддавати сумнівам моральні стосунки, моральність, суспільну думку, здійснюючи моральний вибір, оскільки кожна ситуація відрізняється від іншої та має свої особливості [144].

Згаданий раніше філософ Арістотель у своїй праці «Нікомахова етика» виділив два види етичних чеснот: «діаноетичні» (когнітивні, інтелектуальні), які відповідають за розум, та «етичні» (моральні) – чесноти волі й характеру. Інтелектуальні чесноти – це мудрість і поміркованість, яким людина навчається в процесі особистісного зростання. Моральні – мужність, добродібність, помірність, гідність, щирість, справедливість, правдивість, які формуються в процесі виховання [5].

Для розуміння моральної мотивації особистості варто розглянути погляди філософа на добродібність, адже вона впливає на мотивацію вчинків, зокрема, моральну мотивацію. Мислитель наголосив на важливості дотримання середини. Надлишок та нестача добродібності є негативними. Філософ пояснив це, наводячи приклад, коли надлишок добродібності призводить до того, що людина бездумно роздає всі свої надбання чи

заробіток, не здійснивши достатнього аналізу в контексті продовження власної життєдіяльності. Нестача доброчинності також свідчить про невміння раціонально розподіляти власні ресурси. Арістотель підсумував, що бути доброчесним важко, адже це потребує від людини багато зусиль на шляху до досягнення досконалості [5].

З плином часу, під впливом суспільних настроїв, політичних подій і пануючих провідних філософських тенденцій трактування моралі й моральності, а також того, як моральність впливає на мотивацію людини та її вчинки, зазнавало змін і нових акцентів від епохи до епохи.

Середньовічна мораль здебільшого змішувалася з релігійною та часто зводилася до дотримання заповідей, традицій, страху перед Божим гнівом. Релігійна суспільна свідомість була провідною й доволі авторитарною. Походження моралі було надіндивідним. Таким чином, моральна мотивація та її втілення у вчинках більшості людей значною мірою обумовлювалася дотриманням ними релігійних настанов.

За часів Т. Аквінського роль і значення наукового та філософського пізнання все ж зросла. Зазначений теолог та філософ, у праці «Коментарі до Арістотелевої «Політики»» («*Commentarii ad Aristotelis «Politicam»*»), визначив, коли людина здійснює будь-який вчинок, то завжди керується своїми знаннями та власною волею. Вчинок, що базується на знаннях і волі відрізняє людину від інших істот. Добра людина та, яка здійснює належні вчинки, спираючись на знання та волю. Моральні чесноти регулюють поведінку особистості. Таким чином, вчинки мають здійснюватися за вказівками розуму. Отже, інтелект відіграє провідну роль у здійсненні морального вчинку та моральної мотивації, що й призводить людину до моральності. Окрім того, ще одним важливим регулятивним чинником поведінки особистості є існування найвищої мети, до якої має прагнути людина [2].

В епоху Відродження загальною тенденцією було те, що моральність людини бере початок з пізнавальних, вольових, почуттєво-естетичних виявів

душі та ототожнюється з ними. Моральна поведінка людей обумовлювалася гуманістичними цінностями. Підтримувалася ідея про різницю між мораллю й загальноприйнятими звичаями. Мораль походила з людської душі, проте мала позаіндивідне існування. Панівною була ідея, згідно з якою пропагувалися ідеали гуманізму, особистісного розвитку, культу щастя та краси.

Один з представників цієї епохи, Дж. Бруно, італійський філософ, відрізнявся поглядами від його сучасників. Мислитель виклав власні роздуми про мораль в праці «Про героїчний ентузіазм» («De gli eroici furori»). На думку Бруно, людині підвладно все змінювати, оскільки вона володіє свободою та правом вибору. Філософ виокремив особливе місце «героїчній любові», яка допомагає людині обрати вищу мету, подолати себе, вдосконалитися й зрештою духовно піднятися [120].

Ф. Бекон, англійський філософ і державний діяч, зазначав у праці «Досвіди, або Напуття моральні та політичні» («The Essays Or Counsels, Civil And Moral»), що людина в силах впливати на душу, власні устремління й волю, тобто на мотивацію. Філософ наголосив, що особистісна моральність формується завдяки вихованню. Шлях набуття моральнісної порядності людини – процес навчання, яка в цьому процесі переростає в цінності. Окрім того, за поглядами філософа, схильність до добра та добродійності глибоко закладена в людській природі, навіть, якщо вона не спрямовується на людей, а поширюється на інших живих істот [118].

Епоха Просвітництва прагнула відділити природу й людину від ціннісного. Моральною позицією було пізнання себе та природи, а моральне виховання передбачало набуття практичного досвіду. Панівною тенденцією було прагнення до створення соціуму, що базується «на розумі», за допомогою поширення знань і моральності в суспільстві.

Б. Спіноза, нідерландський філософ, розмірковуючи в праці «Етика, доведена геометричним методом» («Ethica Ordine Geometrico Demonstrata»), підкреслював, що добродійними діями є ті, які походять від особистісної волі

людини. Завдячуючи власним бажанням, людина усвідомлює себе й керує власною діяльністю. Таким чином, ключовим для визначення добра та зла є бажання самої людини [139].

Згодом представник німецької класичної філософії, І. Кант, створив оригінальну теорію моралі – етику «внутрішньої переконаності та доброї волі». Кант стверджував, що мораль не можна зводити до «внутрішньої механіки» душевних імпульсів і переживань. За філософом, мораль має «автономний і нормативний характер», встановлюючи певні дії як обов'язок. Вищим принципом етики, за Кантом, є «категоричний імператив (загальний обов'язковий моральний закон), який має гранично формальний і всезагальний характер». Мислитель створив декілька формулювань категоричного імперативу: «Чини так, щоб ти завжди ставився до людства і у своїй особі, і в особі будь-кого іншого так само, як до цілі, і ніколи не ставився б до нього тільки як до засобу», «Чини так, щоб максима твоєї волі могла водночас мати силу принципу всезагального законодавства», при цьому ним доводилося, що повага до морального закону наділяє людські вчинки моральністю. Кант здійснив порівняльний аналіз моралі з правом, релігією й мистецтвом. Людина керується зовнішніми силами, через насилля, та внутрішніми, моральними, завдяки усвідомленню обов'язку. Право передбачає вчинки, а мораль – переконання. За Кантом, моральне добро – це закон, його дотримання є обов'язковим [57, 58].

Значний внесок у розуміння феномена моралі зробив Г. Гегель, представник німецької класичної філософії. Філософ обґрунтував поняття «обов'язок», в якому знайшли поєднання і всезагальне, і одиничне. До моралі, за мислителем, входять особисті мотиви, переконання, цілі людини, за покликом яких вона діє морально чи аморально. Гегель наголошував на необхідності розділу термінів «мораль» та «моральність». За позицією філософа, *Moralitat* і *Sittlichkeit* – мораль і моральність складають ступені розвитку об'єктивного духу, де моральність є вищим рівнем, більш розвиненим, є сутністю моралі. Він наголошував на необхідності переходу

від моралі до моральності. На думку філософа, моральнісна дійсність відбувається у трьох формах: сімейних моральнісних взаєминах, у суспільних та державних взаємодіях [34, 35].

На початку ХІХ ст. представники екзистенціалізму (М. Гайдеггер, А. Камю, Ж. П. Сартр, К. Ясперс) [33, 56, 95, 131] втілювали ідею, що мораль виключає існування загальноприйнятих, усталених, універсальних норм. Виконанням обов'язку людиною є реалізація нею власної унікальності. А. Залужна, досліджуючи доробок екзистенціалістів, підкреслила, що в роботах представників французького екзистенціалізму простежується конфлікт між релігією (мораллю) та моральністю, де мораль виступає чинником, що призводить до ліквідації свободи людської екзистенції. Таким чином, йдеться не про досягнення морального ідеалу, а про створення відповідного внутрішнього стану особистості [50].

Проаналізувавши історичну канву становлення моралі й моральності, праці найдавніших мислителів, видатних філософів і етиків можна дійти висновку, що погляди на зазначені поняття та їх втілення в моральній мотивації, а також реалізація останньої у вчинках людей змінювалися, еволюціонували й здійснили неабиякий вплив на становлення психологічних концепцій щодо моралі, зрештою, і моральної мотивації.

Проаналізуємо наукові погляди представників класичної і сучасної психології.

3. Фройд, засновник психоаналізу, запропонував розглядати особистість з позиції поєднання трьох складових: «Ід» – «Воно» інстинктивне ядро, «Его» – «Я» – раціональна частина та «Супер-Его» – «Над-Я» – моральний компонент. Над-Я включає дві підструктури: Совість і Его-ідеал, що відіграють важливу роль у процесі морального розвитку особистості. Саме Над-Я відповідає за моральні та релігійні погляди, очікувані норми поведінки, моральні заборони й обмеження, які утворюються в процесі виховання. Над-Я виконує функцію совісті, що формує ідеали особистості й стає мотиватором її поведінки [126].

Продовження розвитку поглядів З. Фрейда відобразилося в неофройдизмі, представниками якого є К. Хорні, Г. Салліван, Е. Фромм [129, 140, 111].

Е. Фромм розділив мораль на авторитарну етику та гуманістичну. Авторитарна етика – це вплив авторитетних людей, зокрема, батьків, вихователів, вчителів, представників громадських організацій. Якщо дитина не виконує моральні вимоги, що висувають ці авторитети, то в неї виникає страх. Таким чином, під впливом авторитарної етики, людина реалізує моральні вчинки, проте робить це, спираючись не на власні мотиви-переконання, а через вимоги та санкції. Гуманістична етика, за позицією вченого, ґрунтується на внутрішній мотивації-устремлінні особистості, що не залежить від зовнішніх впливів. За науковою позицією Фромма, моральною є така людина, яка прагне до розкриття власної самості, самопізнання, щоб втілювати й реалізувати свій потенціал у добрих справах, а зріла та продуктивна особистість і сама стає джерелом моральності [110, 111].

У ХХ ст. значний внесок у розуміння феномена моралі та моральних конструктів, зокрема й моральної мотивації, зробили відомі психологи Ж. Піаже та Л. Кольберг.

Ж. Піаже в поняття «моралізації» вкладав моральну рефлексію, що допомагає робити моральну оцінку вчинків і здійснювати моральний вибір. За психологом, моралізація залежить від стадії морального розвитку, на якій перебуває людина. Окрім того, в праці «The Moral Judgment of the Child» («Le jugement moral chez l'enfant») вчений наголошував на тому, що варто розділяти моральні думки на два види. Перший вид – це моральне мислення, що стосується набутого практичного морального досвіду, коли людина зіштовхується з реаліями життя. Все це призводить до того, що особистість формує певні моральні судження, якими вона керується у власному житті, за допомогою яких надає моральну оцінку вчинкам людей, що прямо чи опосередковано стосуються самої особистості. Другий вид моральних думок

– теоретичні думки, що виявляється у вигляді рефлексії щодо моральної поведінки інших людей, надання загальних оцінок чи особистих моральних принципів самої людини, незалежно від її вчинків [136].

Л. Кольберг, послідовник Ж. Піаже, займався з'ясуванням питання морального розвитку. За Кольбергом, розвиток моральної свідомості індивіда відбувається паралельно з його інтелектуальним розвитком. Дослідник виокремив такі рівні морального розвитку: доморальний, рівень конвенціональної моралі та автономної моралі. Стрижнем такої рівневої теорії морального розвитку особистості є її моральні судження, розвиток яких виявляється в поетапному усвідомленні мотивації, що зрештою сприяє поглибленню та зміцненню моральних суджень [132].

Вітчизняні психологи І. Бех, Л. Долинська, О. Гудима, Н. Максимчук, О. Скрипченко [9, 40, 41, 76] розглядали розвиток моральності особистості у взаємозв'язку зі становленням системи психічних процесів і дійшли висновку, що саме вона є важливим чинником поведінкової регуляції.

Український психолог І. Бех визначив мораль як «практично-оцінний спосіб ставлення людини до дійсності, що регулює поведінку людей через позицію принципового протиставлення добра та зла» [10]. Щодо моральної мотивації особистості, вчений пояснював її специфіку за допомогою виховного процесу. Коли дитина здійснила добродійний вчинок, що може зумовлюватися як альтруїстичною спрямованістю та моральною мотивацією, де здійснене добро саме по собі виступає цінністю для людини, так і бути обумовленим заохоченням чи потенційним покаранням за бездіяння від батьків. Таким чином, моральні мотиви часто формуються під впливом зовнішнього підкріплення, що не можна вважати справжньою духовно-моральною доброчинністю. Вчений наголосив на тому, що лише та духовна чи моральна вартість, що підкріплена самоцінністю, характеризує духовну людину. Отже, для виховання моральних цінностей необхідно звертатися до самосвідомості особистості, стимулюючи внутрішню

діяльність підростаючої людини за допомогою вирішення моральних завдань [13].

Вітчизняна вчена І. Булах наголосила на ціннісній складовій моралі та підкреслила важливість її впливу на зростання та становлення особистості. За науковою позицією вченої, вже зі старшого підліткового віку поведінка людини структурується з більш-менш високим рівнем осмислення моральних норм, які поступово трансформуються в моральні цінності. Моральна мотивація переважної частини дій і вчинків підлітків пов'язана у них з особистісними якостями, які в процесі набуття досвіду стають інтерналізованими й персоніфікованими особистісними цінностями. Окрім того, стійка моральна мотивація являє собою найвищий рівень морального розвитку особистості [19].

Вітчизняний психолог М. Савчин у поняття моралі закрив сукупність регуляторів відповідної поведінки особистості, за допомогою яких вона виявляє себе, як самосвідома та вільна. За науковою позицією вченого, уявлення людини про моральність формується під час того, коли вона осмислює поведінку, яка ґрунтується на ідеальному понятті обов'язку [94].

Дослідники А. Зимянський та Р. Павелків зазначали, що «мораль – це спосіб регуляції життєвих взаємин, що вимагає від особистості самостійно визначати лінію своєї поведінки щодо інших людей, виходячи з рівня сформованості моральної свідомості», а також додали, що «суть моралі в подоланні розходжень між суб'єктом та об'єктом, де загальне не протиставляється особистому, а особисте – загальному» [52, 85].

Мораль і моральність перебувають у тісному взаємозв'язку, проте ці поняття не є тотожними. Моральною особистістю людина стає тоді, коли засвоює мораль, прийняту в конкретному соціумі, та слідує їй. Таким чином, мораль можна охарактеризувати як загальноприйняті норми, які варто відтворювати, що засвоюються у процесі соціалізації. Натомість моральності властивий творчий намір. Моральність базується на моралі, проте виходить за її межі. Суспільна мораль може мати свої недоліки, однак, здатна

розвиватися, змінюватися залежно від моральності людей, приналежних до цього суспільства. Не є доречним протиставляти ці два феномени, оскільки в процесі рефлексії, аналізу, вирішення розбіжностей між ними може стати підґрунтям розбіжностей у розвитку індивіда та соціуму [49].

Людина, навіть знаючи та усвідомлюючи загальноприйняті моральні норми, може не дотримуватися їх, оскільки моральна поведінка спирається на її особистісну моральність. Для здійснення та дотримання норм моралі людині потрібна внутрішня спонука, рушійна сила – мотивація.

Погляди вчених стосовно визначення феномена мотивації розділилися. Представники різноманітних галузей знань і професій, такі як: психологи, соціологи, історики, економісти, менеджери, маркетологи, фахівці з реклами та інші намагаються пояснити його, спираючись на специфіку предмету тієї чи іншої сфери знань.

У психології існують різні наукові положення, щодо розуміння поняття «мотивація». Цей феномен розглядають зі структурних позицій, як сукупність чинників або мотивів, чи як динамічне утворення [115].

Здійснивши теоретичний аналіз розмаїття наукових положень вчених відносно мотивації їх було об'єднано за наступними параметрами:

1. Мотивація як сукупність внутрішніх факторів, що визначають поведінку особистості.
2. Мотивація як процес здійснення зовнішнього впливу на поведінку індивіда, що ототожнюється з терміном «мотивування».
3. Мотивація як психічний стан, що обумовлює дії людини.
4. Мотивація як регуляторний психічний процес.
5. Мотивація як обґрунтування людської поведінки.

За «Сучасним тлумачним психологічним словником» (авт. В. Шапар), мотивація – це спонукання, що спричинюють активність організму індивіда та орієнтують його спрямованість. У психології термін «мотивація» вживають, коли йдеться про причини та механізми цілеспрямованої поведінки [113].

Загалом поняття мотивації є провідним для пояснення спонук вчинків та діяльності. Мотивація займає вагоме місце в структурі поведінки особистості. У поняття мотивації вкладають ряд спонукальних чинників, які зумовлюють активність особистості; потреби, стимули, стремління, мотиви, вплив ситуативних обставин, точніше все, що спонукає ті чи інші поведінкові вияви людини [73].

«Мотивація» та «мотив» (походить від лат. *movere*, від фр. *motif* – «приводити в рух», «рухатися», «рухаю») – взаємопов'язані, проте не тотожні, поняття, що співвідносяться, як загальне й окреме. Погляди науковців-психологів стосовно сутності мотиву різняться, однак існує загальна тенденція: мотив розглядають як певний психологічний феномен. Здебільшого вчені в понятті мотиву вбачають потребу, мету, намір, особистісні диспозиції, емоційний стан [51, 54].

Вітчизняна дослідниця Т. Лях зазначила, що мотивацію розглядають як сукупність факторів, що впливають на поведінку особистості та спрямовують її. До того ж, мотивація виступає як процес психічного регулювання певної діяльності, як вплив мотивів на механізм, що встановлює генезу, спрямування та напрямки реалізації форм активності. Мотивація складається з системи процесів, які стимулюють і відповідають за процес здійснення діяльності [73].

Виділяють два види мотивації: екстринсивна (зовнішня) – обумовлюється зовнішніми умовами та обставинами й інтринсивна (внутрішня) – базується на внутрішніх спонуках: потребах, установках, зацікавленості, прагненнях, бажаннях [128].

Зовнішня мотивація – це спонукання виконати якусь дію, щоб отримати винагороду або уникнути покарання [130]. Завдяки зовнішній мотивації люди займаються певною діяльністю, оскільки очікують, що це призведе до позитивних наслідків, вони отримують винагороду, зокрема, матеріальну, визнання, титул та інші вигоди [135].

На думку Е. Десі та Р. Раяна, зовнішня мотивація – це такий конструкт, що стосується будь-якої діяльності особистості, яка виконується з метою досягнення певного результату. Таким чином, зовнішня мотивація протиставляється внутрішній, що базується на реалізації діяльності заради задоволення від неї самої, а не її інструментальної цінності. Хоча внутрішня мотивація є дуже важливим видом мотивації, проте багато видів діяльності, якою займаються люди, є зовнішньо мотивованими. Така тенденція починається з раннього дитинства, коли діти, в процесі виховання, мають виконувати батьківські вказівки. Згодом зовнішня мотивація стає рушійною силою учнів, через систему оцінювання та шкільних норм, оскільки свобода мати внутрішню мотивацію стає більш обмеженою соціальними очікуваннями й ролями, які вимагають від людей брати на себе відповідальність за недостатньо цікаві для них завдання [137].

Внутрішня мотивація – це спонукання займатися якоюсь діяльністю не через бажання отримати потенційну винагороду, а заради неї самої. Саме заняття і є винагородою, що супроводжується зацікавленістю та викликає насолоду [135].

Внутрішня мотивація зумовлює певні дії заради задоволення, а не якогось конкретного наслідку чи здобутку. Керуючись внутрішньою мотивацією, людина займається чимось заради особистого досягнення, звершення чи розваги, виклику самій собі тощо, а не через зовнішній тиск або винагороду. Дослідження поведінки тварин підтверджують існування внутрішньої мотивації, оскільки багато організмів виявляють пошукову, ігрову та таку поведінку, що спричинена цікавістю, навіть за відсутності підкріплення.

Діти з наймолодшого віку схильні бути активними, допитливими, демонструючи готовність вчитися та досліджувати щось, особливо за допомогою ігрової діяльності, при чому вони не потребують додаткових сторонніх стимулів для цього. Така природна мотиваційна тенденція є дуже важливою для фізичного, когнітивного та соціального розвитку, адже таким

чином отримуються знання й набуваються навички. У дорослому віці схильність виявляти цікавість до новизни, активно засвоювати та творчо застосовувати навички зберігається й впливає на продуктивність і наполегливість особистості [137].

Отже, дії, що спричиняються внутрішньою мотивацією, визначаються шляхом зважування наявності особистісного задоволення (зацікавленість, насолода), а ті, які обумовлюються зовнішньою мотивацією, визначаються порівнянням соціально набутих цінностей стосовно того, чи стимул середовища достатньо вигідний, щоб діяти [134].

Якою постає моральна мотивація особистості: внутрішньою чи зовнішньою? Що являє собою моральна мотивація? Погляди науковців стосовно цих питань доволі різняться.

Значний внесок у вивчення зазначених питань здійснили вчені К. Гайнріхс, Ф. Озер, Т. Ловат та ін., виклавши результати багаторічних напрацювань у праці «Handbook of Moral Motivation. Theories, Models, Applications» («Довідник з моральної мотивації. Теорії, моделі, застосування»). Науковці підкреслили, що більшість концепцій вчених-психологів поєднують моральні знання, судження та почуття, і тільки в останні десятиліття ці поняття почали все більше розмежовувати, враховуючи вплив ситуації й особистісні відмінності людей. Таким чином, не лише за допомогою феномена моральної мотивації вчені намагаються пояснити причини виявів моральності особистості, але й прагнуть проінтерпретувати багато інших моральних конструктів, особливо, моральну рефлексію, моральну самоефективність, моральну відповідальність, моральний вчинок, моральну свідомість та самосвідомість [127].

Особливістю моральності особистості є те, що вона спонукає її до моральної саморегуляції поведінки. Водночас поведінку, яка не спирається на внутрішні моральні переконання особистості, не можна назвати моральною. Найчастіше людина порушує моральні норми тоді, коли зовнішні поведінкові прояви постають етично доцільними, хоча її внутрішні мотиви поведінки

можуть бути обумовлені корисливими та егоїстичними прагненнями. У такому разі егоїстичні мотиви абстрагуються від соціокультурної складової, яка наповнює моральність особистості [42].

Додамо, що в свій час, ще філософ А. Шопенгауер у своїй праці «Про основи моралі» («Über die Grundlage der Moral») [138] описував «егоїзм» як найсильнішу моральну мотиваційну силу людини, включаючи її здатність організувати собі щасливе життя. Саме тому Шопенгауер розумів вчинок особистості як моральний тоді, коли він був вільний від будь-якого егоцентричного задоволення її власних потреб. Отже, за позицією філософа, відсутність у людини егоїстичних мотивів робить її вчинок моральним.

За «Сучасним словником з етики» (авт. М. Тофтул), моральний мотив – це внутрішнє спонукання особистості до дії, що включає стан зацікавленості в її втіленні, з орієнтацією на моральні цінності. Моральний мотив є духовно-емоційною підставою для реалізації вчинку, а керуючись ним, людина здійснює моральний вибір. Пов'язаними з поняттям мотиву є терміни «стимул» та «намір» [102].

За електронним «Словником із соціальної роботи», моральний стимул – це різновид соціального заохочення та визнання особистості за досягнуті нею здобутки в певній діяльності [44].

Моральний намір – прийняте особистістю рішення здійснити певну моральну дію та досягнути запланованого результату. Це вольова установка, що є наслідком усвідомлення та аналізу моральних вимог, постановки цілей і підбору засобів реалізації задуманого [102].

Шляхом до морального вчинку є: виникнення певної життєвої ситуації – морально-чуттєве переживання, яке вона викликала – моральна рефлексія обставин і мотивів, здійснення вибору та прийняття відповідних рішень – вольова саморегуляція – моральний вчинок – постдійове усвідомлення. Отже, вчинок поєднує ситуативний, мотиваційний, дійовий та рефлексивний компоненти, що тісно переплітаються в діяльності особистості [63].

Серед науковців поширеною є думка, що мотивація морального судження є внутрішньою. Судження – це когнітивний акт, що пов'язаний з вірою у щось, переконаннями. Таким чином, коли людина оцінює, розмірковує та робить висновок про моральність якогось питання, то вона отримує моральне судження, що стосується моральної оцінки та визначається моральними термінами. Натомість опоненти цієї думки вважають, що сутність таких суджень має більш емоційний характер. Прихильників першого погляду називають «моральними когнітивістами», а прихильників другого – «моральними некогнітивістами» або «експресивістами» [119, 141].

Сучасний американський вчений Р. Джей Воллес наголосив, що між схваленням особистістю морального судження та спонуканням до його втілення в життя існує певний зв'язок. Виходить, що щире схвалення особистістю морального судження певною мірою мотивує її до здійснення цього судження. Таку точку зору вчені називають «інтерналізмом морального судження» [143 с.182]. Прихильники інтерналізму стверджують, що мораль не випадково є джерелом мотивації до дії. Екстерналісти ж стверджують, що моральні мотиви лише умовно пов'язані з моральними судженнями особистості [143].

Якщо розглядати моральну мотивацію з позиції класичних теорій мотивації, то тут провідними є орієнтація на мету, навмисність, наполегливість та стимулювання. З такої точки зору моральний зміст є лише однією зі сфер застосування, тобто моральна мотивація є рівноцінною мотивації водити автомобіль чи займатися спортом тощо, з тією відмінністю, що стосується сфери морального. Існує й інша позиція, за якою варто аналізувати зміст конкретної ситуації, що відкриває ситуативні моральні аспекти такі як: дотримання правил, обіцянок, справедливість, чесність [127].

Американський вчений М. Альфано підсумував, що в сучасній психології виокремлюють такі емпіричні підходи до вивчення моральної мотивації: теорія моральних основ, глибокий прагматизм і мораль як співпраця. Усі ці підходи визначають моральну мотивацію особистості як

сукупність її бажань, емоцій, настроїв, схильностей, цінностей і впливу взаємин, що спонукають думати, робити висновки та діяти морально [117].

Теорія моральних основ базується на шести складових: дбайливість, справедливість, вірність, авторитет, святість та свобода. За положеннями цієї теорії, люди загалом налаштовані на всі зазначені основи, проте до одних з них хтось більш сприйнятливий, ніж до інших.

З позиції глибокого прагматизму, люди мотивуються не тільки власними інтересами, а й груповими, оскільки є соціальними істотами, що засвоюють певні моральні вимоги в процесі виховання. Це первина мораль, що може стати повноцінною, якщо людина буде сприймати своє оточення ширше.

За третьою позицією, мораль як співпраця, мотивація базується на теорії ігор. Гра – це стратегічна ситуація, в якій значення результату для особистості залежить не лише від її рішень, а й від того, що будуть робити інші. У грі з нульовою сумою результату один гравець виграє за рахунок іншого, а спільні рішення, за результатом яких отримується ненульова сума, є морально позитивними. Таким чином, бути морально мотивованим – це бути вмотивованим знаходити моральні рішення [117].

Отже, можна зробити висновок, що наразі відсутня єдність думок та поглядів науковців на феномен моральної мотивації, що потребує подальшого вивчення.

У нашому дослідженні ми зосереджуємо увагу на гуманістичному особистісно орієнтованому підході, поділяючи наукові позиції І. Беха. Формування та розвиток моральної мотивації особистості неможливий без орієнтації на принципи та морально-етичні цінності гуманізму, людиноцентризму, гідності, добротності. Як зазначив І. Бех, поведінка, що досягається директивним шляхом авторитарних вимог, не розвиває позитивну мотивацію вчинків особистості. Формування моральної поведінки має спиратися на моральну потребу людини [12].

Здійснений теоретичний аналіз психологічних, філософських, етичних і педагогічних напрацювань дозволив дійти висновку, що **моральна**

мотивація особистості – це спонукання до процесу моральної саморегуляції поведінки особистості, яке пов’язане з розвитком її моральної свідомості та самосвідомості, що обумовлений особистісними, моральними й світоглядними цінностями.

За результатами проведеного аналізу нами було запропоновано схему розвитку моральної мотивації (див. рис. 1.1).

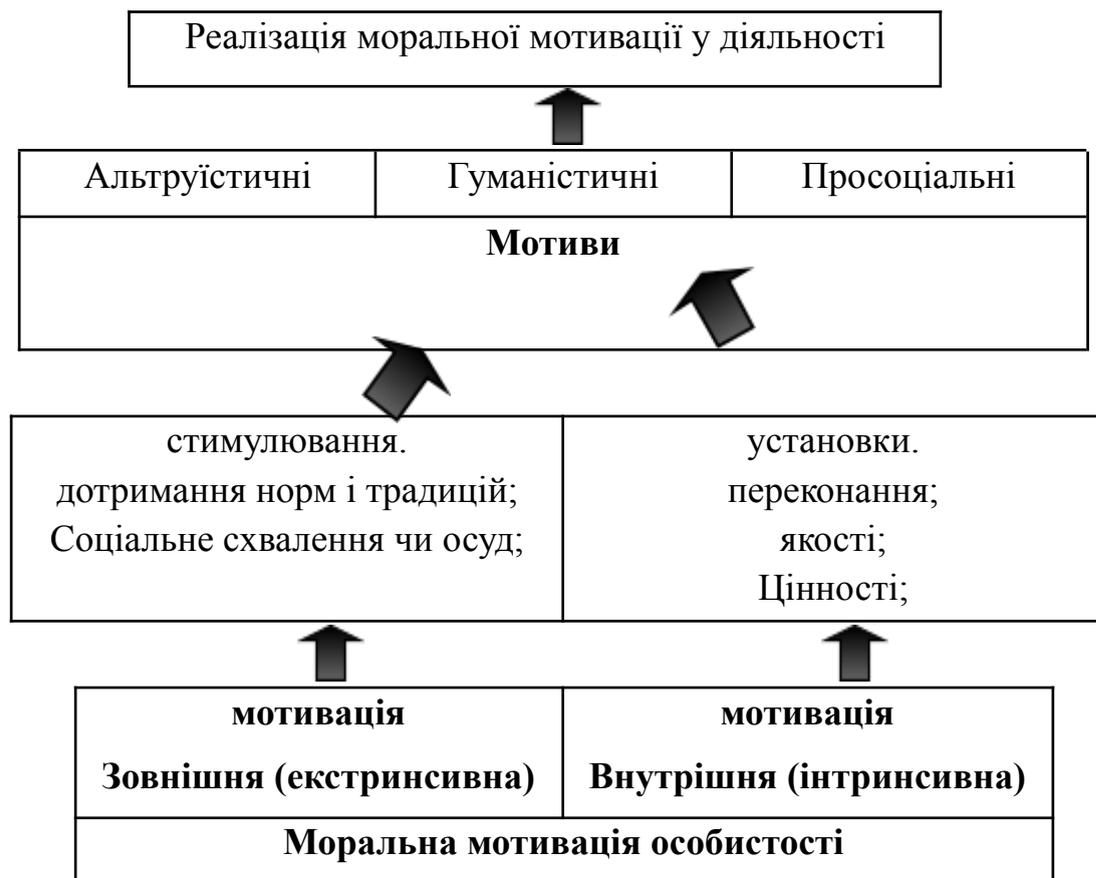

Рис. 1.1. Схема розвитку моральної мотивації

1.2. Аналіз досліджень психологічних чинників моральної мотивації особистості в період юності

Події, що відбуваються в світі й країні, загальні тенденції і настрої безпосередньо впливають на людей. Глобальні процеси формують вектор руху й розвитку суспільства. Все це наповнює соціальну, економічну,

культурну, духовну та моральну сфери життя. Можна відмітити, що протягом останніх десятиліть в Україні та світі сталося чимало переломних і ключових моментів, таких як: революції, кризи, теракти, воєнні конфлікти. Такі обставини призводять до переживання людьми різноманітних негативних емоцій та почуттів, зокрема, розпачу, зневіри, розчарування, виникнення екзистенційних криз і падіння моральності. На тлі насильства та жорстокості кількість аморальних вчинків часто зростає. Проте не завжди складні часи призводять до послаблення морального духу. Суспільні труднощі, водночас, можуть об'єднувати, гуртувати, підвищувати рівень емпатійності, посилювати альтруїстичну спрямованість, сприяти зростанню рівня моральності в людей.

Всі ці проблеми є та ще будуть актуальними в майбутньому, оскільки йдеться про моральне існування людства. Що спонукає чинити морально? Як підтримувати таку мотивацію? Питання дослідження психологічних чинників моральної мотивації гостро постає в сучасних реаліях та потребує детального розгляду, як для теоретичного вивчення, так і практичного застосування знань.

Феномен моральної мотивації тісно пов'язаний з поняттями моральних якостей, цінностей, сенсів і установок, морального вибору, моральної поведінки. Ці складові моральної сфери особистості починають формуватися ще у дошкільному дитинстві, коли дитина під впливом виховання засвоює базові поняття «добро» та «зло». Проте найбільш чутливим для усвідомлення складних смисложиттєвих понять та проблем є підлітковий і юнацький вік.

Деякі діти знають моральні норми та вимоги, проте свідомо порушують їх. Саме тому «читати їм мораль» не є доцільним, оскільки дитина не буде робити те, що не має для неї жодного сенсу. Таким чином, важливо формувати в особистості моральні мотиви поведінки, щоб досягти справжньої моральної вмотивованості [12].

Мотив варто розглядати як особистісну якість, цінність у її генезисі; мотив, що є стійким та узагальненим у плані самосвідомості, є відповідною якістю особистості, що належить до її ціннісної системи [12].

За науковими поглядами І. Беха, цінності виконують роль виховного фактора, коли стають внутрішніми спонуками, мотивами поведінки особистості. Мотиви зі свого боку реалізують смислотвірну функцію, що регулює поведінку та діяльність індивіда. Особистісні цінності становлять внутрішнє «ядро» людини, яке можна інтерпретувати як ціннісно-етичну орієнтацію. Моральні норми втілюють роль організації життєдіяльності особистості, коли вибудовують ієрархію особистісних цінностей, трансформуючись у поведінкові мотиви. Особистість, що має розвинену ціннісну систему, є дійовим носієм моральних норм. Відповідність соціальним моральним нормам, етичним вимогам суспільства, частиною якого є людина, свідчить про нормативність її поведінки [12, 13].

М. Боришевський наголошував: «Все, що робить людина, як поводить, чим, якими цінностями, потребами мотивується її активність, можна оцінити з позицій духовності» [25, с. 9]. За допомогою духовності можна пояснити людські вчинки, адже *духовність* є провідною детермінантою поведінки та діяльності особистості, є чинником її моральної мотивації. Людина підпорядковує власну біологічну та соціальну сутність завдяки духовному розвитку, знаходженню духовно-моральних ідеалів, цінностей і смислів. Цінності й ціннісні орієнтації, а також потреби є надважливими мотиваційними чинниками поведінки індивіда. Саме вони формують особистісні цілі, активують мотиваційну сферу й загалом обумовлюють спрямованість поведінки людини, її дії і вчинки. Мотиви визначають вибір особистості та те, як вона його реалізує, а також детермінують схильності до певних поведінкових проявів, що впливають на місце людини в суспільстві. Процес морально-духовного виховання спирається на формування гуманістичних цінностей як важливих мотиваторів

поведінки особистості. Сформованість духовних і моральних цінностей визначає ефективність такого виховання [25].

За науковою позицією вченого, духовність функціонує в системі цінностей, до якої входять моральні та громадянські цінності. Науковець виокремив, що найважливіше місце в цій системі займають такі: *почуття патріотизму, власна національна ідентичність; усвідомлення ролі рідної мови в житті всієї нації, країни; відповідальність за майбутнє нації; повага до представників різних національностей; естетичні; інтелектуальні; екологічні; валеологічні; світоглядні цінності* [25]. Такі цінності можна розглядати як чинники моральної мотивації, оскільки особистість, спираючись на них, визначає власну спрямованість, оцінює навколишню дійсність, робить вибір та приймає моральне рішення. Ціннісні детермінанти впливають на людину протягом усього життя, проте саме в юнацькому віці їхня дієвість зростає, оскільки оволодіння ними відбувається завдяки моральному становленню особистості та активному морально-духовному розвитку людини.

А. Донцов, дослідивши процес формування моральних механізмів поведінки студентської молоді, виокремив ієрархію пріоритетності моральних і соціальних цінностей, за якою на першому плані виступають *чесність і совість*, на другому – *порядність, відповідальність та добродійність, доброта, чуйність, уважність*, і на третьому – *любов і вірність, справедливість, довіра, повага, взаєморозуміння, відданість*. За науковою позицією вченого, найголовнішими моральними цінностями є *чесність і совість*. Саме совість постає провідним елементом здійснення моральної регуляції та саморегуляції особистості. Окрім того, щоб об'єктивні моральні цінності трансформувалися в суб'єктивну структуру моральної свідомості особистості необхідними є пізнавальні потреби, що сприяють інтеріоризації моральних цінностей [43].

Мотивація особистості формується на основі розвитку її моральної свідомості, що містить етичні й духовні погляди, судження, ціннісні

орієнтації і переконання. На мотивацію мають вплив свідомі та надсвідомі компоненти морально-психологічної структури особистості. Надсвідома моральна поведінка індивіда пов'язана з потребою в здійсненні певних моральних вчинків, які згодом перетворюються на звичку й виконуються без зовнішнього спонукання, що можливо лише за умов міцного вкорінення моральних мотивів у психіці людини. Мимовільна неусвідомлена моральна регуляція поведінки називається саморегуляцією, а оволодіння нею свідчить про те, що людина звільнилася не лише від впливу суто зовнішнього тиску зі сторони соціуму, а й від внутрішнього особистісного примусу. Розвиток моральної мотивації особистості є важливим елементом моральної регуляції поведінки. Моральний розвиток особистості визначається сформованістю внутрішніх вимог її поведінки, як-от: *совісності, культури мислення, честі й гідності, почуття обов'язку та справедливості*, а також спирається на принципи гуманізму. Суб'єктивними чинниками моральної поведінки є *розуміння добра й моральних норм, співвіднесення власних цінностей, ставлень та вчинків з моральною свідомістю оточуючих, можливість здійснення морального вибору* [43].

Як зазначила І. Булах, провідними формами морального зростання людини є складні моральні емоційно-ціннісні переживання: *«сором і вина», «честь і гідність», «совість і відповідальність»*. Ці переживання являють собою ціннісне самоствалення, що нерозривно пов'язане з нормативно-ціннісним ставленням до інших. Самоусвідомлення молоді людини в структурі моральної самосвідомості встановлюється за допомогою смислового контексту. Такий контекст включає моральні конфлікти, суперечність між ціннісними орієнтаціями та потребами, ролями й бажаннями, що становлять боротьбу різноманітних моральних мотивів. Таким чином, моральні мотиви, як смислові утворення, орієнтують на прийняття моральних рішень у складних ситуаціях та окреслюють смислове навантаження моральної самосвідомості людини [18, 19].

I. Булах наголосила на значущості *совісті* в особистісному зростанні людини. Совість актуалізується за допомогою здійснення моральної оцінки власних дій, відповідно до моральних норм, що стає мотивуючим чинником поведінки особистості. Таким чином, осмислюється емоційне переживання, що в подальшому стає вольовим. Ще однією ваговою здатністю є *відповідальність* як усвідомлення важливих соціальних обов'язків, що спрямовують людину. За допомогою відповідальності моральні спонуки перетворюються на усвідомлені моральні мотиви. Окрім того, вчена акцентувала увагу на таких моральних якостях: *доброта, справедливість, співчутливість*, що також спонукають до моральності [19].

Дослідниці Т. Гурлева та Г. Онищенко проаналізували такі поняття, як високий смисл життя й моральні цінності та дослідили умови становлення ціннісно-сміслових орієнтирів молоді. За науковою позицією вчених, часи соціокультурних змін і суперечностей вимагають переосмислення життя та знаходження нових сенсів. Центральним мотивом людського існування виступає *прагнення до смислу*. В юнацькому віці відбувається оволодіння внутрішнім світом, підіймається питання сенсу життя, усвідомлюється різноманіття життєвих смислів, розширюються уявлення про світ завдяки дорослішанню та отриманню досвіду. У юнаків і юнок відбувається становлення психологічної готовності до здійснення пошуку й втілення високих життєвих смислів, з урахуванням власних можливостей. За результатами дослідження вчених, високими життєвими смислами юнацтво вважає: *здатність чинити добро, любити, співчувати, бути відповідальними, прагнути до особистісної досконалості* [81]. Таким чином, можемо зробити висновок, що перелічені смисли детермінують моральну мотивацію та відповідну поведінку особистості юнацького віку.

Зазначені дослідниці розглядають цінності як узагальнені когнітивно-емоційні смислові утворення з соціально-культурним наповненням, що об'єднують провідні мотиви особистості в систему усвідомлених значущих ставлень до дійсності. В юнацькому віці

простежується сформованість деяких моральних ставлень та здатність до здійснення морального вибору. Засвоєння моральних цінностей як чинників формування моральної спрямованості обумовлює моральне становлення особистості. Також вчені зазначають, що стимулювати мотивацію морального розвитку юнаків і юнок можна за допомогою їхньої потреби в налагодженні дружніх взаємин з однолітками та прийнятті їх з боку старших осіб. При цьому акцентується увага на тому, що справді щирі й довірчі стосунки з іншими можливі тільки за умови уважного, доброзичливого, відповідального, точніше морально-гуманістичного ставлення [81].

І. Бех, М. Боришевський, Н. Павлик, М. Савчин [12, 25, 86, 94] та ін. розглядали проблему морального становлення особистості у взаємозв'язку з розвитком її моральної свідомості, що базується на системі моральних цінностей. Моральне становлення особистості відбувається в зв'язку із засвоєнням морально-етичних цінностей. Цінності включені в трикомпонентну структуру моральної свідомості: когнітивну (розуміння моральних норм та вимог), емоційно-оцінну (надання моральних оцінок та ціннісне ставлення) і поведінкову (здатність до морального вибору, моральних вчинків, моральної поведінки). Певною мірою так відбувається процес засвоєння моральної норми, доки така норма перетілиться в суттєвий мотив, а потім і в особистісну цінність, що здійснює обумовлення моральної поведінки.

Ціннісна детермінація морального становлення особистості відбувається таким чином: ціннісно-сміслова сфера зумовлює розвиток моральної сфери, яка, зі свого боку, не може формуватись без її ціннісного ядра. Таким чином, опанування людиною вищих цінностей і втілення їх у діях спричиняють моральний розвиток особистості. Трансформація особливостей розвитку ціннісної системи індивіда з його особистісними якостями створюють умови морального становлення особистості [86].

Н. Павлик, досліджуючи ціннісну сферу юнаків і юнок, вказала на те, що до кінця юнацького віку підвищується рівень морального розвитку

особистості, завдяки становленню ціннісної сфери та усвідомленому засвоєнню моральних цінностей. Критеріями морального становлення в юнацькому віці, за позицією вченої, є зрілість ціннісної системи, сформованість моральних якостей і соціально-психологічна адаптованість особистості. До показників сформованості моральної сфери науковицею було віднесено наступне: засвоєння моральних принципів, наявність моральних ставлень до дійсності [86].

Отже, спроможність людини до здійснення морального вибору та наявність таких моральних властивостей особистості як: *відповідальність, внутрішній локус контролю, симпатія, довіра, вміння виявляти уважність та повагу до людей, поступливість, чесність, безкорисливість, совісність, альтруїстичність*, що виступають стійкими моральними утвореннями, та демонструють актуалізацію моральних цінностей особистості, виступають тими спонуками, що наповнюють змістове поле моральної мотивації [86].

Л. Сокол дослідила процес морального вибору підлітків. Вчена наголосила, що вже в підлітковому віці хлопці й дівчата здійснюють рефлексію моральних понять на новому рівні. Підлітки здатні до перенесення фокусу з себе на іншу особистість, у них відбувається формування стійких моральних почуттів, розвивається система морально-етичних цінностей, а також посилюються почуття відповідальності та емпатії, актуалізується емоційно-ціннісне ставлення до себе та оточуючих. У підлітковому віці починає активізуватися прагнення до посиленого осмислення власних моральних виборів, дій, вчинків і їх саморегуляції. Всі ці процеси також продовжують свою актуалізацію в юнацькому віці, набуваючи оновлених сенсів за рахунок отримання нового життєвого досвіду й розширення соціальних ролей [97].

За науковими поглядами вченої, моральний вибір пов'язаний з динамікою становлення моральних властивостей особистості, її *навичками аналізувати та планувати, спроможністю до децентрації, ціннісним ставленням до інших, емпатійністю та саморегуляцією*, що забезпечують

готовність людини до реалізації морального вибору. Саморегуляція, що зумовлюється рівнем розвитку моральної самосвідомості особистості, визначається виробленням комплексу морально-етичних і духовних якостей, які призводять до можливості оцінки моральних альтернатив, самовизначення, мотивування та здійснення вибору. Особливе місце в процесі прийняття моральних рішень посідають *відповідальність і емпатія*. Окрім того, дослідниця наголосила на важливості наповненості моральних дій *особистісним сенсом* та виокремила такі типи морального вибору: виконавський, демонстративний і самостійний. Останній характеризується автономним вольовим рішенням, спираючись на власні моральні цінності, принципи та ідеали, обумовлюючись моральною вмотивованістю чинити так чи інакше [97].

І. Кравченко, вивчаючи формування моральних вчинків підлітків на основі етичних знань, наголосила на тому, що для засвоєння основ моралі необхідними є вияви власної морально-пізнавальної діяльності. Вчена підкреслила, що для формування моральних поглядів, переконань і здійснення моральних вчинків необхідним є набуття таких якостей: *відкритість, відповідальність, доброта, здатність поважати, поступливість, прагнення до порозуміння, сила волі, самоорганізація, прагнення самоосвіти, товарицькість, толерантність, турботливість, чесність, чуйність, щедрість, щирість* тощо [67].

М. Шипко досліджувала психологічні чинники розвитку етичної свідомості в студентів. Етичну свідомість вчена розглянула як форму індивідуальної свідомості людини, що втілюється в осягненні моралі, рефлексії моральних норм та, ґрунтуючись на них, побудові власних ставлень і переконань. Етична свідомість обумовлює моральну позицію особистості та її моральні вчинки. Дослідниця наголосила на важливості таких чинників для морального розвитку особистості, як: *обов'язок, совість, справедливість, честь і гідність, свобода та відповідальність, щастя й сенс життя, моральний ідеал* [114].

За науковими поглядами дослідниці, заклад вищої освіти відіграє неабияку роль у розвитку моральної вмотивованості молоді та її моральності загалом. Засвоєння моральних норм студентами в процесі здобування вищої освіти відбувається завдяки навчально-виховній діяльності. Включення студентів до участі в житті університету, виконання нових соціальних ролей у поєднанні з їх особистим розвитком, сприяють засвоєнню моральних принципів, що перетворюються на стійкі моральні ціннісні орієнтації, які мотивують особистість діяти морально. Проте важливо враховувати, що ЗВО хоч і є інституціоналізованою формою передачі цінностей, завдяки засвоєнню студентами суспільних ідеалів, цінності стають індивідуальною мотивацією особистості тільки тоді, коли інтеріндивідуальні ціннісні ставлення перетворюються на інтраіндивідуальні механізми самоврядування. Виховання моральної поведінки має забезпечувати поєднання мотивів і дій особистості [114]. Сама моральна норма не гарантує моральну поведінку студентів, оскільки вони мають усвідомлювати її соціальну цінність, співвідносити з власними інтересами та інтегрувати до власної свідомості. Таким чином, має відбутися процес усвідомлення, прийняття й наповнення певним сенсом моральних вимог, аби людина щиро ними мотивувалася [43].

Т. Некіз досліджувала психологічні детермінанти морального вибору в юнаків і юнок. Вчена зазначила, що моральні цінності детермінують та обумовлюють моральний вибір особистості. Дослідниця виокремила такі моральні цінності: *гідність, совісність, емпатійність, добродієвість, відповідальність, почуття моральної обов'язковості та справедливості, моральна вмотивованість, свобода вибору* [80].

У контексті нашого дослідження необхідним є проведення аналізу психологічних чинників моральної мотивації волонтерської діяльності.

Н. Вайнілович здійснила дослідження чинників формування мотивації людини до здійснення волонтерської діяльності. Мотивація особистості стати волонтером обумовлюється як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками. Внутрішні чинники – це ті, які пов'язані з психологічними особливостями

волонтера, його характером, цінностями, прагненнями, вподобаннями. Зовнішні чинники – ті, які стосуються оточення волонтера: вплив сім'ї, друзів, колег, установи. За науковою позицією вченої, виділяють два типи мотивів: *альтруїстичні* та *прагматичні*. Перші полягають у прагненні *надавати безкорисливу допомогу, бажанні бути корисним оточуючим, почутті морального обов'язку, служінні богу, намаганні зробити якийсь значущий внесок у розвиток країни чи населеного пункту, відчутті спільності сенсу роботи, почутті солідарності, моральному задоволенні*. Прагматичні мотиви стосуються прагнення отримати нові знання та професійний досвід, кар'єрне зростання, опанування корисними навичками, отримання можливостей для вирішення особистих проблем, набуття нових знайомств тощо. Формування мотивів особистості починається в дитячому віці й зумовлюється особливостями виховання та впливу місця проживання дитини. Мотиви складають ієрархічну структуру, що відображає засвоєння певних моральних цінностей, спрямованість діяльності та поведінки людини загалом. Важливу роль, на думку вченої, у формуванні мотивів надання допомоги іншим відіграє наслідування, коли людина намагається повторити певні добродійні вчинки. Виходить, що соціум і приналежність особистості до нього, створюють умови для виникнення мотивації волонтерської діяльності [21].

За результатами дослідження Н. Вайнілович, найбільш вагомим мотивом участі у волонтерській діяльності є *альтруїстичний* мотив (бажання допомагати іншим). Окрім того, вчена запропонувала власну класифікацію мотивів волонтерства, до якої увійшли: психологічні та духовні мотиви, соціально-психологічні, емоційні, соціальні, освітньо-професійні та гедоністичні. До чинників моральної мотивації можна віднести: *почуття морального обов'язку, віру в бога, почуття соціальної єдності, вияви солідарності, отримання морального задоволення від надання допомоги іншим, бажання здійснити власний внесок у розвиток країни, патріотизм*.

Також дослідниця підкреслила, що в однієї людини може бути одразу декілька мотивів волонтерства [21].

Інша вчена, Т. Лях, проаналізувала види мотивації до волонтерської діяльності. Вона класифікувала мотиви в дві групи: індивідуальні та групові. Коли людина стає включеною до якоїсь групи, прагнучи залишатися в ній, вона поступово починає розділяти та переймати мотиви, що властиві для цієї групи, зокрема, моральні мотиви. Якщо людина починає займатися волонтерством, важливо актуалізувати й закріпити її мотиви, які б спонукали зайнятися волонтерською діяльністю. Особистість, що прагне стати членом групи волонтерів, має інтегрувати індивідуальні мотиви з цінностями волонтерської групи [71].

Вчена центральним мотивом волонтерства назвала саму волонтерську діяльність, що спрямовується на надання допомоги іншим, ґрунтуючись на власній особистісній *відповідальності за громаду* та (або) завдяки *релігійним переконанням*. Окрім того, дослідниця підкреслила, що альтруїзм як чинник, який у найдосконалішому варіанті має бути провідним джерелом мотивації волонтерської діяльності, іноді може виявляти нестійкість, через вагомість бажання людини отримати щось більше, як-от: моральне задоволення, нові приємні знайомства, причетність до великої справи та усвідомлення власної потреби соціуму [71].

І. Юрченко додала, що духовне життя теж впливає на моральну мотивацію волонтерів. Зазвичай у віруючих людей переважають альтруїстичні мотиви, які спираються на такі чинники: *бажання дарувати радість іншим та отримувати власну радість від цього, віднайти застосування для реалізації свого потенціалу й сил, а також можливість задоволення духовних і соціальних потреб* [116].

Р. Карковська та М. Кліманська досліджували мотивацію волонтерства, вивчаючи мотиви волонтерів телефону довіри. За науковою позицією вчених, щоб волонтерська організація успішно функціонувала, у волонтерів мають переважати *просоціальні та альтруїстичні мотиви, прагнення допомогти*

іншим, докори сумління, отримання задоволення від надання комусь допомоги, бажання бути потрібним. Волонтерська діяльність є полімотиваційною. Необхідним психологічним чинником мотивації волонтерської діяльності в рамках телефону довіри є *бажання виявляти добротність*, яка, за дослідженням вчених, характерна для постійних волонтерів незалежно від віку. Окрім того, орієнтовані на волонтерство люди вирізняються *доброзичливістю* [60].

Л. Жужа вивчала моральні аспекти волонтерського руху, що був спрямований на підтримку АТО. Вчена підкреслила, що виникнення зазначеного різновиду волонтерства завдячує міцній моральній мотивації небайдужих. Масштабний волонтерський рух загалом розвивається, зростає та посилює волонтерську діяльність завдяки певним моральним якостям волонтерів. Дослідниця виокремила такі моральні якості волонтерів: *загальнолюдські (відповідальність, обов'язковість, зокрема, моральна, совісність); громадянські (патріотичність, визначення пріоритетності суспільних цінностей понад індивідуально-особистісними, бажання свободи й демократичності, національна ідентичність, переконаність в правильності та необхідності відстоювання прав); міжособистісні (альтруїстичність, емпатійність, доброзичливість, гуманність) та особистісні якості (гідність, оптимістичність, схильність до вияву ініціативи, безкорисність, романтизм, прагматизм).* Усі перелічені якості є рівноцінно значущими та важливими, оскільки вони переплітаються в тісному взаємозв'язку [48].

У період юності поведінкові принципи молодих людей з нестійких наслідувань перетворюються на внутрішню та стійку, усвідомлювану моральну позицію. Саме в цьому віці в особистості відбувається громадянське становлення, соціальне самовизначення, викристалізуються духовні якості. Все це сприяє активному включенню людини до громадського життя [12]. Волонтерська діяльність постає плацдармом для втілення громадянських ініціатив, що спираються на моральні цінності.

Таким чином, здійснивши теоретико-методологічний аналіз, можемо дійти висновку, що формуванню моральної мотивації особистості передують засвоєння загальноприйнятих суспільних норм та цінностей, що «вбудовуються» у її самосвідомість. Згодом моральні норми та цінності інтегруються до стійких особистісних поглядів і установок особистості, що відбувається завдяки спостереженню нею за навколишнім світом, здійсненню критичного аналізу, процесам моральної рефлексії та наданню самооцінки власним думкам і поведінці. Засвоєні цінності та сформовані погляди, зрештою, мотивують людину до здійснення певних моральних вчинків.

На основі проведеного аналізу, як ми вважаємо, можна виокремити такі чинники, що найбільше впливають на формування моральної мотивації волонтерської діяльності в юнацькому віці: *альтруїстичність, емпатійність, моральна обов'язковість, справедливість, національна ідентичність, патріотизм, солідарність та толерантність.*

Виокремлені чинники ми розподілили на чотири групи:

1. Альтруїстичність та емпатійність. Провідною спонукою до моральної, щирої, безкорисливої добродійності є альтруїзм. Керуючись альтруїстичністю особистість не прагне отримання прямої вигоди для себе від виконаних дій, а займається справою заради самої справи. Емпатійність допомагає особистості співпереживати, розуміти та відчувати емоції і почуття інших, що викликає співчуття та бажання допомогти.

2. Моральна обов'язковість, справедливість та солідарність викликають у людини усвідомлення власних зобов'язань перед державою, Батьківщиною, суспільством, громадою, родиною, що сприяють їх реалізації, спонукають особистість до переживання почуття соціальної єдності, включеності й приналежності до суспільства.

3. Національна ідентичність та патріотизм сприяють усвідомленню особистістю власної національної приналежності, яка спонукає до ототожнення себе зі співвітчизниками, що зі свого боку викликає бажання допомогти, бути причетним до справ громади та вияву небайдужості.

4. Толерантність допомагає людині виявляти стійкість під час виникнення непередбачуваних подій, зберігати здатність до проактивності.

1.3. Психологічні особливості волонтерської діяльності в юнацькому віці

Волонтерство – це феномен, що за своєю сутністю налічує тисячі років існування, адже милосердя, добродійство, благодійність, надання безкорисливої допомоги беруть свій початок ще з давнини. Сам термін «волонтерство», попри таку довготривалу історію розвитку благодійності, є доволі новим. Найчастіше в наукових джерелах появу цього терміну датують серединою XIX століття.

У світі роком виникнення волонтерства вважається 1859 р. Саме тоді швейцарський громадський діяч Ж. А. Дюнан став свідком наслідків битви під Сольферіно (найбільш масштабна баталія австро-італо-французької війни 1859-го року). Дюнан, вражений трагічними смертельними наслідками кривавої битви, виклав власні спогади в книзі «Пам'ять про Сольферіно», а згодом ініціював створення Міжнародного комітету Червоного Хреста, діяльність якого спрямована на гуманітарну місію з надання допомоги тим, хто її потребує [123].

Доброчинні дії, за науковою позицією І. Беха, це «основа залучення до родової сутності самосвідомості за допомогою виникнення ставлення до себе через ставлення до інших» [12, с.10]. Родова моральна самосвідомість особистості спроможна формувати сенс життя, що перетинає кордони власного кінцевого існування. Самосвідомість доброчинності, спрямована не на матеріальність чи корисливість, актуалізує моральну цінність [12].

За «Енциклопедією для фахівців соціальної сфери» за заг. ред. І. Звереві, волонтерство (лат. voluntarius – воля; англ. voluntary – добровільний) – це безкорислива, соціально орієнтована, неприбуткова діяльність, яка за власним бажанням реалізується добровольцями та відповідними організаціями у вигляді надання безоплатної допомоги [45].

Згідно з Законом України «Про волонтерську діяльність» в редакції від 01.06.2025, «волонтерська діяльність – добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги» [91].

Таким чином, можна зробити висновок про синонімічність застосування термінів «волонтерство» та «волонтерська діяльність».

Волонтерство, благодійність, донорство, поведінка, що спрямована на допомогу, добровільна безоплатна участь у некомерційних соціальних проєктах є формами вияву просоціальної поведінки [89].

Волонтер – це людина, що займається волонтерською діяльністю. Потужною, часто рушійною, силою в цій діяльності є молодь, волонтери юнацького віку, студенти ЗВО.

Молоді люди, які долучаються до волонтерського руху, отримують можливість здобувати нові знання та навички, реалізовувати себе шляхом надання допомоги як якійсь конкретній людині, так і суспільству загалом. Волонтерів юнацького віку часто залучають до добровільної діяльності, що передбачає різні форми соціальної допомоги ВПО, дітям-сиротам, людям похилого віку, з інвалідністю, багатодітним сім'ям, притулкам для тварин. Як зазначав Е. Балашов, волонтерство – це дієвий спосіб для здійснення «вільного саморозвитку» особистості юнацького віку в активності та в комунікації як соціокультурному процесі. Вчений наголосив на тому, що у молодих волонтерів, за допомогою власної добровільної соціальної діяльності, відбувається формування та становлення сенсожиттєвих орієнтирів, а також вони опановують мистецтво життєтворчості [6].

Зарубіжні вчені Е. Клері, Р. Рідж, А. Стукас, М. Снайдер, Дж. Коупленд, Дж. Гауген та П. Міне в праці «Understanding and assessing the motivations of volunteers: A functional approach» («Розуміння та оцінка мотивації волонтерів: функціональний підхід») [122] виокремили такі мотиваційні функції волонтерської діяльності:

1. Ціннісна функція, що передбачає можливості для вияву та втілення цінностей особистості, які пов'язані з потребою людей в реалізації альтруїстичної та гуманістичної турботи про інших.

2. Функція розуміння надає можливість добровольцям отримати новий досвід, застосувати здобуті раніше знання, вдосконалити навички, а також виявити здібності, які інакше могли б залишитися нереалізованими.

3. Соціальна функція забезпечує включеність волонтерів до суспільства, за допомогою якої вони отримують змогу заводити нові знайомства, проводити час разом з друзями-волонтерами та займатися діяльністю, яку схвалюють оточуючі, що водночас є важливою для самих добровольців.

4. Кар'єрна функція допомагає волонтерам, особливо юнацького віку, отримати нові знання, опанувати навички, які стануть корисними для професійного розвитку та кар'єрного зростання в подальшому, а також здобути перший досвід роботи, що сприятиме працевлаштуванню молоді.

5. Захисна функція полягає у вияві захисного механізму психіки, за допомогою якого добровольці, завдяки власній безоплатній діяльності, покращують самоствалення. Таким чином, волонтери з рисами характеру, які суспільство вважає здебільшого негативними, «компенсують» їх добрими справами та зменшують власне почуття провини за вияв таких рис.

6. Функція поліпшення допомагає волонтерам у саморозвитку, особистісному зростанні, моральному становленні, покращенні, вдосконаленні умінь, в отриманні задоволення від власної діяльності.

Проаналізувавши та узагальнивши виокремлені згаданими вченими мотиваційні функції, ми пропонуємо такі *функції волонтерської діяльності в юнацькому віці*:

1. Ціннісна – забезпечує юнакам і юнкам можливості для втілення особистісних якостей, що виявляються у вигляді цінностей, зокрема, альтруїстичних, гуманістичних, просоціальних, під час здійснення волонтерської діяльності.

2. Соціально-інтегративна – сприяє процесам соціалізації і соціальної інтеграції, як щодо волонтерів, так і тих, кому вони надають допомогу. Таким чином, забезпечується залученість молодих людей до різноманітних соціальних взаємодій, комунікації і зростання солідарності в суспільстві.

3. Рефлексивно-розвивальна – втілюється в здійсненні самоаналізу й осмисленні власного волонтерського досвіду. Завдяки такій функції юнаки та юнки аналізують свої думки, потреби, мотивацію, почуття, вибудовують причинно-наслідкові зв'язки, отримуючи можливості для реалізації знань і навичок, а також саморозвитку й особистісного зростання.

4. Освітньо-кар'єрна – сприяє навчанню й реалізації особистісного потенціалу молодих людей під час волонтерської діяльності. Зазначена функція допомагає здобути юнакам і юнкам нові знання та натренувати практичні навички, що можуть знадобитися в подальшому професійному становленні.

5. Інклюзивна – передбачає включення всіх людей до волонтерства та надання їм рівних можливостей щодо самореалізації, а також отримання волонтерської допомоги. Інклюзивний підхід створює умови як для залучення добровольців, незалежно від віку, статі, статусу тощо, так і для включеності всіх членів соціуму до суспільного життя.

Отже, можна зробити висновок, що волонтерство чинить позитивний вплив не лише на тих людей, які отримують допомогу, а й на самих добровольців, зокрема, волонтерів юнацького віку.

За даними Української Волонтерської Служби, 74% молодих українців долучилися до волонтерської діяльності з початку повномасштабного російського вторгнення в Україну (після 24 лютого 2022 року) [103].

Таким чином, можна відмітити, що волонтерство серед молоді є доволі поширеним явищем. З огляду на це, важливим є здійснення аналізу психологічних особливостей волонтерської діяльності в юнацькому віці.

Вивченням окремих аспектів волонтерської діяльності займалися О. Безпалько, З. Бондаренко, Н. Вайнілович, Р. Вайнола, А. Капська, Н. Корчакова, Т. Лях [7, 17, 20, 32, 59, 64, 73] та ін.

За науковими поглядами І. Беха, з ранньої юності починається період громадянського становлення особистості, її соціального самовизначення та активного включення в громадське життя, а також у цьому віці продовжують формуватися й укріплюватися моральні якості юнаків і юнок. В юнацькому віці продовжується зростання самосвідомості, яке сприяє усвідомленню себе як особистості, розумінню власних якостей, можливостей і наслідків здійснених вчинків. Окрім того, в юнаків та юнок все більше загострюється потреба у визначенні свого місця в житті, власної ролі в соціумі. Це призводить молодь до посилення зацікавленості в аналізі моральних проблем, як-от: питання особистого щастя та морального обов'язку, любові й дружби, міжособистісних і громадських взаємин між людьми. Все це розширює й укріплює структуру моральної свідомості юнаків і юнок. Ще однією важливою характеристикою самосвідомості в юнацькому віці є спрямованість на майбутнє, що викликає бажання долучатися до громадського життя та впливати на нього [12].

У період юності особистість стає розвиненим суб'єктом, що свідомо засвоює соціальний досвід, ідентифікує його зі своїм надбанням, активно соціалізується. Разом з тим юнаки та юнки набувають нових меж суб'єктності – стають більш самостійними, здобувають автономність, завдяки процесам сепарації від батьків, і таким чином реалізують власну індивідуальність. У ранньому юнацькому віці відбувається інтенсивний розвиток соціального самовизначення. Молоді люди досліджують власну соціальну сутність та намагаються визначити своє місце в суспільстві [14].

Наразі в Україні існує значна кількість організацій, націлених на сприяння активізації громадської діяльності, розвиток волонтерства, що мають на меті масштабування залучення громадян, зокрема молоді, до добровільної суспільно-корисної діяльності в благодійних, громадських,

державних та інших закладах і установах задля вирішення різноманітних соціальних проблем [72]. Прикладом є Всеукраїнський громадський центр «Волонтер», громадська організація, яка націлена на розвиток активної життєвої позиції у молоді та зміцнення громадянського суспільства [31].

Т. Лях та О. Хижняк наголосили на тому, що волонтерство допомагає юнакам і юнкам зробити власний особистий внесок у вирішення складних соціальних проблем за допомогою благодійної діяльності, а також самореалізуватися шляхом ініціювання проєктів і програм соціально корисної спрямованості [74].

Таким чином, можна підсумувати, що важливими ознаками юнацького віку є *націленість на майбутнє та включення в громадське життя*. Зважаючи на це та враховуючи те, що волонтерство надає можливості для реалізації особистісного потенціалу й втілення власних ініціатив у суспільному просторі, психологічними особливостями волонтерської діяльності в юнацькому віці можна назвати – *громадянську активність, амбітність, ініціативність, небайдужість*.

Дослідження, проведені М. Боришевським, висвітлили наявність взаємозв'язку між громадянськістю особистості та рівнем сформованості її *національної самосвідомості*. Вчений довів, що почуття *національної самоідентичності* формує основу не тільки національних якостей особистості, а й загальнолюдських характеристик. Науковець підкреслив, що національна самосвідомість є важливою умовою національної гідності особистості, вияву поваги до нації та до себе як до представника певної нації, розвитку патріотичних почуттів і морального обов'язку перед Батьківщиною [25].

Л. Співак, досліджуючи питання національної самосвідомості, підкреслила, що *національна самосвідомість* – це складний інтегративний процес, під час якого особистість юнацького віку оцінює й осмислює власну національну самоідентичність. Юнаки та юнки намагаються визначити особисту позицію як суб'єкта нації. Окрім того, важливо відзначити роль

соціального середовища в процесі розвитку національної самосвідомості особистості юнацького віку. Оточення, панівні настрої в ньому, мають сильний вплив на формування та становлення національної свідомості людини. Вагому роль відіграє також і ціннісне ставлення особистості до нації та її відомих представників. Для сприяння ефективному розвитку національної самосвідомості юнаків і юнок необхідним є їх залучення до розвивально-виховних заходів, зокрема, благочинних акцій, благодійних ініціатив тощо, основною тематикою яких є укріплення національної ідентичності та зрештою й національної свідомості [99].

I. Бех та К. Чорна наголосили на тому, що проблеми виховання та сприяння формуванню в молоді почуття патріотизму, бажанню долучатися до зміцнення державності, вияв активної громадянської позиції у наш час, визнані завданнями загальнодержавного масштабу. Патріотизм українців спрямований на захист національних інтересів України, відновлення її територіальної цілісності, духовне зростання жителів держави, а також формування громадянського суспільства, що включає становлення громадянської свідомості, моральної культури населення, утвердження національної самосвідомості. Патріотизм створює сприятливу основу для розвитку суспільства, на засадах принципів гуманізму, свободи, соціальної справедливості. Зазначені вчені підсумували, що нині патріотизм є нагальною потребою всієї держави для зростання національної свідомості громадян, зокрема, молоді. Саморозвиток особистості юнацького віку, становлення її патріотичної самосвідомості мають здійснюватися на моральній основі [14].

II. Горінов та Р. Драпушко констатували, що провідною ознакою громадянського суспільства є усвідомлення власної приналежності та вміння нести *суспільну відповідальність* за розвиток держави. Вчені акцентували увагу на тому, що мешканці України пройшли трансформацію від пострадянського світоглядного уявлення про власну роль у процесі державотворення до сучасного. Революція Гідності (кінець 2013-го р. – початок 2014-го р.) та початок повномасштабної російсько-української війни

(з 24 лютого 2022-го р.) стали підґрунтям і потужним поштовхом для усвідомлення власної національної ідентичності, актуалізації почуття патріотизму, суспільного піднесення духу загалом. Все це сприяло тому, що українці об'єдналися ідеєю спротиву та втілили її, зокрема, шляхом волонтерського руху й благодійності [36].

Варто пригадати роль студентів, юнаків і юнок, у подіях Євромайдану та Революції Гідності. Саме молоді люди, керуючись почуттям патріотизму, переживаннями за майбутнє держави, виявили свою активну громадянську позицію, вийшовши на мирну акцію протесту. За оцінкою української служби «Deutsche Welle» [46], десятки тисяч українських студентів вийшли на всеукраїнський страйк, 28 листопада 2013-го року, тоді вони закликали уряд про асоціацію України з ЄС.

Волонтери та волонтерські організації відіграли одну з ключових ролей у подіях тих років. П. Горінов та Р. Драпушко наголосили, що без волонтерів учасникам Євромайдану було б складно продовжувати свою діяльність, а подекуди й неможливо, без їхньої координованої волонтерської допомоги. Таким чином, одним із найбільш вагомих результатів Революції Гідності є формування та розвиток потужного волонтерського руху в Україні [36].

Дослідження просоціальної поведінки молоді юнацького віку на прикладі донорства крові, проведене М. Петренко, продемонструвало, що в юнаків і юнок бажання стати донором крові найбільш пов'язане з потенційним шкодуванням, у випадку не здачі крові, й моральними переконаннями про те, що бути донором – це правильно, необхідно та в цьому є прояв *соціальної відповідальності*. Ті юнаки та юнки, що здавали кров, продовжують цим займатися завдяки тому, що це викликає у них позитивний емоційний відгук [89].

За даними відділення переливання крові Інституту серця МОЗ України, кількість донорів крові серед молоді зросла, що пов'язано з початком повномасштабного російського вторгнення. Це свідчить про вияв активної громадянської позиції молодих людей. Проте через два роки після початку

широкомасштабної війни, почала спостерігатися також і тенденція до послаблення молодіжного донорства [68].

О. Виходцева теж наголосила на важливості *соціальної відповідальності та альтруїзму*, що виступають складовими мотивації волонтера. За науковими поглядами вченої, саме соціальна відповідальність та «Ми-почуття» (ототожнення себе з людьми, які потребують допомоги, що підвищує бажання особистості безкорисливо допомагати тим, хто належить до категорії «свої») найбільше спонукають людей до волонтерської діяльності. Окрім того, вчена додала, що волонтерство має позитивний вплив, зокрема, на молодь, підвищує їх самоповагу, сприяє духовному зростанню особистості юнацького віку [28].

Громадська організація «Аналітичний центр Cedos» і дослідницька агенція Info Sapiens провели дослідження «Вплив війни на молодь України» (авторський колектив: І. Волосевич, І. Когут, Т. Жерьобкіна, Ю. Назаренко), за ініціативи та підтримки Представництва Фонду ООН в галузі народонаселення в Україні, Програми розвитку ООН в Україні й Міністерства молоді та спорту України [29]. За результатами цього дослідження було виявлено, що в умовах повномасштабного російського вторгнення в Україну, зросла кількість молоді, яка почала займатися волонтерською діяльністю. Частка молодих людей, що стали волонтерами, збільшилася з 20% до 42%. Третина опитаних долучилися до волонтерських лав після початку повномасштабного вторгнення, а 13% респондентів здійснювали волонтерську діяльність і раніше. Половина опитаних молодих людей все ж не займалися волонтерством в 2022-му році, проте це є кращим показником, аніж результати дослідження 2021-го року, де таких осіб було 62%. Дослідники, порівнявши ситуації до та після початку воєнних дій, дійшли висновку, що найпомітнішими змінами є: зростання громадянської активності та збільшення частки молоді, яка долучилася до волонтерства. Якщо в 2021-му році лише 6% юнок та юнаків вперше спробували волонтерську діяльність, то вже в 2022-му році стало 30% добровольців.

Результати зазначеного дослідження продемонстрували ще й те, що відбулися зміни в ціннісній сфері юнаків і юнок, у багатьох сталася переоцінка цінностей, 37% респондентів указали серед життєвих цілей *«бути корисним своїй країні»*, а попереднє опитування (до початку російсько-української війни) показало лише 6% таких відповідей. Третину учасників дослідження до волонтерства спонукали: прагнення допомогти конкретним людям, бути корисними суспільству загалом, бажання бути причетними до суспільно корисної справи та власне сам початок повномасштабного вторгнення. Більшість респондентів (72%) готові доєднатися до процедури відбудови, відновлення принаймні в громаді, до якої вони приналежні, проте тільки 1% вказали, що вже цим займаються [29].

Отже, результати наведеного дослідження також підтверджують, що *вияв активної громадянської позиції, патріотизм, соціальна відповідальність та бажання приносити користь країні є психологічними особливостями волонтерства в юнацькому віці.*

М. Боришевський наголосив на тому, що в юнацькому віці доволі сформованою є система ідентичності особистості, зокрема, професійної. Вибір професії, опанування нею, складають важливу частину життя людини та відіграють вагомую роль у моральному становленні особистості. Навчання в ЗВО та здобуття першого професійного досвіду сприяють розвитку відповідальності, зростанню особистісної зрілості [25].

О. Ляшенко підкреслив, що студентські роки навчання в університеті здійснюють визначальний вплив на становлення професійної ідентичності особистості, її свідоме розуміння професії та власної ролі в ній. Саме під час опанування професійних знань у майбутніх фахівців відбувається трансформація загальних уявлень про обрану спеціальність у сформоване осмислення особливостей професії, а також виникає розуміння власних особистісних сильних та слабких якостей. Окрім професійного розвитку, в юнаків і юнок мають активно формуватися та закріплюватися етичні принципи роботи [75].

3. Бондаренко акцентувала увагу на тому, що професійна підготовка кваліфікованого фахівця неможлива без здійснення необхідної світоглядної підготовки. За науковими поглядами вченої, фахівець високого рівня має володіти фундаментальними та прикладними знаннями, орієнтуватися на загальнолюдські цінності й суспільні норми, мати належний рівень морального розвитку та культури, характеризуватися відповідними професійно-особистісними якостями, важливими для професійної діяльності, бути здатним до самостійного вирішення завдань [17].

Вчена, дослідивши фахову підготовку практичних психологів і соціальних педагогів, дійшла висновку, що волонтерська діяльність є однією з необхідних складових їх професійної підготовки. Під час волонтерства в молоді юнацького віку формуються особистісні та професійні якості, відбувається розвиток умінь, засвоєння та вдосконалення навичок, необхідних для професій типу «людина-людина». Волонтерська діяльність сприяє формуванню важливих для соціально орієнтованих професій якостей, як-от: емпатійність, толерантність, відповідальність, доброзичливість, комунікабельність, ініціативність тощо [16, 17].

Н. Вайнілович підкреслила, що більшу частину волонтерів становлять саме молоді люди, студенти, які володіють базовими знаннями зі своєї майбутньої професії та можуть мати лише мінімальний практичний досвід роботи або й не мати жодного. Зважаючи на це, дослідниця наголосила на необхідності професіоналізації волонтерства серед молоді, що перебуває на етапі професійного самовизначення, отримує теоретичні знання за обраною спеціальністю, займається волонтерською діяльністю, пов'язаною з майбутньою професією. Саме для волонтерів юнацького віку така діяльність може стати першим досвідом роботи, який часто є необхідним для працевлаштування. Проте, важливо враховувати, процес професіоналізації має базуватися на власній активній позиції самої особистості юнацького віку, її потягу до саморозвитку та самовдосконалення [20].

Таким чином, вчена розглянула волонтерство як можливість для професійного зростання молодшої людини, як одну з форм інтеграції особистості юнацького віку в суспільство, що сприяє її саморозвитку, зокрема, професійному [20].

Н. Корчакова додала, що волонтерська діяльність сприяє набуттю молодими людьми особистісної зрілості. Окрім того, вчена наголосила, що долучаючи студентів до волонтерства, слід враховувати напрям їхньої професійної підготовки, адже це допоможе найбільш ефективно застосувати їх професійний потенціал. Волонтери юнацького віку, студенти-психологи, можуть керуватися власним просоціальним прагненням і намагатися активно консультувати людей, що потребують психологічної допомоги. Проте, важливо розуміти, що долучати студентів до такої роботи варто з підвищеною обережністю, адже вони ще можуть не мати достатнього рівня підготовки, щоб здійснювати психотерапевтичний вплив на людей, які перебувають у кризовому стані чи пережили психотравматичні події. Через це юні волонтери потребують патронату з боку досвідчених психологів [64].

Спираючись на думки вчених, можна виокремити такі психологічні особливості волонтерства в юнацькому віці, як-от: *зацікавленість, активна включеність та професійна допитливість*. Як уже було зазначено, більшість волонтерів юнацького віку є студентами, що здобувають вищу освіту. Завдяки цьому вони можуть мати посилену цікавість у отриманні нового досвіду, зберігати сильний мотив до включеності в процес волонтерської діяльності та підтримувати достатній рівень відповідальності для її реалізації.

Юнаки та юнки доєднуються до волонтерських груп, що функціонують у більшості ЗВО, центрах соціальних служб, громадських організаціях тощо. У перелічених установах та організаціях вони займаються здебільшого соціально-педагогічною діяльністю, що спрямована на профілактичний, просвітницький, реабілітаційний, рекреативний, фандрейзинговий, інформаційно-рекламний, охоронно-захисний і соціально-побутовий напрямки [72].

За нашою позицією, провідним напрямком волонтерської діяльності юнаків і юнок є *профілактичний*, адже саме превенція негативних соціальних явищ забезпечує дотримання суспільного порядку та сприяє гармонійному процвітанню громад. Надзвичайно важливим є й *просвітницький* напрям волонтерства, оскільки юнацтво – це здебільшого студенти ЗВО, які ще не володіють достатніми професійними знаннями та навичками для надання допомоги, що потребує певного рівня освітньої підготовки, саме просвітницька діяльність надає змогу поширювати корисну інформацію, пропагуючи здоровий спосіб життя, важливість турботи про власний психологічний стан тощо. Вагомим є також і *рекреаційний* напрям, за якого волонтери беруть участь у створенні рекреаційних зон для відпочинку, психологічного відновлення, що набуло гострого значення в умовах війни, особливо для людей, які постраждали внаслідок збройного конфлікту. Згадуючи воєнні дії, неможливо оминати *фандрейзинговий* напрям волонтерства, що передбачає пошук і залучення спонсорів, збір коштів або інших ресурсів для надання допомоги тим, хто її потребує. Кризові події висвітлюють необхідність *охоронно-захисного* напрямку волонтерства, що спрямований на відновлення екосистем, зокрема й після руйнівного впливу повномасштабного вторгнення, очищення та озеленення довкілля, а також захисту культурних цінностей та історичної спадщини. Ще один доволі поширений серед молоді напрямок волонтерської діяльності – *воєнне волонтерство*, що втілюється в наданні допомоги військовим і цивільному населенню під час війни. Як в умовах воєнних дій, так і незалежно від них, не втрачає актуальності й *соціально-побутовий* напрям волонтерської діяльності, що спрямований на підтримку соціально незахищених верств населення. Варто також додати й *реабілітаційний* напрям, проте в контексті юнацького волонтерства він застосовується з особливою обережністю, оскільки реабілітація – це складний процес, що вимагає професійної підготовки спеціалістів, тому юнаки та юнки можуть лише сприяти й допомагати під керівництвом досвідчених фахівців у таких питаннях.

За науковими поглядами Т. Лях, волонтери, що займаються такою різносторонньою волонтерською діяльністю, мають володіти не лише спеціальними знаннями, вміннями та навичками, а й необхідними особистісно-моральними якостями. Таким чином, для реалізації волонтерської діяльності важливо, щоб волонтери юнацького віку засвоїли моральні цінності та етичні принципи, засновані на традиціях милосердя, відповідальності, співпереживання, доброчинності, безкорисливості, чесності. Вчена виокремила такі особистісні якості, якими має володіти молодий волонтер, для ефективного та результативного вирішення волонтерських соціально-педагогічних завдань:

- психолого-педагогічна компетентність, що передбачає певний рівень необхідної волонтерської підготовки, а також сукупність особистісних властивостей, що відображають індивідуальність та неповторність у виконанні завдань;
- відповідальність і здатність до самодисципліни;
- глибоке та щире бажання вирішувати чи сприяти вирішенню проблем іншої людини, а також зацікавленість у досягненні позитивного результату;
- орієнтація на такі цінності, як: безкорисливість, гуманність, справедливість, чесність, конфіденційність;
- комунікабельність;
- особистісні якості, що викликають довіру та прихильність у людей, прагнення до співпраці, проте перешкоджають маніпуляціям зі сторони тих, хто отримує допомогу [72].

Л. Рень наголосила на важливості участі молоді в діяльності громадських об'єднань, зокрема, благодійних для соціалізації особистості юнацького віку. Вчена виокремила такі можливі варіанти причетності молодих людей до участі в громадських об'єднаннях, благодійних організаціях, волонтерських спілках тощо:

- молода людина – отримувач допомоги (консультування, емоційна підтримка, гуманітарна допомога, соціальний захист тощо);

- молода людина – волонтер, член громадського об'єднання, учасник благодійної організації (самореалізація особистості шляхом участі в різноманітних добродійних проєктах, надання волонтерської допомоги тим, хто її потребує);

- молода людина – засновник та (або) керівник громадського об'єднання, центру волонтерської допомоги, добродійної організації (розробка та втілення власних проєктів, що мають на меті сприяння поліпшенню життя населення в різних його сферах) [93].

Таким чином, можемо підсумувати, що наразі в Україні волонтерство в юнацькому віці потужно розвивається. Більшість волонтерів спираються на моральні цінності та керуються етичними принципами.

Звертаючись до зарубіжного досвіду молодіжного волонтерства варто згадати «Європейський корпус солідарності» («European Solidarity Corps») – програму Європейського Союзу, що підтримує молодіжне волонтерство. Слід звернути увагу на мету та принципи, якими вона керується. Метою програми є просування *солідарності* як цінності за допомогою волонтерства, сприяння укріпленню єдності, розвитку демократії та популяризації громадянської активності в Європі [124]. Участь у зазначеній волонтерській програмі передбачає, що її учасники мають втілювати такі принципи:

- розділяти та підтримувати такі цінності, як-от: *солідарність, повага до гідності та прав людини, сприяння справедливості та рівності в суспільстві, що спирається на плюралізм, недискримінацію й толерантність*;

- посилювати побратимство між народами, проте поважаючи та зберігаючи при цьому їхні культури й традиції, створюючи спільноту соціальної відповідальності та взаємної підтримки;

- не шкодити собі чи іншим [125].

Аналізуючи зарубіжний досвід волонтерства в юнацькому віці важливо враховувати загальний фон життя юнаків і юнок, що включає соціально-політичну, економічну, культурну ситуацію в країні їхнього проживання. Українська молодь живе в ситуації війни, що відрізняє

українських волонтерів від волонтерів тих країн, де не ведуться воєнні дії. Це накладає певний відбиток та створює специфічні особливості волонтерства в Україні.

Після початку повномасштабного російського вторгнення найбільше молоді люди займалися збором коштів для ЗСУ (чи бажають зайнятися цим у майбутньому). Поширеними видами молодіжної волонтерської діяльності, якими вони наразі займаються або до яких прагнуть доєднатися, є: безпосередня допомога на місцях, різнопланова підтримка військових, ВПО чи біженців, збір коштів, організація й участь у зборі гуманітарної допомоги, зокрема, продуктів харчування, одягу, побутових предметів тощо [142].

Таким чином, обставини війни часто зумовлюють пріоритетність напрямків надання волонтерської допомоги, що спрямовані на задоволення першочергових потреб і забезпечення життєво необхідних запитів від тих, хто цього потребує.

Протягом декількох останніх років в Україні та світі почало поширюватися *онлайн-волонтерство*. Розповсюдження цього явища пов'язується з пандемією коронавірусної інфекції COVID-19 та спричиненими через неї вимушеними карантинними обмеженнями, з процесами цифровізації світу, а також в Україні – з війною.

А. Безруков синонімізував терміни: «онлайн-волонтерство», «віртуальне волонтерство», «е-волонтерство», «кіберволонтерство» та «цифрове волонтерство», що означають здійснення добровільної безкорисливої діяльності в дистанційному форматі, засобами мережі Інтернет. Вчений пояснив онлайн-волонтерство як безоплатну діяльність, що здійснюється добровольцями та спрямовується на благо інших людей, за ключової умови, що така діяльність має реалізовуватися (частково чи повністю) дистанційно з використанням Інтернету. Е-волонтерство – це сучасний, високотехнологічний спосіб доєднатися до волонтерського руху на відстані. Вчений підкреслив, що електронні волонтери мають таку ж мотивацію здійснення добродійної допомоги, що й звичайні. Сучасна

молодь, яка масово користується інноваційними технологіями, застосовуючи Інтернет як повсякденний інструмент для поліпшення життя, може мобільно та швидко вирішувати волонтерські завдання, використовуючи можливості особистих гаджетів для зменшення витрат часу та усунення просторових обмежень, розширюючи волонтерство до масштабів світу. Окрім того, люди, що мають інвалідність або ті, хто за певних умов не можуть фізично долучитися до волонтерства, отримують змогу стати онлайн-волонтерами [8].

А. Котелевець наголосила на важливості ролі е-волонтерства під час карантинних обмежень і актуальної ситуації воєнного стану в Україні. Вчена підсумувала, що юнаки та юнки можуть долучитися до онлайн-волонтерства за допомогою волонтерської діяльності на «гарячих лінях» з надання емоційної підтримки чи інформаційної довідки, підготовки текстових матеріалів чи зображень для різноманітних статей, зйомки соціальних роликів, надання зворотного зв'язку на волонтерських платформах та ведення благодійних соціальних мереж, перекладу текстів тощо [66,133].

Прикладом онлайн-волонтерства молоді під час пандемії COVID-19, що підкреслила ізолюваність та самотність деяких верств населення, а також після зняття карантинних обмежень, став проєкт «Мій телефонний друг» Української Волонтерської Служби спільно з Дитячим фондом ООН (UNICEF) в Україні. Цей проєкт передбачав спілкування телефоном волонтерів з людьми, які опинилися на самоті (люди похилого віку, з інвалідністю та ін.), що спрямовується на надання дружньої підтримки, усвідомлення власної потреби й приналежності до соціуму, подолання відчуття самотності [104].

Після початку повномасштабного російського вторгнення проєкт продовжував свою діяльність. Воєнні дії, свідками та учасниками яких є українці, погіршують і загострюють їх ментальний стан. Саме тому важливою є не лише гуманітарна допомога, а й емоційна підтримка. До зазначеного проєкту долучилася велика кількість молоді. Найбільшу частку «волонтерів-друзів телефоном» склали саме молоді люди, підліткового та

юнацького віку. Вони забезпечували дружню підтримку всім, хто її потребує під час війни [105].

Таким чином, проаналізувавши наукові позиції зазначених вище вчених, а також інформаційні джерела, що відображають стан волонтерства сучасності, можна виокремити такі психологічні особливості волонтерської діяльності в юнацькому віці, як: *прогресивність, схильність до інноваційності, гнучкість та мобільність*. Молоді волонтери активно застосовують новітні технології, є відкритими до опанування нових засобів і способів волонтерства. Окрім того, юнаки та юнки є активними електронними волонтерами, частина з яких продовжує допомагати країні навіть перебуваючи за кордоном.

Отже, здійснивши глибокий теоретичний аналіз наукових джерел, можна підсумувати такі психологічні особливості волонтерської діяльності в юнацькому віці: *громадянська активність, амбітність, ініціативність, небайдужість; патріотизм, соціальна відповідальність, бажання приносити користь країні; зацікавленість, активна включеність, професійна допитливість; прогресивність, схильність до інноваційності, гнучкість та мобільність*.

За результатами проведеного теоретичного аналізу праць вчених-психологів нами було запропоновано власну модель розвитку моральної мотивації волонтерської діяльності в юнацькому віці (див. рис. 1.2.).

Рис. 1.2. Модель розвитку моральної мотивації волонтерської діяльності в юнацькому віці

Висновки до першого розділу

Проведене нами теоретико-методологічне вивчення наукових джерел продемонструвало, що питання моралі, моральності, моральної мотивації, яке спонукає особистість до тих чи інших дій, одвічна проблема моральних і аморальних вчинків непокоїли людей здавна. Багатовіковий аналіз і розробка таких питань лягли в основу релігійних вчень, суспільних норм, стали предметом багатьох досліджень у галузях психології, філософії, педагогіки й етики.

Проаналізувавши доробки мислителів давнини та вчених сучасності, видатних філософів, етиків і психологів, як вітчизняних, так і зарубіжних, констатуємо, що людина, яка знає та усвідомлює загальноприйняті моральні норми, не обов'язково буде їх дотримуватися, оскільки справжня моральна поведінка зумовлюється її внутрішньою особистісною моральністю. Для втілення та дотримання норм моралі особистості потрібна внутрішня спонукка, рушійна сила – мотивація.

Наразі відсутня єдність думок і поглядів науковців на феномен моральної мотивації. Спираючись на викладене вище, ми запропонували таке визначення *моральної мотивації особистості* – це спонукання до процесу моральної саморегуляції поведінки особистості, яке пов'язане з розвитком її моральної свідомості та самосвідомості, що обумовлений особистісними, моральними й світоглядними цінностями. Таким чином, формуванню моральної мотивації особистості передують засвоєння загальноприйнятих суспільних норм і цінностей, що «вбудовуються» у її самосвідомість, згодом моральні норми та цінності інтегруються до стійких особистісних поглядів і установок, які зрештою, мотивують людину до здійснення певних моральних вчинків.

На основі проведеного аналізу, нами було виокремлено такі психологічні чинники, що найбільше впливають на формування моральної мотивації волонтерської діяльності в юнацькому віці: *альтруїстичність, емпатійність, моральна обов'язковість, справедливість, національна*

ідентичність, патріотизм, солідарність і толерантність. Слід також додати, що юнацький вік є сенситивним для усвідомлення та розвитку моральних цінностей, які виступають чинниками моральної мотивації волонтерської діяльності.

Отже, волонтерство – це добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність. Здійснивши аналіз наукової літератури із зазначеної проблематики, ми пропонуємо такі функції волонтерської діяльності в юнацькому віці: *ціннісна; соціально-інтегративна; рефлексивно-розвивальна; освітньо-кар'єрна; інклюзивна.* Окрім того, нами було підсумовано такі психологічні особливості волонтерської діяльності в юнацькому віці: *громадянська активність, амбітність, ініціативність, небайдужість; патріотизм, соціальна відповідальність, бажання приносити користь країні; зацікавленість, активна включеність, професійна допитливість; прогресивність, схильність до інноваційності, гнучкість та мобільність.*

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МОРАЛЬНОЇ МОТИВАЦІЇ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

2.1. Організація дослідження та психодіагностичні методи вивчення моральної мотивації та чинників її розвитку

Складні, подекуди кризові, умови життя, в яких перебуває населення України, тривають вже не один рік. Російська збройна агресія з 2014-го року, непроста соціально-економічна ситуація в Україні та світі, пандемія коронавірусної інфекції COVID-19, широкомасштабне вторгнення ворога, військовий напад на територію нашої держави в 2022-му році та його нищівні наслідки, а також особистісні життєві негаразди, що торкнулися кожного співвітчизника, негативно вплинули на ментальне здоров'я людей.

Такі обставини можуть призвести до спаду рівня моральності в суспільстві й нормалізації аморальних вчинків. Сучасна молодь, юнаки та юнки, перебувають у процесі морального становлення, в них формуються життєві цінності, вибудовується траєкторія свого подальшого розвитку в ході війни. Як військові дії впливають на моральну мотивацію особистості юнацького віку? Таке питання є надзвичайно актуальним, оскільки стосується майбутнього держави, тому потребує детального вивчення та аналізу.

Проведений теоретичний аналіз надав можливість виокремити такі чинники, які досить інтенсивно впливають на становлення моральної мотивації волонтерської діяльності в юнацькому віці: *альтруїстичність, емпатійність, моральна обов'язковість, справедливість, національна ідентичність, патріотизм, солідарність та толерантність.*

Мета емпіричного дослідження полягає у вивченні особливостей вияву моральної мотивації та психологічних чинників її розвитку в процесі волонтерської діяльності юнаків і юнок.

Для реалізації поставленої мети нами було проведене емпіричне дослідження. Вибірку склали 136 волонтерів юнацького віку (18-23р.).

Перелік установ і організацій, на базі яких опитані респонденти займалися волонтерською діяльністю наведено в додатках (див. Додаток А).

Констатувальний експеримент проводився впродовж 2023 – 2025 років у декілька етапів:

- *на першому етапі* дослідження було здійснено підготовку до його проведення, підібрано психодіагностичний інструментарій і апробовано під час пілотажного дослідження. Вивчення психологічних чинників моральної мотивації волонтерської діяльності в юнацькому віці здійснювалося за допомогою надійних та валідних методик (опитувальників, тестів, анкети). Застосований методичний інструментарій дозволив емпірично дослідити феномен моральної мотивації волонтерської діяльності та психологічні чинники її розвитку;

- *на другому етапі* було реалізовано процедуру емпіричного дослідження, що проводилася в змішаному форматі: очно, шляхом надання респондентам спеціальних опитувальних бланків, і за допомогою он-лайн інструментів, зокрема, програмного забезпечення Google Forms.

- *на третьому етапі* дослідження було здійснено кількісну та якісну обробку й інтерпретацію отриманих даних.

Для дослідження моральної вмотивованості волонтерів юнацького віку було застосовано методику «**Діагностика моральної мотивації**» (в адапт. **І. Кравченко**) (див. Додаток Б), що націлена на безпосереднє виявлення ступеня сформованості моральної вмотивованості в юнаків і юнок. Цей інструмент допомагає визначити актуальний рівень розвитку моральної мотивації у досліджуваних.

Відповідно з цим Т. Некіз зазначала, що моральна мотивація особистості може знаходити втілення у вияві любові до інших, природи та світу загалом, а також сприяти формуванню й закріпленню цінностей молодої людини, усвідомленню нею індивідуальної цінності [80]. До того ж М. Петренко підкреслила, що мотивація вияву доброти, турботи, підтримки, милосердя, донорства, благодійництва, зрештою, волонтерства – є

просоціальною [89]. Таким чином, можна стверджувати, що моральна мотивація людини передбачає наявність у неї просоціальних, гуманістичних і альтруїстичних мотивів.

Для здійснення глибшого аналізу моральних мотивів додатково було використано методику **«Опитувальник просоціальної мотивації фахівця соціономічних професій»** (авт. К. Фоменко) (див. Додаток В). Метою цієї методики є визначення ступеня вияву просоціальних, широких гуманістичних, альтруїстичних мотивів досліджуваних, а також просоціальної мотивації у міжособистісній взаємодії, що надає можливість детальніше проаналізувати мотиви волонтерів, які спонукають їх до надання безоплатної допомоги, спрямованої на користь конкретним людям і суспільству загалом.

Таким чином, вищезгадані методики стали інструментами для емпіричного вивчення моральної мотивації волонтерської діяльності в юнацькому віці.

Для здійснення аналізу психологічних чинників моральної мотивації було використано ряд методик, що націлені на висвітлення особливостей і рівня розвитку альтруїстичності, емпатійності, моральної обов'язковості, справедливості, національної ідентичності, патріотизму, солідарності та толерантності в респондентів.

Як зазначила І. Стецько, альтруїзм – це інтегративне особистісне утворення, що складається з безкорисливої діяльності, готовності надавати допомогу іншим людям, навіть офіруючи власними інтересами заради їхнього блага, бажання піклуватися та дбати про потреби, добробут інших, а також добродійна діяльність [100].

Для дослідження вияву *альтруїстичної спрямованості* у волонтерів було застосовано **опитувальник «Просоціальна особистість»** (авт. Л. Пеннер, в адапт. М. Петренко) (див. Додаток Г). Зазначена методика дає можливість досягнути альтруїстичності у когнітивно-мотиваційному й ціннісно-смысловому аспектах. Опитувальник націлений на дослідження

ступеня розвитку та особливостей виявлення соціальної відповідальності, емпатійності, моральних суджень і альтруїзму, згідно зі шкалами. Перелічені шкали висвітлюють зорієнтованість особистості юнацького віку на іншого, прагнення допомагати, а також визначають корисність, пошук вигоди, що, зрештою, дозволяє зробити висновок про ступінь альтруїстичності респондентів.

Для визначення рівня *емпатійності* застосовано методику – **опитувальник «Шкала емоційного відгуку» (авт. А. Меграбян, Н. Епштейн)** (див. Додаток Д). На думку авторів методики, особистість, яка має високий рівень емпатійності, більш схильна до поведінки, що спрямована на надавання допомоги, аніж людина з низькими показниками цієї якості. Емпатичні люди емоційно реагують на потреби інших [135].

Метою зазначеної методики є виявлення рівня загальних емпатійних тенденцій у особистості та рівня вияву здатності до емоційного відгуку. Об'єктами емпатії є як люди у складних соціальних ситуаціях, так і люди, яким досліджувані можуть співпереживати в повсякденні.

Опитувальник допомагає виявити й проаналізувати закономірності взаємозв'язку між рівнем емпатійності та її впливом на розвиток моральної мотивації волонтерської діяльності. Н. Корчакова акцентувала увагу, що емпатія є важливим показником і елементом просоціальності особистості, яка, зі свого боку, спонукає людей діяти на користь інших [65].

Л. Жужа наголосила, що почуття морального обов'язку сильно впливає на мотивацію волонтерів. Вчена підкреслила, що моральний обов'язок – це внутрішнє добровільне зобов'язання, у волонтера таке моральне зобов'язання постає перед нацією, співвітчизниками, учасниками бойових дій, тими, хто постраждав внаслідок війни та ін. Різновидами обов'язку є: патріотичний, громадянський, військовий обов'язок тощо [48].

Таким чином, для вивчення вияву *моральної обов'язковості* було застосовано **опитувальник «Громадянська відповідальність» (авт. М. Актаєва)** (див. Додаток Е). Зазначений опитувальник дозволяє визначити

особистісне ставлення юнаків та юнок і рівень їх громадянської обізнаності стосовно готовності брати на себе громадянську відповідальність, що виявляється за допомогою усвідомлення власної національної ідентичності, сформованості громадянської гідності й морального обов'язку, а також розуміння національних цінностей, традицій тощо. За допомогою цієї методики можна виокремити низький, середній або високий рівні громадянської відповідальності, що втілюють вияв моральної обов'язковості [3].

Почуття морального обов'язку особистості тісно переплітається з почуттям справедливості. Як підкреслила вчена Л. Клочек, справедливість відображає зміст моральних взаємин у соціумі. Почуття справедливості допомагає регулювати дії людей відповідно до загальноприйнятих моральних цінностей і суспільних морально-етичних норм [61]. Особистість юнацького віку, що перебуває в процесі зростання та становлення, продовжує соціалізуватися, засвоювати й приймати суспільні моральні принципи, зокрема, принципи справедливості. Такі принципи згодом привласнюються, стаючи частиною ціннісної сфери особистості, та здійснюють значний вплив на її ставлення, мотивацію й, зрештою, поведінку. Отримані моральні знання закарбовуються в пам'яті людини та втілюються в її уявленнях про справедливість. Таким чином, поведінка людей значно обумовлена уявленнями про справедливість, які набувалися впродовж життя [62].

Зважаючи на вищевказане, для вивчення вияву *справедливості* було застосовано модифікований **психодіагностичний тест «Добро і зло» (модиф. Л. Клочек)** (див. Додаток Ж). Метою цієї методики є дослідження моральних установок, якостей і переконань особистості. Цей психодіагностичний інструмент допомагає оцінити розуміння особистістю полюсів добра та зла – справедливості й несправедливості. Результати методики демонструють те, наскільки стійкими є моральні переконання молодих людей.

Для вивчення особливостей *національної ідентичності* юнаків і юнок було використано модифіковану **«Методику оцінки позитивності та**

невизначеності етнічної ідентичності» (модиф. Л. Співак) (див. Додаток И). Метою зазначеної методики є виявлення того, як особистості юнацького віку визначають власну національну приналежність і національну ідентичність. Перша шкала методики дозволяє визначити рівень (низький, середній або високий) ціннісного ставлення людини до себе як до суб'єкта нації. Друга шкала методики надає можливість виявити рівень (низький, середній або високий) визначеності національної ідентичності особистості. Отже, застосування цього інструменту окреслює те, наскільки досліджувані юнаки та юнки ідентифікують себе з українською національністю.

Моральна обов'язковість і справедливість, а також національна ідентичність тісно переплітаються з *патріотизмом*. Особистісні моральні якості людини та її національна ідентичність уособлюють повагу до своєї країни й народу, нації, прагнення знати та розуміти культурні й моральні цінності суспільства, історію, традиції і звичаї повсякденного життя, а також здійснювати вчинки на користь нації. О. Жаровська наголосила, що свідомий патріотизм нерозривно пов'язаний з відповідальністю, тому патріотизм – це не тільки про любов до своєї країни, а й усвідомлення власної відповідальності перед нею. Втілення такої відповідальності може бути реалізоване шляхом волонтерства. Окрім того, вчена підкреслила, що провідною ознакою національного патріотизму є його гуманістична моральність, точніше наявність моральних якостей і гуманістичних цінностей, зокрема, милосердя, справедливості, чуйності, доброти, совісності та ін. Вагомими характеристиками патріотизму є активність та дієвість [47].

Отже, для дослідження рівня сформованості *патріотизму* в юнацькому віці було застосовано **анкету «Громадянська позиція і патріотизм» (авт. О. Жаровська)** (див. Додаток К). Ця анкета допомагає визначити, наскільки сформованими є уявлення юнаків і юнок про себе як громадян своєї країни, про власні права й обов'язки, а також бажання та готовність докладати зусилля для розвитку й процвітання держави за принципами гуманізму та демократії. Результати анкети демонструють, на якому рівні (низький,

середній чи високий) сформована громадянська позиція в молоді та чи відчувають вони себе патріотами.

Моральна обов'язковість, справедливість, національна ідентичність і патріотизм нерозривно пов'язані з *солідарністю*. Поняття «солідарність», «згуртованість», «соціальна єдність», «консолідація» в наукових джерелах часто синонімізують, оскільки всі вони стосуються питання об'єднаності суспільства. О. Палагнюк підкреслила, що солідарність – це феномен, який відповідає за внутрішню єдність і самоорганізованість певного суспільства, що виявляється в його спроможності до здійснення соціальної саморегуляції, саморозвитку та самозбереження, а також сприяє раціональному застосуванню можливостей усіх членів соціуму, як для індивідуального, так і загального добробуту людей. Таким чином, соціальна солідарність – це цілісність і єдність суспільства, що виникає завдяки закріпленим у свідомості громадян спільним ідеям, почуттям, культурним цінностям, моральним нормам, що зорієнтовані на співпрацю, надання допомоги та підтримки [87].

С. Городецька виокремила в структурі громадянської солідарності такі складові, як-от: національна ідентичність, що виступає передумовою громадянської солідарності; моральність і цінності, які постають об'єднуючим потенціалом солідарності; довіра як ціннісна основа; суспільні організації як втілювачі солідарності [37].

Отже, для вивчення вияву *солідарності* було застосовано «**Методику вимірювання соціальної солідарності в українському суспільстві**» (авт. **К. Урсуленко**) (див. Додаток Л). Цей інструмент дозволяє визначити та оцінити рівень солідарності досліджуваних волонтерів, їх включеності до життя суспільства.

Завершальним інструментом стала методика «**Шкала інтолерантності до невизначеності**» (IUS – 12) **Н. Карлетона** (в адапт. **Г. Громової**) (див. Додаток М), що націлена на дослідження *толерантності* юнок і юнаків. Г. Громова визначила толерантність до невизначеності як властивість особистості сприймати непередбачувані, неоднозначні та складні ситуації, що

трапляються на життєвому шляху людини, нейтрально чи позитивно, при цьому зберігаючи здатність проактивно реагувати на них. Інтолерантність до невизначеності, за науковими поглядами вченої, це властивість особистості сприймати непередбачувані, неоднозначні та складні життєві ситуації як небажані, небезпечні й загрозливі та реагувати на них з підвищеною невпевненістю, гострою тривогою, ступором, розгубленістю [39].

Оскільки волонтерство часто передбачає залученість добровольців до вирішення проблем, що виникли в складних ситуаціях, які важко прогнозувати, зокрема, здійснення евакуаційної місії з небезпечних територій, розбирання завалів зруйнованих будівель, надання домедичної допомоги постраждалим людям чи тваринам на місці подій та ін., волонтери мають виявляти толерантність до невизначеності, щоби мати змогу продовжувати власну діяльність. Саме тому згадана методика є важливою в нашому дослідженні.

Таким чином, підібраний нами методичний інструментарій відповідає меті дослідження та є доцільним для вивчення моральної мотивації волонтерської діяльності і чинників її розвитку.

Спираючись на проведений теоретичний аналіз психологічного доробку вчених, нами було виокремлено *критерії моральної мотивації волонтерської діяльності в юнацькому віці*:

- Усвідомлення та прийняття гуманістичних і просоціальних цінностей і мотивів (І. Бех, Н. Корчакова, В. Павелків).
- Емоційно-ціннісне ставлення до себе, інших і світу загалом (І. Бех, І. Булах, Н. Павлик).
- Здійснення моральної саморегуляції взаємодій (діяльності, спілкування, взаємин) (М. Боришевський, М. Савчин, Р. Павелків).

На основі здійсненого теоретичного аналізу й проведеного пілотажного дослідження нами були визначені *рівні та якісні показники розвитку моральної мотивації волонтерської діяльності в юнацькому віці*:

- *Високий рівень розвитку* моральної мотивації волонтерської діяльності в юнаків і юнок характеризується диференціацією та усвідомленням моральних категорій, розумінням морального й аморального, а також здатністю надавати оцінку відповідним діям людей. Ці юнаки та юнки повсякчас виявляють розвинену моральну рефлексію та саморефлексію, чітко визначають свої потреби й усвідомлюють власні мотиви. У таких молодих людей сформованими є моральні цінності, завдяки яким моральна обов'язковість виступає як орієнтир. Вони виявляють альтруїстичність, емпатійне ставлення до інших, толерантність в міжособистісній комунікації, а їх рішення зумовлюються засадами справедливості та солідарності. У таких волонтерів наявні стійкі моральні, етичні принципи, яких вони дотримуються. Беззаперечними є вияв поваги до честі й гідності інших, гуманність і просоціальність, ініціативність і небайдужість, готовність до надання безкорисливої допомоги, демонстрація чіткої громадянської позиції, вміння взяти на себе відповідальність.

- *Середній рівень розвитку* моральної вмотивованості у волонтерів юнацького віку виявляється в зорієнтованості щодо основних моральних понять, але без здійснення їх поглибленого аналізу, окрім того розуміння більшості моральних категорій перебуває в процесі становлення. Такі молоді люди здатні розмежувати моральне та аморальне, а також дотримуються соціальних вимог і очікувань, проте без критичного осмислення, тому потребують розвитку моральної рефлексії і саморефлексії. Вони виявляють гуманність, повагу до честі та гідності інших, а також емпатійне ставлення, однак іноді у них можуть виникати труднощі з когнітивною емпатією. Такі юнаки та юнки схильні до поверхневого розуміння власних моральних цінностей, через що в них виникає ситуативне коливання між індивідуалістичними та моральними мотивами. Їх вияви справедливості є нестійкими й час від часу можуть порушуватися особистісним ставленням стосовно деяких людей або ситуацій і ставати більш упередженими, що також відстежується у вибірковій толерантності, яка залежить від особистих

поглядів і переконань. Такі добровольці можуть доволі часто відчувати солідарність, проте іноді неготові її демонструвати, особливо якщо це потребує значних особистих зусиль. Вони здатні взяти відповідальність, але інколи превалює бажання уникнути її чи розділити з кимось, час від часу можуть шукати певну вигоду чи розраховувати на винагороди за безоплатну діяльність, зокрема соціальне схвалення, набуття досвіду, отримання нових знайомств.

- *Низький рівень розвитку моральної мотивації серед волонтерів юнацького віку характеризується усвідомленням і розумінням лише базових моральних категорій, нестачею рефлексивності, а також супутніми складнощами під час здійснення аналізу етичних питань. У таких молодих людей виникають труднощі з визначенням власних цінностей, через це їх мотиви є нестійкими та можуть коливатися під впливом обставин ситуації, авторитетом інших людей. Вияви альтруїстичності, справедливості, солідарності є поодинокими, а емпатійність виявляється здебільшого щодо ситуацій, які стосуються самої особистості. Відстежується схильність до вибіркової гуманності та зовнішньої демонстрації поваги до честі й гідності інших. Спостерігається превалювання егоїстичних мотивів, зорієнтованість на власні інтереси, пошук вигоди чи винагороди за безоплатну діяльність, відсутність яких унеможлиблює таку діяльність, а також схильність уникати відповідальності.*

Таким чином, нами було підібрано *методичний інструментарій* для вивчення моральної мотивації волонтерської діяльності і чинників її розвитку; виокремлено *критерії* моральної мотивації волонтерської діяльності в юнацькому віці (усвідомлення та прийняття гуманістичних і просоціальних цінностей і мотивів; емоційно-ціннісне ставлення до себе, інших і світу загалом; здійснення моральної саморегуляції взаємодій (діяльності, спілкування, взаємин)); визначені *рівні* (високий, середній, низький) і *якісні показники* розвитку моральної мотивації волонтерської діяльності в юнацькому віці.

2.2. Вивчення особливостей вияву моральної мотивації особистості юнацького віку

Перед початком психодіагностичного дослідження за запропонованими методиками, респондентам додатково було поставлене запитання: «Що спонукало Вас займатися волонтерством?», з метою поглиблення розуміння волонтерської вмотивованості молодих людей. Досліджувані могли не обмежуватися однією причиною, а вказати кілька. Результати відображено нижче (див. рис. 2.1).

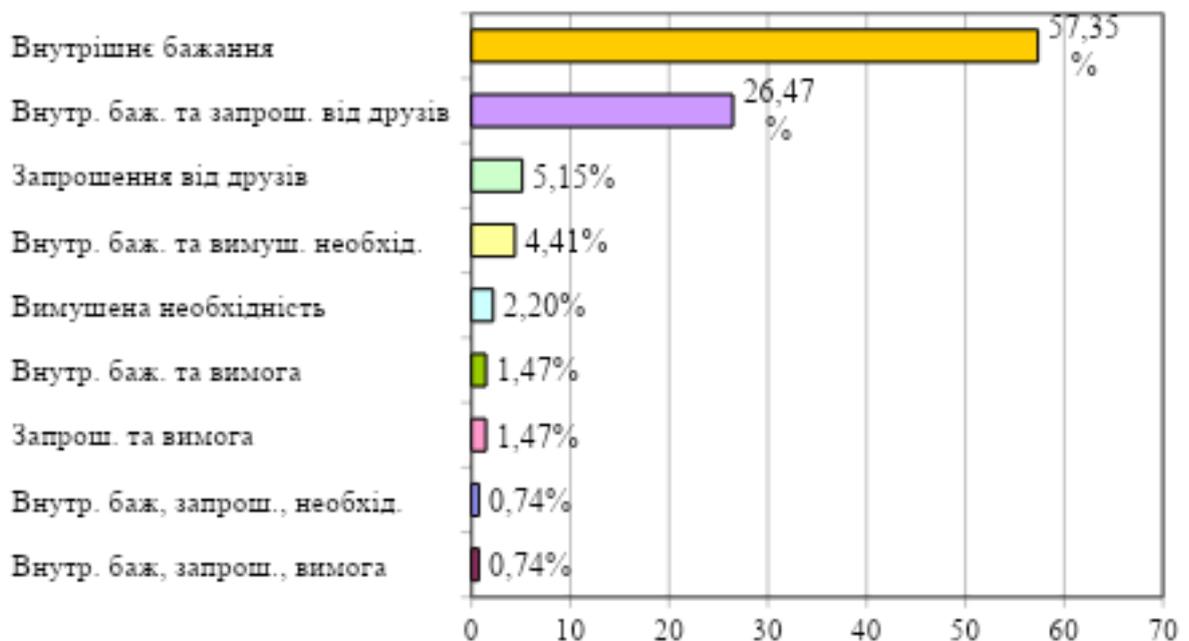

Рис. 2.1. Гістограма розподілу кількісних показників досліджуваних за спонукую до волонтерства

Було виявлено, що більше половини досліджуваних (57,35%) керувалися виключно власним внутрішнім бажанням, коли починали займатися волонтерством; трохи більше чверті респондентів (26,47%) долучилися до волонтерського руху завдяки сприянню друзів і наявності особистого внутрішнього бажання; двадцята частина опитаних юнаків і юнок

(5,15%) стали волонтерами шляхом запрошення від друзів і знайомих; невелика частка молодих людей (4,41%) зазначила, що для них волонтерство стало вимушеною необхідністю, проте вони мали також і внутрішнє бажання займатися ним, тому тут доречно вказати на необхідність як соціальний обов'язок; разом з тим, ще менша частка досліджуваних (2,20%) пояснила свій шлях до волонтерства лише як вимушену необхідність; виявилися й ті, хто почав займатися волонтерством через вимогу з боку організації чи установи, до якої вони приналежні, половина з цієї категорії досліджуваних (1,47%) при цьому мала внутрішнє бажання, а інша половина (1,47%) керувалася запрошенням з боку друзів; наявні також поодинокі випадки поєднання внутрішнього бажання, запрошення з боку друзів і вимушеної необхідності серед досліджуваних (0,74%) та внутрішнього бажання, запрошення з боку друзів і вимоги з боку організації (0,74%).

Отже, отримані показники засвідчують, що переважна більшість молодих людей стали волонтерами за власним внутрішнім бажанням, особистісною вмотивованістю. Для значної частини опитаних, окрім свого прагнення, важливим поштовхом стало запрошення з боку знайомих, а для деякого й ключовим. Невелика частина досліджуваних вказала на необхідність, соціальний обов'язок, займатися волонтерством. Молоді люди пояснюють це нагальною потребою допомагати близьким, родичам, друзям, які долучилися до ЗСУ, постраждали внаслідок війни, втратили майно чи житло тощо. Варто зазначити й те, що така необхідність волонтерської діяльності не виключає внутрішнього бажання особистості цим займатися. Виявилися також кілька випадків «добровільно-примусового» залучення молоді до волонтерства, що підсвічує аспект примусу, який позбавлений власного внутрішнього вольового наповнення у волонтерів і їх невмотивовану участь у такій діяльності, а це, зрештою, завдає негативного впливу як на юнаків і юнок, так і на тих, кому вони допомагають. Саме тому важливим є розвиток внутрішньої, зокрема, моральної мотивації волонтерів.

Аналіз отриманих результатів дослідження було розпочато з методики «Діагностика моральної мотивації» (в адапт. І. Кравченко), мета якої полягає в наданні загальної оцінки моральної вмотивованості респондентів і дослідженні рівнів вияву моральної мотивації волонтерів.

Було виявлено, що 50% досліджуваних мають *високий рівень* розвитку моральної мотивації, у 34,56% респондентів – *середній рівень*, а в 15,44% – *низький* (див. рис. 2.2).

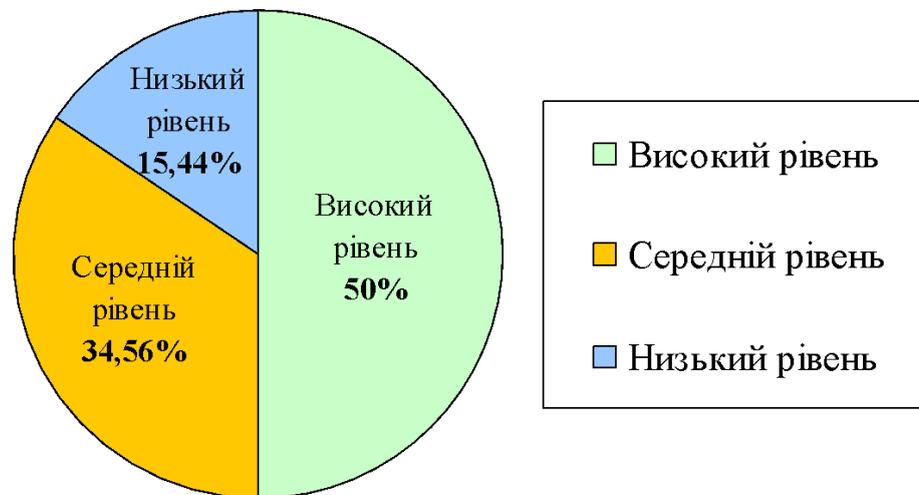

Рис. 2.2. Діаграма розподілу кількісних показників за рівнями розвитку моральної мотивації у досліджуваних

Респонденти з *високим рівнем* моральної вмотивованості (50%) характеризуються активною соціальною та громадянською позицією, а також безпосередньою готовістю не лише співчувати, а й надавати відразу допомогу тим людям, які її потребують. Вони прагнуть спрямовувати власні особистісні ресурси, зокрема, фізичні, психологічні, матеріальні на підтримку тих людей, які опинилися в складній чи екстремальній ситуації. Такі добровольці зазвичай турботливі й толерантні, що показало розширення різноманіття категорій населення, яким вони здатні допомагати, незалежно від статусу, віку, статі, віросповідання тих, хто звертається. Окрім того, моральні цінності та переконання юнаків і юнок укріплюють їх безкорисливе

прагнення займатися добродійною діяльністю. Варто додати ще й те, що здебільшого саме у волонтерів цього рівня моральної мотивації така діяльність стає основним кредом їх повсякденного життя.

У респондентів, які мали *середній рівень* моральної мотивації (34,56%), інколи виявлялися нестійкі моральні мотиви, що залежало від багатьох обставин. Хоча такі волонтери беруть участь у значній кількості добродійних ініціатив, здатні виявляти співчуття, толерантність, стурбованість, однак їм властиве певне вибіркоче ставлення до тих, кому будуть надавати допомогу, а також епізодичність у ставленні до тих, кому вони мають бажання надавати підтримку. Крім того, несприятливі обставини, як констатовано, можуть послабити прагнення юнаків і юнок безоплатно допомагати, що, зрештою, перешкоджає та унеможлиблює їх участь у різноманітних волонтерських заходах.

У досліджуваних з *низьким рівнем* моральної вмотивованості (17,71%) виявлено мінімальні показники таких мотивів. Досить часто інші мотиви респондентів цього рівня стають керівними щодо волонтерської діяльності. Зокрема це прагнення завести нові знайомства, розширити коло спілкування, здобути новий досвід чи відшліфувати певні професійні навички тощо. Таким чином, ці юнаки та юнки також долучаються до благодійних ініціатив, як і волонтери з високим і середнім рівнями моральної мотивації, проте вагомим є значне переважання у них індивідуалістичної мотивації.

Таким чином, констатовано, що половина досліджуваних виявляє високий рівень розвитку моральної мотивації у процесі волонтерської діяльності, що дозволяє нам зробити висновок про наявність саме моральних, зокрема, альтруїстичних, добродійних мотивів серед добровольців юнацького віку.

Для поглиблення розуміння особливостей моральних мотивів досліджуваних, а саме: широких гуманістичних, альтруїстичних мотивів, просоціальної мотивації у міжособистісній взаємодії, було проаналізовано

отримані результати за методикою «**Опитувальник просоціальної мотивації фахівця соціономічних професій**» (авт. К. Фоменко).

Нами були проаналізовані три шкали із зазначеної методики: «широкі гуманістичні мотиви», «альтруїстичні мотиви» та «просоціальна мотивація у міжособистісному спілкуванні». Результати наведено в табл. 2.1.

Таблиця 2.1.

*Кількісні показники розподілу респондентів
за рівнями розвитку просоціальної мотивації*

n = 136

№	Найменування шкали	Кількість досліджуваних; у %		
		Рівні розвитку		
		Високий	Середній	Низький
1.	Широкі гуманістичні мотиви	72,80	22,05	5,15
2.	Альтруїстичні мотиви	53,68	44,85	1,47
3.	Просоціальна мотивація у міжособистісному спілкуванні	69,12	26,47	4,41

Досліджувані з *високим рівнем розвитку широких гуманістичних мотивів* (72,80%) характеризуються безумовним гуманним ставленням до людей, тварин, навколишнього середовища, природи та світу, що обумовлюється ключовою цінністю – людяністю. Такі респонденти прагнуть до встановлення рівних можливостей для всіх людей, керуються принципами доброти, виявляють повагу до людської честі й гідності, толерантні, співчутливі, їх вчинки спираються на норми етики та моралі, а неетичні й аморальні дії є неприпустимими. Волонтери з такою гуманістичною мотивацією часто допомагають широким верствам населення, займаються порятунком тварин, дбають про довкілля тощо.

Респонденти, які мають *середній рівень* розвитку широких гуманістичних мотивів (22,05%), на відміну від досліджуваних з високим

рівнем, схильні до деякої вибіркості категорій населення, яким вони будуть допомагати. Вони здебільшого толерантні, доброзичливі, беруть участь у благодійній діяльності, зборах гуманітарної допомоги тощо, проте трохи рідше виявляють ініціативність і готовність самостійно активно організувати ті чи інші волонтерські місії, заходи, акції, а їх етичні погляди інколи бувають нестійкими та можуть коливатися.

У досліджуваних з *низьким рівнем* розвитку широких гуманістичних мотивів (5,15%) простежуються базові ідеали гуманізму, як-от: цінність життя й здоров'я, свободи волі, проте помітними є вияви сепарації, оцінок тих, хто більше заслуговує на певні права й можливості, а також допускається поступ власним принципам під певним впливом, зокрема, й етичним.

Альтруїстичні мотиви опитаних респондентів з *високим рівнем* розвитку (53,68%) виявляються в їх щирому бажанні безкорисливо допомагати іншим, піклуванні, співчутті, наданні безоплатних послуг. Таких волонтерів вирізняє їх готовність відволіктися від власних турбот і приділити час тим, хто потребує допомоги. Вони не прагнуть визнання та не очікують винагород чи особистої вигоди. Зазвичай таким волонтерам простіше просити щось для інших, ніж для себе.

Респонденти з *середнім рівнем* розвитку альтруїстичної мотивації (44,85%) схильні до чергування альтруїстичних прагнень і прагматичних рішень, що обумовлені доцільністю та користю власних дій для себе. Таким чином, у юнаків і юнок з таким рівнем альтруїстичної вмотивованості в половині епізодів волонтерської діяльності простежується пошук певної вигоди. Варто додати, що ми не вважаємо таку мотивацію виключно негативною, адже молоді люди, попри отримання деякої користі для себе, зокрема, набуття досвіду, засвоєння нових знань і напрацювання навичок, надають безоплатну допомогу тим, хто її потребує.

Досліджуваних з *низьким рівнем* розвитку альтруїстичної вмотивованості серед волонтерів виявилася незначна кількість (1,47%). Такі показники свідчать про невелику частку респондентів, готовність яких

безкорисливо допомагати є значно обмеженою, а в більшості випадків вони будуть допомагати, якщо матимуть якусь винагороду, особистісну вигоду, користь чи потенційно зможуть її колись отримати.

Результати опитування за шкалою «*просоціальна мотивація у міжособистісному спілкуванні*» продемонстрували значну кількість досліджуваних з *високим рівнем* (69,12%). Такі молоді люди високо цінують дружбу, прагнуть постійної комунікації і міжособистісної взаємодії, для них дуже важливою є приналежність до соціуму, прийняття в малих соціальних групах, до яких вони входять. Волонтери з такою мотивацією сильно орієнтовані на людей, турботу про когось, а також вони співчутливі й схильні до самовідданості у взаєминах.

Середній рівень просоціальної мотивації у міжособистісному спілкуванні було виявлено у трохи більше чверті досліджуваних (26,47%). Такі респонденти доволі орієнтовані на близьке оточення, проте їх безоплатна допомога може бути спрямована лише на найближче коло спілкування, точніше на родичів, друзів, досить близьких знайомих.

Досліджувані з *низьким рівнем* просоціальної вмотивованості (4,41%) мають нестійку та доволі слабку зорієнтованість на міжособистісні взаємини. Для таких респондентів внутрішньогрупові взаємини не є першочергово необхідними, адже вони не прагнуть вибудовувати міцні стосунки з оточуючими.

Отже, можна зробити висновок, що для трохи більше половини досліджуваних властиві широкі гуманістичні, альтруїстичні мотиви та просоціальна мотивація у міжособистісному спілкуванні, які посилюють прагнення цих молодих людей займатися волонтерством, адже саме в такій діяльності вони отримують змогу їх втілювати. Водночас у іншій частині респондентів перелічені мотиви потребують розвитку.

Для подальшого вивчення вияву *альтруїстичної і просоціальної спрямованості* у волонтерів юнацького віку було проаналізовано отримані результати за опитувальником «**Просоціальна особистість**» (авт.

Л. Пеннер, в адапт. М. Петренко). Методика допомогла розглянути альтруїстичність респондентів у когнітивно-мотиваційному та ціннісно-смысловому аспектах. Кількісні показники за шкалами «соціальна відповідальність», «афективна емпатія», «когнітивна емпатія», «орієнтація на інтереси іншого» та «обопільність інтересів» відображено на гістограмі (див. рис. 2.3).

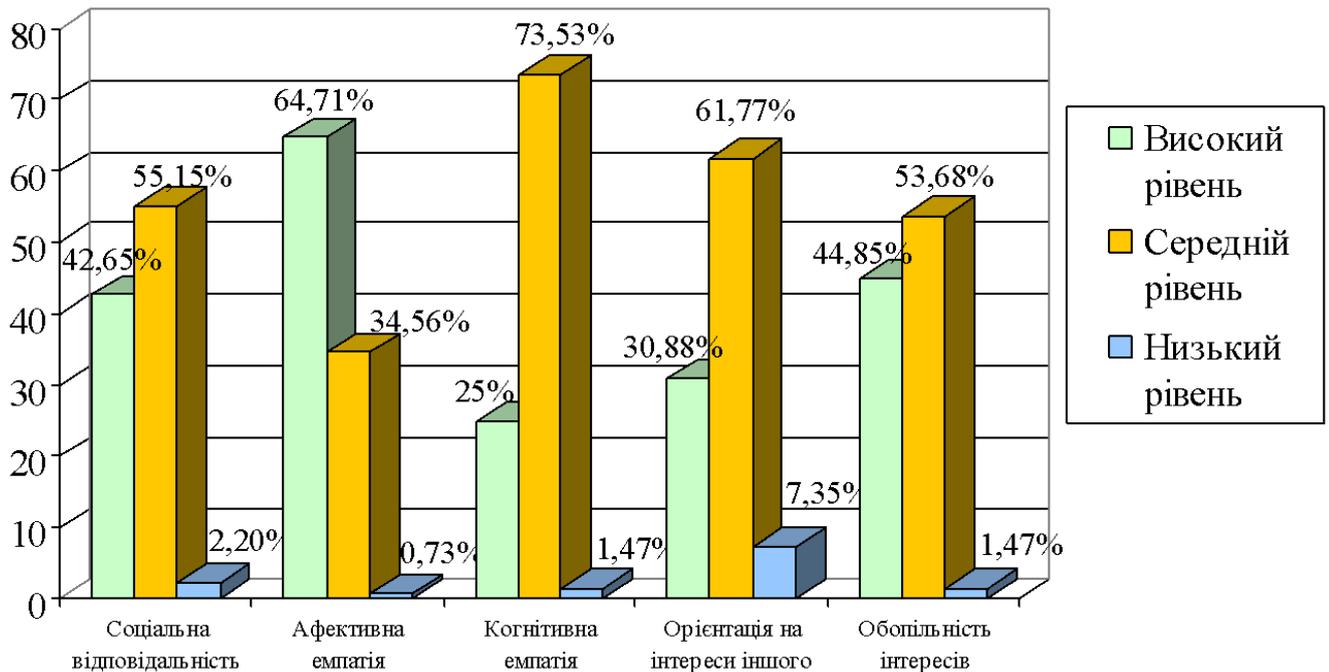

Рис. 2.3. Гістограма розподілу кількісних показників

досліджуваних за рівнями розвитку просоціальної спрямованості

У когнітивно-мотиваційному аспекті беззаперечно важливого значення набуває *соціальна відповідальність* волонтерів. Було виявлено, що найбільша кількість респондентів (55,15%) має *середній рівень* розвитку соціальної відповідальності, трохи менше половини досліджуваних (42,65%) продемонстрували *високий рівень*, а найменша кількість – *низький* (2,20%).

Респондентам з *високим рівнем* розвитку соціальної відповідальності притаманне вміння виявляти позитивне ставлення та бажання допомогти навіть тим людям, які не викликають особистої симпатії у них; вони володіють *безкорисливістю; чесністю; совісністю; відповідальним*

поводженням з довкіллям; готовністю братися за різнопланову діяльність, спрямовану на користь людей з інвалідністю, похилого віку, ветеранів, тих, хто постраждав від ворожих атак та ін. Досліджувані з *середнім рівнем* розвитку соціальної відповідальності частково виявляють перелічені ознаки, що свідчить про їх помірну готовність брати на себе відповідальність за соціально важливі суспільні явища та вибірковість щодо тих різновидів діяльності, до яких вони прагнуть долучатися. Опитані, які мають *низький рівень* – соціальної відповідальності, схильні уникати серйозних завдань, що передбачають високий ступінь особистої залученості добровольців, витримки, стійкості та наполегливості.

Такі результати можна пояснити тим, що волонтерська діяльність потребує значного рівня соціальної відповідальності добровольців, їх готовності взяти її на себе в процесі допомоги незахищеним верствам населення, зокрема, людям з інвалідністю, пенсіонерам, ветеранам, дітям, які позбавлені батьківського піклування, внутрішньо переміщеним особам, а також безпритульним тваринам. Така специфіка волонтерства зумовлює необхідність вияву в добровольців соціальної відповідальності на високому чи принаймні на середньому рівні розвитку. Наявність невеликої кількості досліджуваних з низьким рівнем може свідчити про нестачу в них усвідомлення важливості тих чи інших волонтерських завдань.

У контексті когнітивно-мотиваційного й ціннісно-смиислового аспектів було проаналізовано *емпатійність* волонтерів, а саме – *афективну та когнітивну*. Констатовано, що найбільша частина респондентів (64,71%) виявляє *високий рівень розвитку афективної емпатії*, що характеризується неабиякою здатністю відчувати емоції, співчувати іншим людям і співпереживати, ніби поринаючи в їх емоційний стан. Такі досліджувані схильні вибудовувати глибокі соціальні зв'язки з тими, кому допомагають, а також мають переживання стосовно майбутнього тих, про кого турбуються тощо. Дещо менша частина респондентів (34,56%) продемонструвала *середній рівень* афективної емпатійності, що свідчить про те, що ці молоді

люди не завжди можуть відчуті те, що відчувають оточуючі, адже для них це доволі сильно залежить від особливостей ситуації. Чим більш емоційно потужним є стимул, тим більше виявляється афективна емпатійність. Все це може призвести до вияву емоційного співпереживання волонтерів лише у випадках значного масштабу. У найменшій частині досліджуваних (0,73%) було зафіксовано *низький рівень* афективної емпатійності, це свідчить про те, що вони здатні лише епізодично відчувати емоції оточуючих, залежно від власного стану, настрою та сили впливу стимулів.

Натомість найбільша кількість досліджуваних (73,53%) за шкалою *когнітивної емпатії* продемонструвала *середній рівень*, чверть респондентів (25%) – *високий*, а також невелика частина (1,47%) – *низький*.

На відміну від афективної, *когнітивна емпатія* спонукає респондентів з *високим рівнем* розвитку її вияву до розуміння емоцій інших, проте не обов'язково до співпереживання їм. Такі волонтери схильні уявляти себе на місці інших людей, відтворюючи складні ситуації і намагаючись досягнути їх позиції в таких ситуаціях. Вони зазвичай уважні слухачі, які вивчають поведінкові вияви оточуючих, знаходячи для них пояснення. Досліджувані, які мають *середній рівень* – когнітивної емпатійності, час від часу зіштовхуються з певними труднощами в розумінні емоційного стану інших людей, зокрема, через недостатній рівень психологічної зрілості, брак життєвого досвіду, різницю у віці, соціальному статусі тощо. Опитаним респондентам з *низьким рівнем* – вияву когнітивної емпатії нечасто вдається розібратися з емоціями оточуючих, а їх трактування виявів емоційно-почуттєвої сфери інших людей іноді можуть бути неточними чи навіть повністю хибними.

Таким чином, можна зробити висновок, що переважна більшість волонтерів мають високий рівень розвитку афективної та середній когнітивної емпатійності. Такі результати відображають психологічні особливості особистісного розвитку досліджуваної вікової категорії волонтерів. Вплив юнацького романтизму та оптимізму, чутливості та

завзятості підсилюють афективну емпатійність молодих людей і, зрештою, зумовлюють їх емоційне співпереживання іншим. Нестача життєвого досвіду та наявність деякої особистісної незрілості юнаків і юнок, а також їх перебування в процесі активного когнітивного розвитку, виявляють певні складнощі з когнітивною емпатією, що також обумовлюється віковими закономірностями розвитку опитаних волонтерів. Досліджуваних з низьким рівнем розвитку емпатійності незначна кількість за обома шкалами.

Здійснений аналіз моральних суджень респондентів, а саме їх зорієнтованості на інтереси іншого та обопільність інтересів, продемонстрував превалювання серед досліджуваних *середнього рівня розвитку* як моральної орієнтації на інтереси інших людей (61,77%), так і обопільності, взаємної зацікавленості (53,69%).

У респондентів з *високим рівнем* розвитку зорієнтованості на інтереси інших (30,88%) більшість рішень зумовлюються турботою про оточуючих, вони прагнуть максимально допомагати тим, хто цього потребує, а також для таких волонтерів важливим є добробут інших як в теперішньому часі, так і небайдуже ставлення до їх подальшого майбутнього. Досліджувані, які мають *середній рівень* (61,77%) моральної зорієнтованості на інтереси інших зазвичай готові частково відволікатися від деяких власних справ для надання допомоги, проте бувають випадки, коли особисті зацікавленості переважають і перешкоджають волонтерству. Отже, такі добровольці готові допомагати вибірково, залежно від власного настрою, навантаження та зовнішніх обставин. Респонденти з *низьким рівнем* (7,35%) у більшості випадків опираються на власні інтереси, лише зрідка жертвуючи ними.

Високий рівень розвитку обопільності інтересів у досліджуваних (44,85%) свідчить про їх прагнення діяти найбільш справедливим чином стосовно причетних до ситуації, бажаючи задовольнити потреби всіх, а також враховуючи права кожного. Волонтери з *середнім рівнем* (53,68%) частково зорієнтовані на інтереси оточуючих, іноді можуть нехтувати ними під впливом важливих чинників. Опитані респонденти, які мають *низький рівень*

(1,47%), зазвичай схильні орієнтуватися більшою мірою на задоволення власних потреб і лише час від часу враховувати інтереси інших.

Отже, отримані результати демонструють те, що у більшості волонтерів досить вираженими є як зорієнтованість на інтереси інших, так прагнення досягти задоволення потреб і врахування прав усіх причетних. Разом з тим, серед добровольців є незначна частина юнаків і юнок, які наразі доволі рідко готові відволіктися від власних турбот заради оточуючих.

Кількісні показники за шкалою «альтруїзм» відображено на гістограмі (див. рис. 2.4).

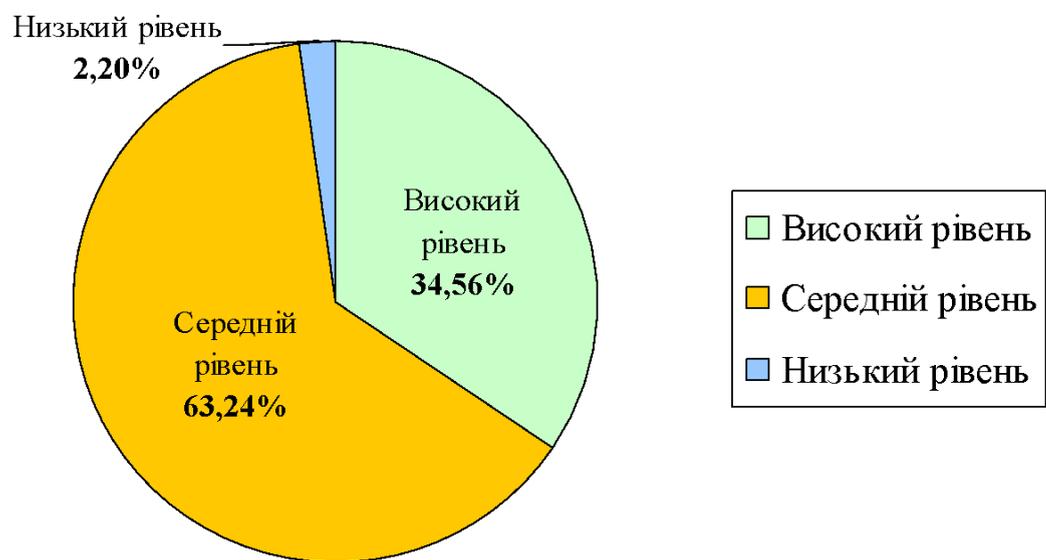

Рис. 2.4. Діаграма розподілу кількісних показників досліджуваних за рівнями розвитку альтруїстичності

Виявлено, що трохи більше третьої частини респондентів (34,56%) мають *високий рівень* розвитку альтруїстичності. Вони схильні безкорисливо допомагати всім, хто цього потребує, що виявляється в їх щирому бажанні надавати як незначну допомогу, що триває кілька хвилин, так і провадити довготривалу опіку, турбуватися на постійній основі, а подекуди й рятувати в екстрених випадках під час кризових подій.

Понад половина досліджуваних (63,24%) продемонструвала *середній рівень* розвитку альтруїстичності. Ці волонтери відрізняються від

респондентів з високим рівнем помітно меншим прагненням безоплатно допомагати й відгукуватися на прохання про допомогу, а інколи їх готовність відкласти власні справи на потім заради інших може бути хвилеподібною.

Найменша кількість опитаних (2,20%) має *низький рівень* альтруїстичності, що продемонстровано їх мінімальними виявами повної безкорисливості, адже для них дуже важливим, а часто й ключовим, є отримання якогось заохочення та особистої користі під час виконання роботи, що не оплачується.

Отже, підсумовуючи отримані результати за шкалами «соціальна відповідальність», «афективна емпатія», «когнітивна емпатія», «орієнтація на інтереси іншого», «обопільність інтересів» і «альтруїзм», ми дійшли таких висновків:

- *альтруїстичність* і просоціальність респондентів у *когнітивно-мотиваційному аспекті*:

Значна частина досліджуваних потребує розширення знань і поглиблення розуміння сутнісного значення безкорисливої діяльності. Більшість юнаків і юнок докладають зусилля щодо здійснення рефлексії з питань волонтерства та подальшого усвідомлення, проте це їм не завжди вдається. Доволі велика частка опитаних волонтерів спирається на когнітивну альтруїстичність, прагнучи зрозуміти проблеми інших, що й мотивує добровольців надати відповідну допомогу. Серед респондентів було виявлено незначну кількість молодих людей з низьким виявом когнітивної альтруїстичності, що вказує на необхідність проведення заходів щодо її розвитку;

- *альтруїстичність* і просоціальність респондентів у *ціннісно-смісловому аспекті*:

Волонтерська діяльність багатьох опитаних часто зумовлюється емоційним відгуком респондентів на проблеми й переживання тих, хто потребує допомоги. Молоді люди доволі високо цінують міжособистісні взаємини, дружбу, доброзичливість, відповідальність, проте не у всіх

респондентів ціннісна вмотивованість у волонтерстві є провідною. Невелика кількість досліджуваних виявила низький рівень ціннісно-сміслового розуміння альтруїстичності, що свідчить про нестачу моральної зрілості серед молодих людей.

Презентований вище аналіз афективної і когнітивної *емпатійності* волонтерів зумовив подальше поглиблене вивчення їх загальної емпатійності. Нами було проаналізовано отримані результати за **опитувальником «Шкала емоційного відгуку» (авт. А. Меграбян (A. Mehrabian), Н. Епштейн (N. Epstein))** (див. рис. 2.5).

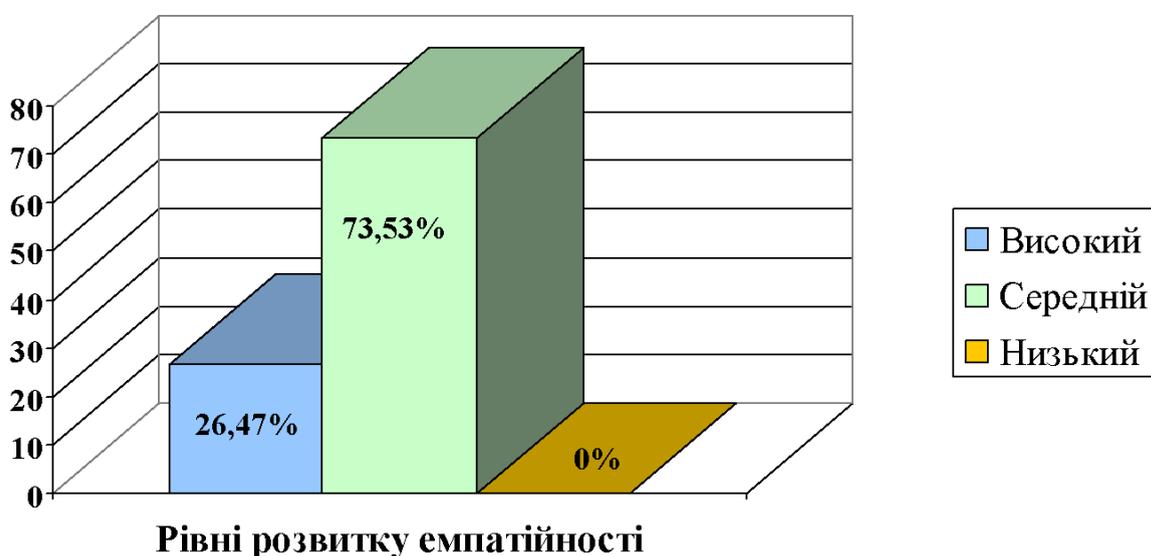

Рис. 2.5. Гістограма розподілу кількісних показників досліджуваних за рівнями розвитку емпатійності

Було виявлено, що трохи більше чверті респондентів (26,47%) має *високий рівень розвитку* емпатійності. Ці досліджувані емоційно співпереживають і відчувають емоції оточуючих; вони схильні до глибокого занурення в емоційно-почуттєву сферу інших людей; гостро переживають щодо чийось проблем і труднощів, а також щиро радіють їх успіхам. Такі волонтери зазвичай засмучуються, коли стають свідками страждань людей або тварин, що часто спонукає їх спробувати врятувати, допомогти чи принаймні послабити біль тих, хто потребує допомоги. Окрім того, частина

таких добровольців схильна до самовідданості, зокрема, готовності ризикувати навіть власним життям чи здоров'ям задля порятунку тих, хто потрапив у біду.

У значно більше половини досліджуваних (73,53%) зафіксовано *середній рівень* розвитку емпатійності, що характеризується їх щирим співпереживанням і співчутливістю, значним емоційним відгуком на більшість зовнішніх стимулів у вигляді переживань, проте здебільшого в чуттєвих ситуаціях зі значною силою цих стимулів. Разом з тим, молоді люди не в кожній ситуації можуть досягти ті чи інші почуття оточуючих. Деякою відмінністю таких волонтерів постає їхня самовідданість, а, точніше, не настільки потужний її вияв, як у попередньо описаної категорії респондентів, що й спонукає останніх до відчайдушних героїчних вчинків. Добровольців з *низьким рівнем розвитку* емпатійності не було виявлено.

Таким чином, можна зробити висновок, що емпатійність опитаних волонтерів є чітко окресленою та доволі сильною, адже досліджуваних з низьким рівнем не було виявлено. Такі результати свідчать про те, що добровольці співпереживають тим, кому допомагають, а їхня емпатійність виступає чинником мотивації волонтерської діяльності.

Наступним кроком дослідження стало здійснення аналізу кількісних і якісних даних за опитувальником «Громадянська відповідальність» (авт. **М. Актаєва**) для вивчення вияву *моральної обов'язковості* волонтерів (див. рис. 2.6).

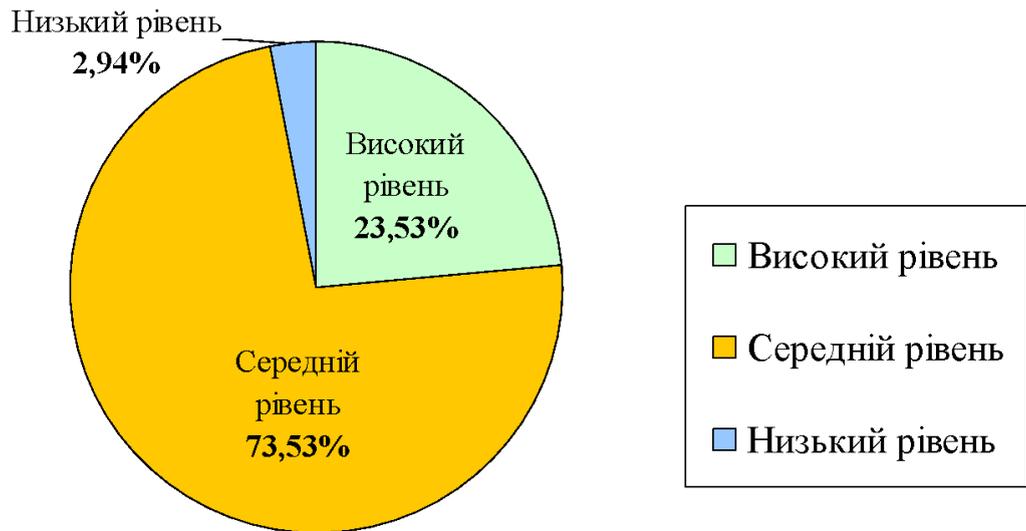

Рис. 2.6. Діаграма розподілу кількісних показників досліджуваних за рівнями розвитку моральної обов'язковості

Було виявлено трохи менше чверті (23,53%) досліджуваних з *високим рівнем* моральної обов'язковості, які мають певні внутрішні зобов'язання перед Батьківщиною, співвітчизниками, довкіллям тощо. Такі волонтери виявляють прагнення вступати в громадські організації, зокрема, в ті, що виборюють і захищають права людей, а також зоозахисні; дбають про благоустрій населеного пункту та є небайдужими щодо його розвитку; займаються благодійництвом; турбуються про незахищені верстви населення, людей з інвалідністю й похилого віку, ветеранів та ін.; сприяють розвитку культури та посиленню толерантності; готові виходити на мітинги, акції протесту проти порушення прав людей, незаконної забудови, несправедливості можновладців тощо. Загалом такі молоді люди є проактивною частиною суспільства, яка готова виявити ініціативу й взяти на себе відповідальність за зміни в соціумі.

Респонденти, яких набагато більше половини (73,53%), мають *середній рівень* розвитку моральної обов'язковості, долучаються до багатьох благодійних ініціатив; час від часу виходять на толоки; допомагають деяким категоріям населення, які потребують додаткової турботи; займаються

порятунком тварин; приєднуються до зборів гуманітарної допомоги чи коштів тощо. Ці молоді люди можуть відрізнятися від тих, хто характеризується високим рівнем моральної обов'язковості, меншою ініціативністю та частковою готовністю взяти на себе відповідальність за ті чи інші суспільно корисні дії, непостійністю участі в благодійних заходах і виявами певної пасивності.

Невелика кількість досліджуваних (2,94%) з *низьким рівнем* характеризується лише базовим виявом моральної обов'язковості. Такі респонденти відчувають внутрішній обов'язок перед обмеженою кількістю людей, здебільшого батьками, близькими родичами, наставниками й загалом людьми, з якими налагоджений тісний контакт. Вони схильні уникати взяття відповідальності на себе, особливо якщо йдеться про щось, що не стосується прямих особистих зацікавлень, а також майже не ініціативні.

Додатково було проаналізовано особливості вияву моральної обов'язковості у волонтерів, сфери її вияву та втілення. Отримані результати наведено в табл. 2.2.

Таблиця 2.2.

Кількісні показники вияву моральної обов'язковості у волонтерів

n = 136

№	Найменування шкали	Кількість досліджуваних; у%		
		Високого рівня розвитку	Середнього рівня розвитку	Низького рівня розвитку
1.	Зацікавленість в інформації щодо визначення власної громадянської відповідальності	42,65	56,62	0,73
2.	Зацікавленість у знаннях традицій та історії рідного народу	19,12	69,12	11,76
3.	Відчуття приналежності до Батьківщини, сформованість громадянської гідності та обов'язку	3,68	50	46,32
4.	Усвідомлення власних громадянських цінностей	80,15	18,38	1,47
5.	Прагнення до розвитку власної громадянської відповідальності	43,38	38,97	17,65

Було виявлено, що майже всі опитані волонтери (42,65% на *високому рівні розвитку*, 56,62% на *середньому*) зацікавлені в отриманні інформації, пошуках можливостей, де вони можуть втілювати власну моральну обов'язковість і громадянську відповідальність, а лише незначна частина респондентів (0,73%) не дуже зацікавлена в цьому.

Пізнання й вивчення традиційних та історичних передумов і особливостей втілення морального обов'язку в Україні здебільшого доволі цікавить більшість досліджуваних (19,12% на *високому рівні розвитку*, 69,12% на *середньому*), проте невелика кількість респондентів (11,76%) виявляє лише мінімальну зацікавленість.

Вияв громадянської гідності та втілення морального обов'язку перед Батьківщиною у вигляді служби в армії і підтримці такого рішення в близьких людей, а також активної участі в мітингах, акціях протесту в половини волонтерів (50%) перебуває на *середньому рівні*, трохи менше половини досліджуваних (46,32%) мають *низький рівень*, а найменша кількість молодих людей (3,68%) характеризується *високим рівнем*.

Значна частина волонтерів (80,15%) на *високому рівні розвитку* цінують громадянські, моральні цінності та вважають їх власними дороговказами. Невелика кількість досліджуваних (18,38%) спирається на моральні цінності на *середньому рівні*, а маленька частка респондентів (1,47%) лише на базовому, *низькому рівні*.

Більшість опитаних волонтерів виявляють готовність і прагнуть розвитку власної громадянської відповідальності й моральної обов'язковості (43,38% на *високому рівні* та 38,97% *середньому*), проте є й частина досліджуваних (17,65%), які мають слабо виявлену зацікавленість у такому розвитку.

Отже, здійснений аналіз продемонстрував, що найбільша кількість волонтерів характеризується середнім рівнем моральної обов'язковості, вони доволі відповідальні, мають чітку соціальну та громадянську позиції, їх моральні цінності є високорозвиненими, проте вони виявляють неготовність втілювати моральний обов'язок у деяких різновидах громадської діяльності,

зокрема, здебільшого у вигляді військової служби. Самовідданих молодих людей з високим рівнем моральної обов'язковості трохи менше чверті, проте вони є відчутною частиною волонтерського руху, яка ініціює та втілює велику кількість суспільно важливих змін. Виявлено також невелику частину юнаків і юнок, які відчувають моральний обов'язок лише перед обмеженим колом найближчих, важливих людей.

Для глибшого розуміння моральних переконань волонтерів, зокрема, *справедливості*, було проаналізовано отримані результати за психодіагностичним тестом «Добро і зло» (модиф. Л. Клочек). За допомогою методики було здійснено оцінку розуміння молодими людьми полюсів добра та зла – справедливості й несправедливості (див. рис. 2.7).

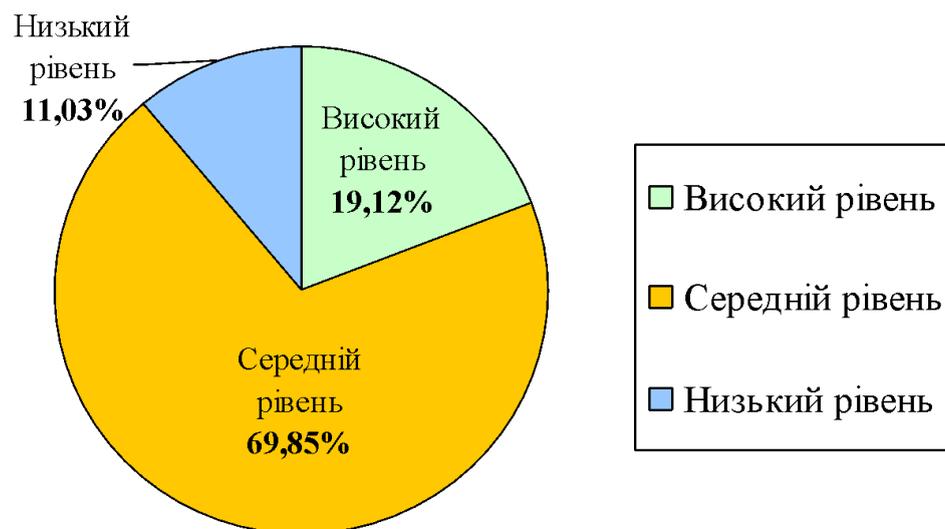

Рис. 2.7. Діаграма розподілу кількісних показників досліджуваних за рівнями розвитку справедливості

Респонденти, які мають *високий рівень* вияву справедливості (19,12%), характеризуються совісністю, чесністю, повагою до інших, толерантністю, тактовністю, неупередженістю, надають перевагу правді, навіть, якщо вона неприємна, а також керуються правилом, за яким ставляться до інших так, як хотіли би, щоб ставилися до них. Такі волонтери готові допомагати всім, хто

цього потребує, можуть жертвувати власними справами заради інтересів інших, якщо це необхідно, беруть участь у акціях протесту, мітингах, підготовці петицій, на меті яких боротьба за рівність, справедливе покарання зловмисникам тощо. Окрім того, вони вирізняються почуттям міри, на протигагу почуттю ненаситності та жадібності.

Найбільша кількість досліджуваних (69,85%) має *середній рівень* вияву справедливості. Так добровольці здебільшого керуються моральними переконаннями, як і респонденти з високим рівнем, проте відмінними особливостями можуть бути не така гострота переживань щодо несправедливих подій у суспільстві та більш пасивна позиція в разі таких ситуацій, а також менша готовність відстоювати права, протестувати, вимагати дотримання законодавства тощо. Таким чином, ці волонтери схильні брати участь у багатьох добродчинних заходах, проте є менш ініціативними та помірно соціально активними.

Досліджувані, які виявили *низький рівень* справедливості (11,03%), вирізняються суто базовими уявленнями категорій добра та зла, а їх уявлення про справедливість є дещо поверхневими. Такі волонтери не схильні до здійснення глибокого аналізу моральних дилем, а також часто керуються рішеннями, які простіше втілити, аніж тими, які будуть більш справедливими.

Таким чином, було виявлено, що більшість волонтерів вирізняються частковою справедливістю на середньому рівні, що свідчить про їх дотримання загальнолюдських норм поведінки, моральних і етичних цінностей, в більшості випадків чесністю та здебільшого неупередженістю. Добровольці, які мають загострене почуття справедливості, активно долучаються до ініціатив, що спрямовані встановлення рівних прав і можливостей, попри їх не таку велику кількість, саме вони стають потужним важелем суспільних змін і впливовою частиною життя громади. Молоді люди, у яких справедливість виявляється на базовому рівні потребують як розширення та поглиблення знань про моральні принципи, так і сприяння в

практичному їх втіленні, адже наразі їх уявлення є доволі поверхневими та нестійкими.

Далі було проаналізовано отримані результати за «Методикою оцінки позитивності та невизначеності етнічної ідентичності» (модиф. Л. Співак) (див. рис. 2.8).

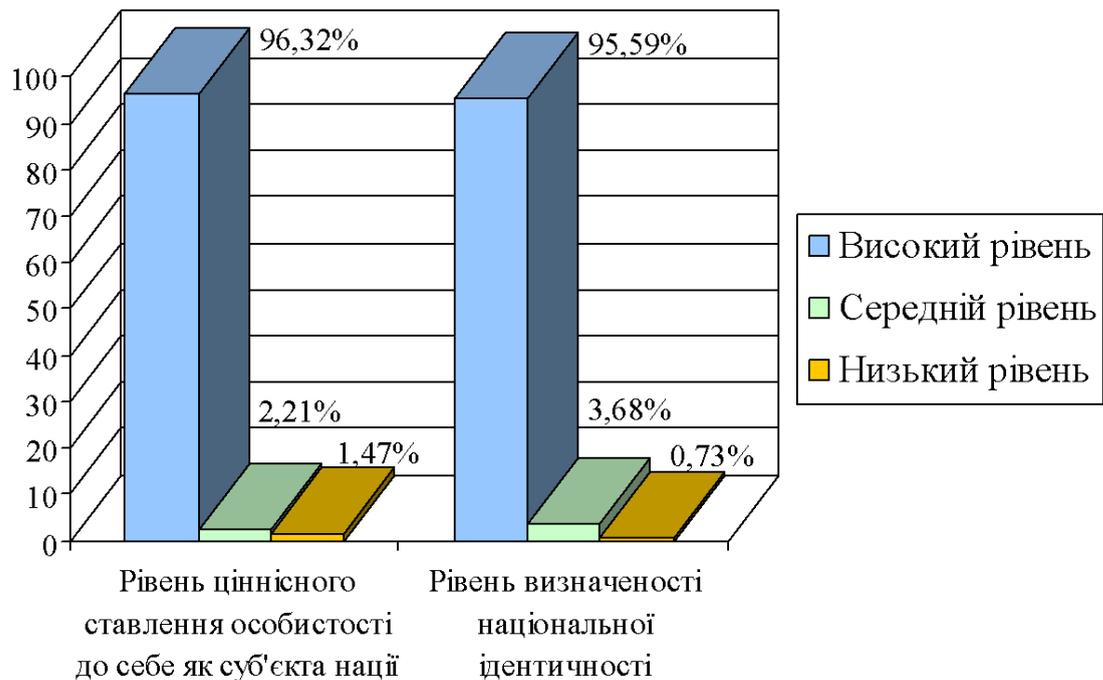

Рис. 2.8. Гістограма розподілу кількісних показників досліджуваних за рівнями вияву ціннісного ставлення до себе як суб'єкта нації і визначеності національної ідентичності

Волонтерам, які мають *високий рівень розвитку ціннісного ставлення до себе як суб'єкта нації* (96,32%), приємно усвідомлювати себе представниками саме своєї нації, вони з гордістю згадують про неї та пишаються цим за кордоном, і, навіть якби була можливість зміни національності, то вони все одно обрали б таку ж. Респонденти з *середнім рівнем* ціннісного ставлення до себе як суб'єкта нації (2,21%) відрізняються дещо критичнішим сприйняттям власної національності, подекуди виявами засудження особливостей менталітету співвітчизників і частковим

прийняттям національних традицій. Досліджувані, які характеризуються *низьким рівнем* ціннісного ставлення до себе як суб'єкта нації (1,47%), загалом схвалюють лише поодинокі вияви національної культури та були б не проти змінити національність.

Визначеність національної ідентичності у переважній частині опитаних волонтерів (95,59%) перебуває на *високому рівні розвитку* та втілює їх точне визначення й усвідомлення власної національної приналежності, окрім того вони чітко позиціонують себе саме як представників своєї нації. Досліджувані з *середнім рівнем* – визначеності національної ідентичності (3,68%) мають деякі сумніви щодо неї, що можуть виникати внаслідок особливостей родинного виховання, переїздів, проживання на тій чи іншій території, що не збігається з національністю місцевого населення тощо. Респонденти, які мають *низький рівень* визначеності національної ідентичності (0,73%), переживають вагомі труднощі стосовно цього, вони відчувають внутрішні «коливання» між різними національностями або не знають власного походження.

Отже, більшість волонтерів мають визначену національну ідентичність і цінують власну національну приналежність. Це сприяє бажанню та прагненню молодих людей бути частиною суспільства та ідентифікувати себе зі співвітчизниками, а відтак допомагати їм, «проживаючи» родинні, добросусідські почуття. Окрім того, навіть за кордоном волонтери об'єднуються із земляками та завдяки спільним зусиллям можуть дистанційно допомагати Батьківщині.

Наступним кроком дослідження стало вивчення отриманих результатів за **анкетою «Громадянська позиція і патріотизм» (авт. О. Жаровська)**. Було виявлено, що більше половини опитаних респондентів (57,35%) мають *високий рівень розвитку патріотичності*, а решта (42,58%) – *середній*. Досліджуваних з *низьким рівнем* вияву патріотизму не виявилось (див. рис. 2.9).

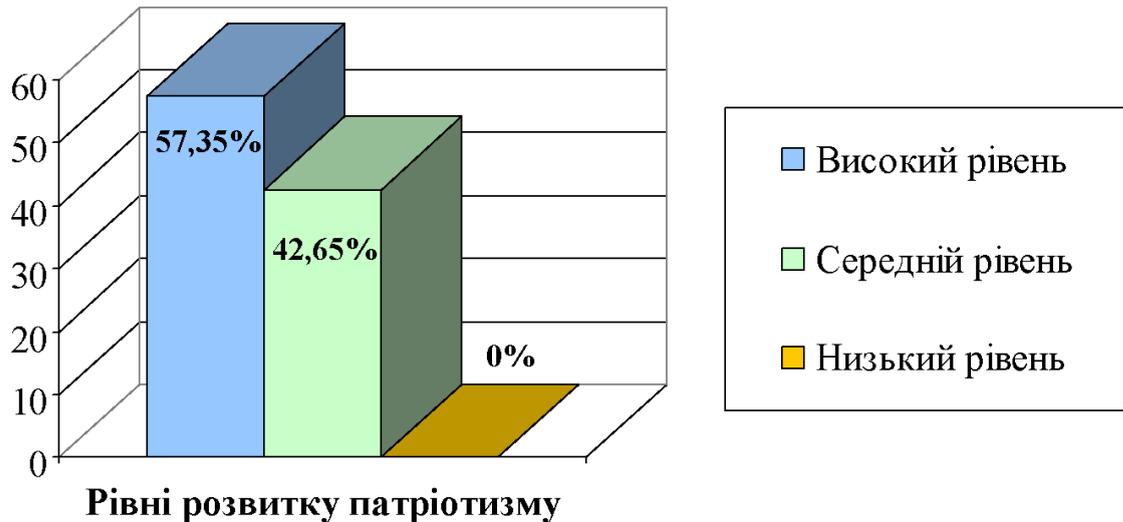

Рис. 2.9. Гістограма розподілу кількісних показників досліджуваних за рівнями розвитку патріотизму

Респонденти, які мають *високий рівень розвитку* патріотичності, цікавляться минулим України і пишаються її історичними перемогами; відчують гордість за технічні, наукові здобутки й спортивні досягнення співвітчизників; виявляють бережливе ставлення до всього, що стосується Батьківщини; поважають національну й державну символіку; демонструють небайдужу громадянську позицію та беруть активну участь у житті громади; бережуть і примножують культурні цінності, надбання й спадщину своєї країни; віддані Батьківщині та готові працювати на її користь; долучаються до благодійних ініціатив, громадських організацій тощо.

Досліджувані з *середнім рівнем* патріотичності також відчують гордість за країну; пишаються успіхами та розділяють труднощі співвітчизників; з повагою ставляться до державних символів. Відмінною від респондентів з високим рівнем вияву патріотизму може бути трохи пасивною реалізація патріотичних переконань. Патріотизм передбачає не тільки внутрішні переживання, а й реалізацію певних дій, виконання обов'язків, дотримання правил тощо, а в таких молодих людей є патріотичні почуття, проте їх втілення в діях виявляється лише частково.

Таким чином, патріотичність волонтерів сприяє їх залученості до громадського життя, вияву власної позиції і підкріплює бажання займатися наданням безоплатної допомоги, спрямованої на зміцнення добробуту співгромадян. Завдяки патріотичним почуттям і вмотивованості молоді люди готові добровільно робити власні внески в розвиток країни.

Далі було проаналізовано отримані результати за «Методикою вимірювання соціальної солідарності в українському суспільстві» (авт. К. Урсуленко) (див. рис. 2.10).

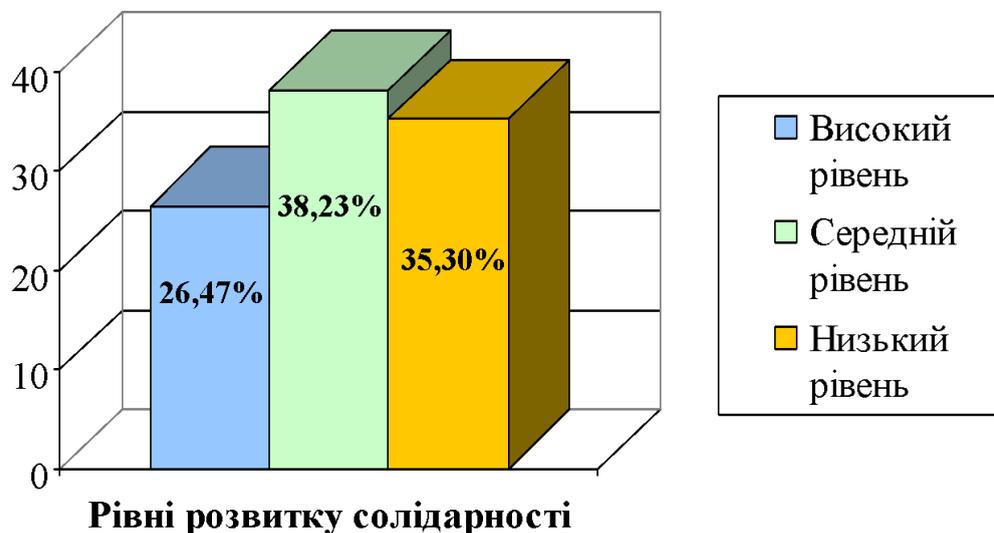

Рис.
2.10.

Гістограма розподілу кількісних показників досліджуваних за рівнями розвитку солідарності

Було зафіксовано, що трохи більше чверті досліджуваних (26,47%) мають *високий рівень* вияву солідарності, прагнуть долучатися до багатьох сфер суспільного життя; співпереживають однодумцям-співвітчизникам; спираються на моральні цінності та групові норми, що притаманні соціуму; готові до активних дій заради досягнення спільних цілей; сильно зорієнтовані на власну соціальну включеність у малі групи; мають почуття єдності з оточуючими тощо. Такі волонтери є активними учасниками великої кількості благодійних ініціатив, схильні до співробітництва, згуртованості, враховують думки інших добровольців.

Респонденти з *середнім рівнем* вияву солідарності (38,23%), яких виявилось найбільше, стурбовані суспільними проблемами, переймаються за інших людей і доволі активно включаються в громадську діяльність, підтримуючи ідеї соціального розвитку. Від респондентів з високим рівнем вияву солідарності таких волонтерів може відрізнити дещо менша ініціативність та слабша готовність до активних дій.

Трохи більше третьої частини досліджуваних (35,30%) з *низьким рівнем* вияву солідарності, на відміну від двох попередніх категорій опитаних юнаків і юнок, дещо більш скептично налаштовані до деяких суспільних поглядів, відчуваючи лише часткове єднання з ідеями й цінностями оточення. Такі молоді люди схильні частіше концентруватися на власних бажаннях, лише зрідка зважаючи на прийняті в суспільстві очікування щодо їх уявлень і вчинків.

Для більш детального вивчення особливостей вияву солідарності було проаналізовано отримані результати за шкалами: «відчуття єдності», «участь у різних сферах суспільного життя» та «включеність у мережі соціальних зв'язків» (див. табл. 2.3.).

Таблиця 2.3. Кількісні показники вияву солідарності респондентів

n = 136

№	Найменування шкали	Кількість досліджуваних; у %		
		З високим рівнем	З середнім рівнем	З низьким рівнем
1.	Відчуття єдності	75,74	22,79	1,47
2.	Участь у різних сферах суспільного життя	72,80	26,47	0,73
3.	Включеність у мережі соціальних зв'язків	37,5	60,29	2,21

Виявилось, що серед волонтерської спільноти більшість респондентів (75,74%) мають *відчуття єдності на високому рівні*, що свідчить про тісний

зв'язок, згуртованість, спільність у межах волонтерського руху. Частина добровольців (25,79%) відчуває єдність на *середньому рівні розвитку*, що вказує на наявність певних розбіжностей у поглядах чи конфліктів серед деяких волонтерів. Було виявлено також і невелику кількість досліджуваних (1,47%) з *низьким рівнем* – відчуття єдності, що підсвічує можливу проблему відкинутості чи навіть поодиноких виявів соціальної ізоляції серед добровольців.

Доволі очікуваними є отримані результати за шкалою «*участь у різних сферах суспільного життя*», що продемонстрували переважання (72,80%) *високого рівня розвитку* серед досліджуваних, адже опитані є волонтерами, які долучені до різноманітних видів волонтерської діяльності. Трохи більше чверті добровольців (26,47%) беруть участь у суспільному житті на *середньому рівні*, що можна пояснити впливом життєвих обставин, зокрема, віковими обмеженнями у певних різновидах волонтерства, складністю умов поєднання навчання у ЗВО, необхідності підробітку з безоплатною активністю тощо. Невелика кількість респондентів (0,73%) продемонструвала *низьку участь* у різних сферах суспільного життя, що може пояснюватися початковими етапами волонтерства або іншими труднощами.

Включеність у мережі соціальних зв'язків більшості опитаних молодих людей (60,29%) перебуває на *середньому рівні розвитку*. Потенційною причиною такої часткової включеності може бути вплив віку досліджуваних, адже у волонтерському середовищі присутні представники старших вікових груп, які через певну недовіру можуть обмежувати доступ частини волонтерів юнацького віку до прийняття важливих рішень значного масштабу, вирішення серйозних питань, взяття на себе відповідальності тощо. Ще одна частина респондентів (37,5%) включена до мереж соціальних зв'язків на *високому рівні розвитку*, що свідчить про їх соціальний вплив, вагомість думки для оточуючих і займання лідируючих позицій серед добровольців. Мала частка досліджуваних (2,21%) включена до мереж

соціальних зв'язків на *низькому рівні*, що виявляє соціальні труднощі деяких добровольців у волонтерському осередку.

Таким чином, вияв солідарності серед волонтерів юнацького віку спонукає їх долучатися до безоплатної діяльності, відчуючи єдність, цілісність, згуртованість і акумулювати групові зусилля для досягнення спільних цілей.

Завершальним етапом став аналіз отриманих результатів за методикою «Шкала інтолерантності до невизначеності» (IUS – 12) Н. Карлетона (в адапт. Г. Громової). Як вже згадувалося раніше, *толерантність* до невизначеності – це властивість особистості сприймати непередбачувані й складні ситуації нейтрально чи позитивно, зберігаючи здатність проактивно реагувати на них, натомість *інтолерантність* до невизначеності – це властивість особистості сприймати такі ситуації як небажані, небезпечні та загрозові й реагувати з підвищеною невпевненістю, гострою тривогою, ступором, розгубленістю [39]. Таким чином, для виявлення рівня толерантності до невизначеності досліджуваних нами було проаналізовано показники їх інтолерантності (див. табл. 2.4.).

Таблиця 2.4.

Кількісні показники толерантності й інтолерантності респондентів

n = 136

Показники інтолерантності		Показники толерантності	
Рівень	Кількість досліджуваних; у %	Рівень	
Високий	14,71	Низький	
Середній	76,47	Середній	
Низький	8,82	Високий	

Досліджувані з *високим рівнем розвитку* толерантності до невизначеності (8,82%), яких було виявлено найменше серед опитаних, здатні зберігати спокій у стресогенних ситуаціях, готові ухвалювати важливі рішення, не володіючи повною інформацією, та можуть залишатися

ефективними навіть у кризових умовах. Такі волонтери ладні долучатися до небезпечних місій, що передбачають можливу загрозу життю та здоров'ю, рішучі, сміливі, стійкі, не відчують дискомфорт у ситуаціях невизначеності, схильні швидко адаптуватися до нових умов тощо.

Найбільша кількість респондентів характеризується *середнім рівнем* – толерантності до невизначеності (76,47%), що свідчить про те, що вони не завжди можуть впоратися з власною емоційною реакцією, схильні продумувати наперед деякі кроки, щоб ухвалити певне рішення, їх незворушність залежить від сили дії тригера, іноді можуть уникати невизначених ситуацій. Волонтери з таким рівнем толерантності мають готовність допомагати в ситуаціях здебільшого запланованих, зрозумілих і передбачуваних, можуть потребувати додатковий час на зважування потенційних ризиків, зіштовхуються з внутрішніми тривожними переживаннями тощо.

Опитаних добровольців з *низьким рівнем* – толерантності до невизначеності (14,71%) доволі сильно засмучують та іноді навіть дестабілізують непередбачувані події, тривожність часто заважає братися за деякі різновиди діяльності, а сумніви перешкоджають реалізації вчинків. Такі волонтери надають перевагу виконанню завдань у спокійних, безпечних умовах, що не потребують швидкої реакції.

Для детальнішого вивчення причин інтолерантності було проаналізовано рівні прогностичної і гнітючої тривоги в досліджуваних (див. рис. 2.11).

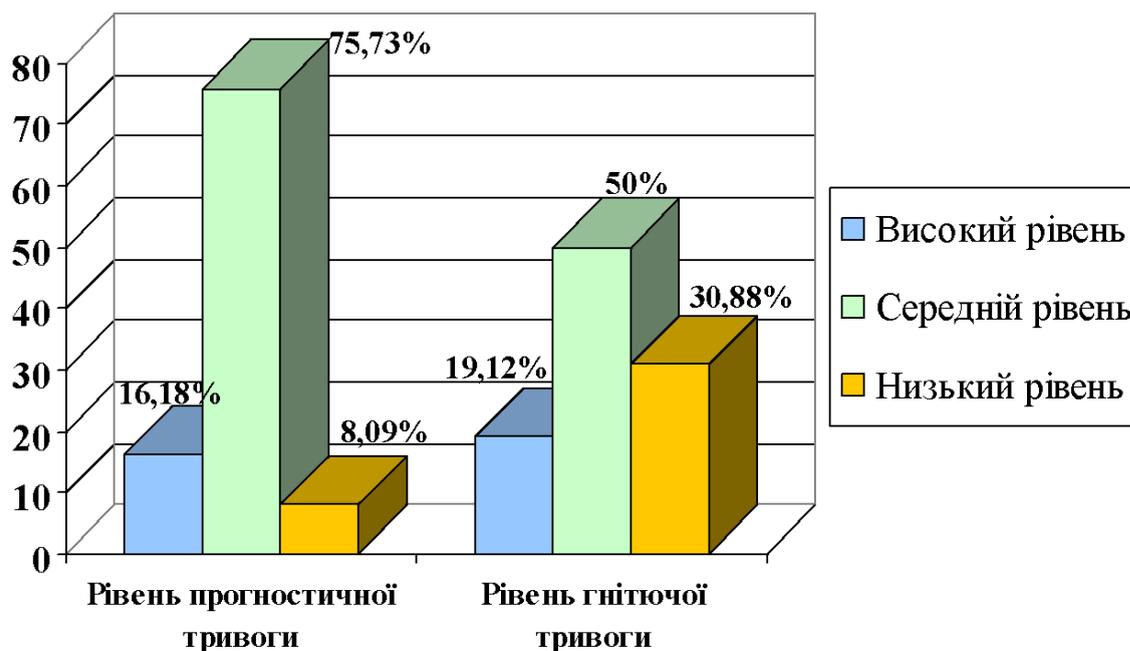

Рис. 2.11. Гістограма розподілу кількісних показників досліджуваних за рівнями прогностичної і гнітючої тривоги

Було виявлено, що серед респондентів (75,73%) переважає *середній рівень розвитку прогностичної тривоги*. Такі досліджувані потребують повної поінформованості для ухвалення важливих рішень, а інакше цей процес значно сповільнюється; схильні планувати подальші дії, щоб уникати несподіванок; мають помірні переживання стосовно майбутнього, проте під дією негативних чинників, стресогенних ситуацій, вони можуть загострюватися тощо.

Частина волонтерів (16,18%), яка має *високий рівень розвитку прогностичної тривоги*, доволі сильно засмучується в разі нестачі необхідної інформації; сильно нервує, коли відбуваються непередбачувані події; може відчувати страх, розгубленість, роздратування в невизначених ситуаціях.

Решта опитаних молодих людей (8,09%) продемонструвала *низький рівень розвитку прогностичної тривоги*. Ці респонденти не схильні до значних тривожних переживань, здебільшого зберігають спокій, непохитність і врівноваженість; спокійно сприймають майбутнє та реагують на поточні виклики.

За шкалою *гнітючої тривоги* половина респондентів (50%) має *середній рівень розвитку*. Такі досліджувані схильні до відчутного, проте не провідного впливу тривоги на життєдіяльність; їх невпевненість у якійсь ситуації помітно шкодить звичному функціонуванню; в ході несприятливих подій можуть відчувати пригнічення тощо.

Досліджуваним з *високим рівнем гнітючої тривоги* (19,12%) тривожність заважає жити повноцінним життям; невідомість і невизначеність часто «паралізують», точніше, можуть призвести до залякання, ступору, в стресогенних ситуаціях; навіть незначні сумніви можуть перешкоджати діям.

Респонденти (30,88%), які мають *низький рівень гнітючої тривоги*, здатні доволі легко проживати складні події; вони витривалі; стійкі; здебільшого залишаються здатними діяти, навіть, у кризових умовах; не схильні до катастрофізації.

Таким чином, можна підсумувати, що більшість юнаків і юнок стали волонтерами за власним внутрішнім бажанням, особистісною вмотивованістю; для деякого важливим стало запрошення з боку знайомих; когось спонукала необхідність, соціальний обов'язок; виявлені також випадки «добровільно-примусового» залучення молоді до волонтерства.

Серед волонтерів зустрічаються як високі рівні розвитку психологічних чинників моральної мотивації волонтерської діяльності, так і середні, а подекуди й низькі. Це свідчить про те, що попри значну кількість молодих людей з високими показниками рівня розвитку альтруїстичності, емпатійності, моральної обов'язковості, справедливості, національної ідентичності, патріотизму, солідарності й толерантності, є також представники волонтерської спільноти з частковими, епізодичними виявами перелічених цінностей, які зіштовхують з певними труднощами щодо їх розуміння й реалізації. Юнаки та юнки, результати яких продемонстрували низькі показники, потребують ґрунтовної розвивальної роботи в напрямку їх морального зростання.

2.3. Результати вивчення впливу психологічних чинників на моральну мотивацію в юнацькому віці

Для визначення взаємозв'язків між чинниками, а також мотивами моральної мотивації було здійснено кореляційний аналіз за допомогою програмного забезпечення SPSS. Результати відображено в табл. 2.5.

Інтеркореляційна матриця кількісних даних взаємозв'язків між чинниками та мотивами моральної мотивації волонтерської діяльності

Таблиця 2.5.

	B	D	N	V	GM	AM	PM	A	E	O	SP	NI	P	SO	T
B		-0,294* *	-0,137	-0,228* *	0,335**	0,359**	0,201*	0,034	0,057	0,125	0,01	0,103	0,138	0,144	0,007
D	-0,294* *		-0,145	0,105	-0,209*	-0,124	-0,003	-0,02	0,005	0,016	0,011	-0,014	-0,087	-0,038	0,113
N	-0,137	-0,145		-0,055	-0,127	-0,227* *	-0,269* *	-0,088	-0,004	-0,115	0,066	0,02	-0,006	-0,114	-0,041
V	-0,228* *	0,105	-0,055		-0,1	-0,148	-0,082	-0,018	0,113	0,077	0	-0,044	0,038	-0,018	0,058
GM	0,335**	-0,209*	-0,127	-0,1		0,449**	0,254**	0,112	0,087	0,033	0,056	0,099	0,097	0,077	0,034
AM	0,359**	-0,124	-0,227* *	-0,148	0,449**		0,479**	0,291**	0,132	0,116	0,113	0,124	0,044	0,033	0,067
PM	0,201*	-0,003	-0,269* *	-0,082	0,254**	0,479**		0,156	0,014	0,005	0,168	0,087	0,022	0,049	-0,182*
A	0,034	-0,02	-0,088	-0,018	0,112	0,291**	0,156		0,116	0,162	0,066	0,036	0,012	0,054	0,019
E	0,057	0,005	-0,004	0,113	0,087	0,132	0,014	0,116		0,088	0,042	0,117	0,023	0,067	0,086
O	0,125	0,016	-0,115	0,077	0,033	0,116	0,005	0,162	0,088		0,081	0,014	0,149	0,056	0,022
SP	0,01	0,011	0,066	0	0,056	0,113	0,168	0,066	0,042	0,081		0,018	0,039	0,023	0,125
NI	0,103	-0,014	0,02	-0,044	0,099	0,124	0,087	0,036	0,117	0,014	0,018		0,101	0,047	0,033
P	0,138	-0,087	-0,006	0,038	0,097	0,044	0,022	0,012	0,023	0,149	0,039	0,101		0,056	0,009
SO	0,144	-0,038	-0,114	-0,018	0,077	0,033	0,049	0,054	0,067	0,056	0,023	0,047	0,056		0,07
T	0,007	0,113	-0,041	0,058	0,034	0,067	-0,182*	0,019	0,086	0,022	0,125	0,033	0,009	0,07	

Умовні позначення: B – власне бажання займатися волонтерством; D – запрошення долучитися до волонтерства з боку друзів; N – необхідність займатися волонтерством; V – вимоги з боку організації; GM – широкі гуманістичні мотиви; AM – альтруїстичні мотиви; PM – просоціальні мотиви; A – альтруїстичність; E – емпатійність; O – моральна обов'язковість; SP – справедливість; NI – національна ідентичність; P – патріотизм; SO –

солідарність; Т – толерантність; * - значимість на рівні $p \leq 0,05$; ** - значимість на рівні $p \leq 0,01$.

Кількісні показники, як продемонстровано в таблиці 2.5., відображають значущий зворотний взаємозв'язок між власним бажанням особистості займатися волонтерством (В) і запрошенням долучитися до цієї діяльності з боку друзів (D) ($r = -0,294$; $p \leq 0,01$). Отже, чим більшим є спонукання з боку інших людей, тим менше власного внутрішнього бажання займатися волонтерством виявляє особистість. Такий зв'язок можна пояснити так: молоді люди, які розпочали шлях волонтерства, керуючись власною внутрішньою мотивацією, зорієнтовані першочергово та безпосередньо на надання безкорисливої допомоги тим, хто її потребує; а ті, хто долучився до такої діяльності приставши на пропозицію від інших, спираються на аспекти спілкування, вибудовування та підтримки соціальних контактів, при цьому волонтерський рух постає для них засобом і простором для реалізації власних соціальних потреб.

Ще один значущий зворотний взаємозв'язок простежується між власним бажанням особистості займатися волонтерством (В) і вимогою з боку організації (V) ($r = -0,228$; $p \leq 0,01$). Відсутність внутрішнього мотиваційного наповнення під час «добровільно-примусової» безоплатної діяльності є очікуваним показником. Чим більше тиску зазнають юнаки та юнки, тим більше опору й небажання вони виявляють. Все це підкреслює важливість розвитку внутрішньої моральної вмотивованості молодих людей.

Доволі сильний взаємозв'язок ($r = 0,335$; $p \leq 0,01$) виявлено між власним бажанням займатися волонтерством (В) і широкими гуманістичними мотивами особистості (GM). Статистичні дані такого типу вказують на те, що гуманістичні мотиви респондентів, їх людяність як вияв ціннісного ставлення до оточуючих, позитивно впливають на формування внутрішньої мотивації особистості юнацького віку, зокрема, моральної, і спонукають молодих людей до втілення таких мотивів у волонтерській діяльності.

Між власним бажанням займатися волонтерством (В) і альтруїстичними мотивами особистості (АМ) також констатовано сильний взаємозв'язок ($r = 0,359$; $p \leq 0,01$). Такі результати доводять, що альтруїстична спрямованість особистості юнацького віку на пряму впливає на виникнення в неї бажання, внутрішньої мотивації, займатися донорством, наданням безоплатної допомоги, опікуватися, не очікуючи за це винагород чи суспільного схвалення.

Слабкий взаємозв'язок ($r = 0,201$; $p \leq 0,05$) зафіксовано між власним бажанням займатися волонтерством (В) і просоціальною мотивацією особистості (РМ). Оскільки просоціальність молодих людей полягає в їх прагненні бути приналежними до спільноти, зацікавленості в комунікації, готовності взаємодіяти, допомагати, долучатися до громадської активності, приносити користь суспільству, така мотивація стає доволі вагомою спонукою волонтерської діяльності.

Ще один слабкий зворотний взаємозв'язок ($r = -0,209$; $p \leq 0,05$) було виявлено між запрошенням долучитися до волонтерської діяльності з боку друзів (D) і широкими гуманістичними мотивами особистості (GM). Коли деякі юнаки та юнки отримують запрошення приєднатися до різноманітних благодійних активностей, то вони можуть погодитися з таких причин, як-от: приємне проведення часу в компанії, щоб не нудьгувати вдома; пошук нових знайомств; розвиток дружніх взаємин; побоювання осуду; очікування соціального схвалення й визнання тощо. За перелічених причин егоїстичні мотиви стають визначальними, а гуманістичні можуть навіть не аналізуватися молодими людьми.

Значущий зворотний взаємозв'язок було констатовано між необхідністю займатися волонтерством (N) і альтруїстичними мотивами особистості (АМ) ($r = -0,227$; $p \leq 0,01$). Деякі вимушені обставини, що зумовлюють необхідність розпочати волонтерську діяльність, можуть спиратися на індивідуалістичні, а не альтруїстичні мотиви. Ілюстрацією такого взаємозв'язку є приклад, за якого хтось з найближчих рідних і друзів

людини долучився до ЗСУ чи сталася серйозна проблема, зокрема, втрата житла та майна, важка хвороба й саме це спричинює потребу в постійному зборі коштів, речей, ліків. У такому разі волонтерство задовольняє психологічні потреби добровольців, що не відображає альтруїстичного наповнення.

Між необхідністю займатися волонтерством (N) і просоціальною мотивацією особистості (PM) теж зафіксовано зворотний взаємозв'язок ($r = -0,269$; $p \leq 0,01$). Це підтверджує те, що просоціальні мотиви молодих людей зумовлюються внутрішніми прагненнями, наявністю бажання допомагати, а не зобов'язанням.

Таким чином, можна підсумувати, що бажання особистості, її внутрішня мотивація волонтерської діяльності, зокрема, моральна, зумовлюються гуманістичними, альтруїстичними та просоціальними мотивами, натомість запрошення від друзів, вимушена необхідність долучитися до такої активності й вимоги щодо доброчинності не сприяють розвитку моральної вмотивованості молодих людей.

Сильний взаємозв'язок виявлено між альтруїстичними (AM) і широкими гуманістичними мотивами особистості (GM) ($r = 0,449$; $p \leq 0,01$). Такі мотиви гармонійно поєднуються і взаємопідсилюються. Чим більше особистість юнацького віку зорієнтована на такі цінності гуманізму, як людяність, повага, співчуття, доброзичливість, тим потужнішою є її альтруїстична спрямованість.

Згадані вище широкі гуманістичні мотивами (GM) мають також значущий взаємозв'язок з просоціальною мотивацією особистості (PM) ($r = 0,254$; $p \leq 0,01$). Як доводилося раніше, просоціальність спонукає юнаків і юнок соціалізуватися, жити активним громадянським життям, бути приналежними до малих і великих соціальних груп, а гуманістичні мотиви як раз передбачають єдність, співдружність, згуртованість. Саме завдяки такій синергії посилюється моральна вмотивованість волонтерів.

Найсильніший взаємозв'язок ($r = 0,479$; $p \leq 0,01$) зафіксовано між альтруїстичними мотивами (АМ) і просоціальною мотивацією особистості (РМ). Такі показники вкотре підтверджують, що завдяки поєднанню вказаних мотиваційних сил молоді люди виявляють готовність безоплатно й безкорисливо допомагати, орієнтуючись на соціально прийнятні моральні цінності та етичні принципи, прагнучи бути важливою частиною суспільства й покращуючи його.

Отже, можна відзначити, що тріада мотивів: альтруїстичні ↔ гуманістичні ↔ просоціальні перебувають у тісному взаємозв'язку та чинять позитивний, підсилюючий вплив одне на одного, складаючи моральну мотивацію волонтерської діяльності.

Аналіз кореляційних зв'язків між чинниками моральної мотивації варто розпочати із взаємозв'язку ($r = 0,291$; $p \leq 0,01$) між альтруїстичністю (А) та альтруїстичними мотивами (АМ). Альтруїстичність респондентів як якість відображає їх безкорисливе бажання допомагати, дбати, турбуватися, а часом і жертвувати, на користь інших людей. Альтруїстичні мотиви відповідають за готовність втілювати таку рису в життя, реалізувати її у практичній діяльності. Таким чином, цей взаємозв'язок висвітлює не тільки властивість, а й її мотиваційний вплив на особистість, що зі свого боку стає вагомим чинником моральної мотивації волонтерської діяльності молодих людей.

Ще один слабкий зворотний взаємозв'язок ($r = -0,182$; $p \leq 0,05$) констатовано між толерантністю (Т) й просоціальною мотивацією особистості (РМ). Такий зв'язок можна пояснити тим, що коли волонтери перебувають в ситуаціях підвищеної небезпеки чи загрози, їх толерантність до невизначеності, стійкість значною мірою залежить від соціальної підтримки інших добровольців. Такі показники відображають важливість і необхідність згуртованості у волонтерській групі для забезпечення комфортної взаємодії, щоб кожен її член відчував, що він не самотній і йому є до кого звернутися в кризовій ситуації.

Таким чином, здійснений кореляційний аналіз взаємозв'язків між чинниками та мотивами моральної мотивації підсвітив необхідність розвитку та укріплення сили зазначених взаємозв'язків для підвищення потенціалу сформованості моральної мотивації волонтерської діяльності в юнацькому віці.

Висновки до другого розділу

Підібраний і апробований *методичний інструментарій* надав можливість вивчення моральної мотивації волонтерської діяльності та чинників її розвитку. Спираючись на здійснений теоретичний аналіз, нами було обґрунтовано *критерії* моральної мотивації волонтерської діяльності в юнацькому віці: 1) усвідомлення та прийняття гуманістичних і просоціальних цінностей і мотивів; 2) емоційно-ціннісне ставлення до себе, інших та світу загалом; 3) здійснення моральної саморегуляції взаємодій (діяльності, спілкування, взаємин). Окрім того, було визначено *рівні* (високий, середній, низький) і описано *якісні показники* розвитку моральної мотивації волонтерської діяльності в юнацькому віці та чинників її розвитку.

За результатами констатувального експерименту було виявлено, що молоді люди стають волонтерами як за власним внутрішнім бажанням, так і шляхом запрошення від друзів, а також через вимушену необхідність та поодинокі випадки «добровільно-примусового» залучення.

Гуманістичні, альтруїстичні й просоціальні мотиви молодих людей продемонстрували спільну тенденцію: переважання високого рівня розвитку, трохи меншу частку досліджуваних з середнім рівнем і найменшу – з низьким. Це свідчить про те, що значна частина волонтерів керується саме такими мотивами, тобто є доволі безкорисливими, самовідданими й людиноорієнтованими. Разом з тим, неможливо ігнорувати, хоч і невелику кількість представників волонтерства, з низьким рівнем розвитку згаданих мотивів, що вказує на переважання в таких юнаків і юнок індивідуалістичної, чи навіть егоїстичної мотивації.

Такі чинники, як-от: альтруїстичність, емпатійність, моральна обов'язковість, національна ідентичність, патріотизм продемонстрували переважання представників високого та середнього рівня їх розвитку. Кількість досліджуваних з низьким рівнем розвитку перелічених цінностей є доволі невеликою. Натомість справедливість, солідарність і толерантність у чималій кількості респондентів перебувають на низькому рівні розвитку та потребуватимуть особливої уваги під час розвивальної роботи.

Здійснений кореляційний аналіз показав наявність сильних взаємозв'язків між гуманістичними, альтруїстичними та просоціальними мотивами волонтерів. Альтруїстичність, як цінність, взаємопов'язана з альтруїстичними мотивами, що виступає логічною залежністю, адже така особистісна якість молодих людей спонукає їх до формування альтруїстичних мотивів і втілення їх у волонтерській діяльності.

Було виявлено, що чим більше особистість юнацького віку спонукають друзі долучитися до волонтерської діяльності чи це стає вимушеною необхідністю або ж вимогою з боку організації, тим меншим є її внутрішнє моральне бажання цим займатися. На противагу, констатовано, що власне внутрішнє бажання особистості бути волонтером має взаємозв'язки з її гуманістичними, альтруїстичними та просоціальними мотивами.

Ще один зворотний взаємозв'язок було виявлено між толерантністю та просоціальністю, що пояснюється важливістю згуртованості молодіжного волонтерського соціуму, необхідності посилення почуття приналежності в кожного добровольця.

Отже, було виявлено як розвинені, так і слабкі чинники моральної мотивації волонтерської діяльності в юнацькому віці, на які варто звернути додаткову увагу при розробці та впровадженні розвивальної програми.

РОЗДІЛ 3. ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ МОТИВАЦІЇ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

3.1. Розвивальна психологічна програма з підвищення ефективності розвитку моральної мотивації у юнацькому віці

Різноманітні соціальні виклики, зокрема, воєнні дії, кризи, економічні проблеми підсвічують важливість і актуальність розвитку волонтерства в Україні. Як вже згадувалося в попередніх розділах, вмотивованість волонтерів – це рушійна сила для реалізації суспільних змін, відбудови країни, надання підтримки й захисту тим верствам населення, які цього потребують. Розвиток моральної мотивації добровольців юнацького віку постає істотним завданням як для теоретичного вивчення, так і практичного втілення.

Вчені Ю. Алексеева, І. Бех, І. Булах, Л. Лохвицька, О. Лукач, Р. Павелків та ін. [4, 13, 19, 69, 70, 84] наголошували на важливості морального розвитку особистості та комплексному підході щодо формування в неї єдності моральної свідомості та моральних почуттів, а зрештою й поведінки.

О. Лукач зазначала, що юнацький вік є сенситивним для сприяння моральному розвитку, зростанню та становленню особистості. Така сенситивність зумовлена поглибленням свідомої мотивації молодих людей, розширенням їх здатності до інтроспекції і рефлексії, усвідомленням власних якостей і пошуком цінностей, що притаманно юнацькому віку. Разом з тим, виникає певна суперечність: юнаки та юнки здебільшого прагнуть «знайти себе», власне місце в соціальній системі, вибудувати ідеали, зокрема, моральні, але виявляють схильність до небажання бути об'єктом виховання, можуть демонструвати скептичне налаштування щодо порад і повчань [70].

Саме тому варто зважати на перелічені особливості юнацького віку під час психологічної розвивальної роботи із зазначеною віковою категорією.

Спираючись на проведений теоретичний аналіз наукових праць з проблеми моральної мотивації і її психологічних чинників, отримані результати емпіричного вивчення, враховуючи мету дослідження, нами було розроблено розвивальну психологічну програму з підвищення ефективності розвитку моральної мотивації у юнацькому віці. Заважаючи на вищевикладене, програма включає: *бесіди, мінілекції, кінотерапію та соціально-психологічний тренінг*. Перелічені психотехнології націлені на здобуття й поглиблення знань, а також напрацювання практичних навичок учасниками. *Метою* розвивальної програми є удосконалення процесу становлення моральної мотивації у волонтерів юнацького віку.

Кожне заняття програми складається з технік, вправ і тренінгових завдань, спрямованих на розвиток *когнітивної, емоційної та поведінкової* складової. Тривалість занять варіюється залежно від специфіки виду розвивальної роботи.

Завданнями програми, що націлені на розвиток *когнітивної* складової, є:

- Поглиблення знань про загальноприйняті норми моралі, соціальні вимоги та очікування.
- Засвоєння, розуміння й диференціація категорій «альтруїстичність», «емпатійність», «моральна обов'язковість», «справедливість», «національна ідентичність», «патріотизм», «солідарність» і «толерантність».
- Розвиток когнітивної емпатії.
- Розвиток моральної рефлексії.
- Сприяння усвідомленню та формуванню власних моральних поглядів і принципів.
- Розвиток когнітивно-мотиваційного аспекту альтруїстичності.
- Посилення мотивації волонтерської діяльності.

- Перетворення деструктивних установок і двоїстих переконань на моральні.
- Усвідомлення важливості й розвиток толерантності, солідарності та справедливості.

Завданнями програми, що націлені на розвиток *емоційної* складової, є такі:

- Сприяння формуванню та вияву моральних почуттів.
- Розвиток афективної емпатії.
- Сприяння здійсненню саморефлексії.
- Поліпшення розуміння власних емоцій і почуттів, зокрема, моральних.
- Виявлення емоційного наповнення категорій «альтруїстичність», «емпатійність», «моральна обов'язковість», «справедливість», «національна ідентичність», «патріотизм», «солідарність» і «толерантність».
- Розвиток ціннісно-сміслового аспекту альтруїстичності.
- Формування ціннісного ставлення до себе та оточуючих.
- Розвиток патріотичних почуттів і визначення власної національної ідентичності.

Завдання програми, що націлені на розвиток *мотиваційно-поведінкової* складової, такі:

- Розвиток гуманістичних, альтруїстичних і просоціальних мотивів.
- Посилення моральної вмотивованості.
- Сприяння формуванню та вияву поведінки, що спирається на внутрішні моральні цінності.
- Зростання моральної орієнтації.
- Здійснення теоретичного аналізу моральних і аморальних вчинків.
- Формування моральних звичок.

- Створення простору для вияву альтруїстичності, емпатійності, моральної обов'язковості, справедливості, національної ідентичності, патріотизму, солідарності й толерантності.

Сучасна українська вчена С. Подпльота, досліджуючи методи морального тьюторського виховання, акцентувала, що бесіда – це доцільна форма роботи для становлення моральних цінностей у молодих людей. Важливою постає методично правильна побудова бесіди, що спонукатиме юнаків і юнок до інтроспекції, глибоких роздумів та етичної дискусії [92].

Проведення *бесід* (див. Додаток Н) стало важливою частиною нашої розвивальної програми, серед опрацьованих тем були такі: «Ким є волонтер у сучасному суспільстві?», «Який напрямок волонтерства обрати?», «Що відрізняє справжню волонтерську діяльність від виявів доброчинності?», «Що таке «мораль волонтерів»?», «З якими етичними викликами може зіштовхнутися волонтер?», «Як добровольцям вдається впоратися зі стресом та запобігти емоційному вигоранню?» та ін.. За допомогою окреслених питань вдалося зацікавити й заохотити волонтерів юнацького віку до жвавого обговорення в групі. Молоді люди мали змогу висловлювати власні погляди, ділитися волонтерським досвідом, наводити приклади, а також ставити питання. Варто додати й те, що психолог під час таких бесід виступає одночасно як тренер, фасилітатор і медіатор, спрямовуючи хід проведення бесід, заохочуючи до озвучування думок, коригуючи запитання, надаючи відповіді та роз'яснення.

Наступним, застосованим нами інструментом розвивальної роботи, стало проведення *мінілекцій* (див. Додаток П). Для чималої кількості молодих волонтерів прослуховування лекцій може бути не дуже цікавим і складним, оскільки деякі з них звикли так сприймати лекційні заняття в закладах освіти, зокрема, через непростий і великий за обсягом навчальний матеріал, який потрібно швидко засвоювати. Беручи до уваги такі ризики, постало важливе завдання: розробити три структуровані, інформативні, інтерактивні мінілекції

з використанням візуального супроводу (презентації, ілюстративні зображення, відеоролики тощо).

Створений нами «Лекторій активних волонтерів» охопив такі теми мінілекцій з підвищення розвитку моральної мотивації у юнацькому віці:

1. «Важливість волонтерства в XXI столітті». Мета: підкреслення ролі волонтерської діяльності в суспільстві, особливо в кризових умовах; висвітлення специфіки волонтерства під час воєнного стану; окреслення можливих сфер благодійництва.

2. «Образ і спосіб життя сучасного волонтера». Мета: створення зрозумілого «морально-ціннісного психологічного портрета» людини, яка долучається до безоплатних активностей на добровольчих засадах; формування лояльного й толерантного ставлення до інших волонтерів і людей, які не займаються такою діяльністю, в актуальній соціальній ситуації.

3. «У чому духовна сила волонтерської діяльності?». Мета: прояснення переваг, а також можливих ризиків і небезпек, з якими зіштовхуються добровольці; сприяння зростанню резильєнтності добровольців.

Як уже вказувалося вище, в проведенні мінілекцій було зроблено акцент на інтерактивності, що супроводжувалася застосуванням сучасних інноваційних технологій, зокрема, мультимедійних презентацій. Молоді люди мали змогу не тільки слухати, але й запитувати, коментувати, доповнювати.

Ще один вагомий інструмент впливу в нашій розвивальній програмі – це засоби кінотерапії (фільмотерапії): перегляд, аналіз і групове обговорення кінострічок. Н. Мрака наголошувала на тому, що цей метод психологічної роботи активно застосовується в дидактиці, адже фільм – це аудіовізуальний твір, аналіз і осмислення якого сприяє рефлексії, засвоєнню нових знань, розвитку навичок, зокрема, критичного мислення, емоційного інтелекту, а групове обговорення позитивно впливає на комунікативні навички, вміння доносити власну думку тощо [77].

До розвивальної програми ввійшли 8 групових сесій з кінотерапії. Далі наведемо зміст кінопоказів (див. табл. 3.1.).

Таблиця 3.1.

Зміст кінотерапевтичної складової розвивальної програми

Мета	Хід роботи
1. Кінопоказ розвитку емпатійності (10 хв – вступ; 96 хв – фільм; 30 хв – обговорення)	
Підвищення рівня розвитку емпатійності засобами кінотерапії; стимулювання до вияву емпатії.	1) Попередня підготовка психолога-тренера; 2) привітання з учасниками та пояснення мети й умов проведення кінопоказу; 3) актуалізація знань; 4) перегляд фільму «Міст у Терабітію» (англ. «Bridge to Terabithia»), 2007 р., США, реж. Габор Чупо; 5) заповнення бланків для рефлексії; 6) групове обговорення; 7) підведення підсумків, стимулювання до рефлексії і надання зворотного зв'язку.
2. Кінопоказ розвитку альтруїстичності (10 хв – вступ; 112 хв – фільм; 30 хв – обговорення)	
Підвищення рівня розвитку альтруїстичності засобами кінотерапії; заохочення альтруїстичних тенденцій.	1) Попередня підготовка психолога-тренера; 2) привітання з учасниками та пояснення мети кінопоказу, а також нагадування умов його проведення; 3) актуалізація знань і побудова логічного взаємозв'язку з попередніми заняттями; 4) перегляд фільму «1+1», оригінальна назва «Недоторканні» (фр. «Intouchables»), 2011 р., Франція, реж. Олів'є Накаш, Ерік Толедано; 5) заповнення бланків для рефлексії; 6) групове обговорення; 7) підведення підсумків, стимулювання до рефлексії і надання зворотного зв'язку.
3. Кінопоказ розвитку справедливості (10 хв – вступ; 129 хв – фільм; 30 хв – обговорення)	
Підвищення рівня розвитку справедливості; реалізація дискусії щодо питань несправедливості; зростання обізнаності в моральній тематиці.	1) Попередня підготовка психолога-тренера; 2) привітання з учасниками та пояснення мети кінопоказу; 3) актуалізація знань і бліцопитування; 4) перегляд фільму «Річард Джуелл» (англ. «Richard Jewell»), 2019 р., США, реж. Клінт Іствуд; 5) заповнення бланків для рефлексії; 6) групове дискурсивне обговорення; 7) підведення підсумків, стимулювання до рефлексії і надання зворотного зв'язку.
4. Кінопоказ розвитку солідарності (10 хв – вступ; 130 хв – фільм; 30 хв – обговорення)	
Укріплення солідарності; розвиток ціннісного ставлення та почуттів єдності й спільності.	1) Попередня підготовка психолога-тренера; 2) привітання з учасниками та пояснення мети кінопоказу; 3) актуалізація знань; - перегляд фільму «Зелена книга» (англ. «Green Book»), 2018 р., США, реж. Пітер Фарреллі; 4) заповнення бланків для рефлексії; 5) групове обговорення; 6) підведення підсумків, стимулювання до рефлексії і надання зворотного зв'язку.
5. Кінопоказ розвитку моральної обов'язковості (10 хв – вступ; 139 хв – фільм; 30 хв – обговорення)	
Заохочення до здійснення аналізу виявів моральних	1) Попередня підготовка психолога-тренера; 2) привітання з учасниками та пояснення мети кінопоказу; 3) актуалізація знань і встановлення логічного взаємозв'язку з попередніми заняттями;

обов'язків; стимулювання до реалізації самоаналізу з питань моральності та її мотивації.	4) перегляд фільму «З міркувань совісті» (англ. «Hacksaw Ridge»), 2016 р., США, Австралія, реж. Мел Гібсон; 5) заповнення бланків для рефлексії; 6) групове обговорення зі стимулюванням до висловлення особистого досвіду; 7) підведення підсумків, стимулювання до рефлексії і надання зворотного зв'язку.
6. Кінопоказ розвитку національної ідентичності (10 хв – вступ; 122 хв – фільм; 30 хв – обговорення)	
Визначення власної національної ідентичності учасників тренінгу.	1) Попередня підготовка психолога-тренера; 2) привітання з учасниками та пояснення мети кінопоказу; 3) актуалізація знань; 4) перегляд фільму «Поводир, або квіти мають очі» («The Guide»), 2014 р., Україна, реж. Олесь Санін; 5) заповнення бланків для рефлексії; 6) групове обговорення; 7) підведення підсумків, стимулювання до рефлексії і надання зворотного зв'язку; 8) надання домашнього завдання.
7. Кінопоказ розвитку патріотизму (10 хв – вступ; 102 хв – фільм; 30 хв – обговорення)	
Зростання рівня розвитку патріотизму; закріплення патріотичних поглядів.	1) Попередня підготовка психолога-тренера; 2) привітання з учасниками та пояснення мети кінопоказу; 3) актуалізація знань; 4) перегляд фільму «Черкаси», також відомий як «U311 “Черкаси”», 2019 р., Україна, Польща, реж. Тимур Яценко; 5) заповнення бланків для рефлексії; 6) групове обговорення; 7) підведення підсумків, стимулювання до рефлексії і надання зворотного зв'язку.
8. Кінопоказ розвитку толерантності (10 хв – вступ; 141 хв – фільм; 30 хв – обговорення)	
Формування толерантності; розширення та збагачення світоглядних поглядів.	1) Попередня підготовка психолога-тренера; 2) привітання з учасниками та пояснення мети кінопоказу; 3) перегляд фільму «Форрест Гамп» (англ. «Forrest Gump»), 1994 р., США, реж. Роберт Земекіс; 4) актуалізація знань; 5) заповнення бланків для рефлексії; 6) групове обговорення; 7) підведення підсумків, стимулювання до рефлексії і надання зворотного зв'язку; 8) надання домашнього завдання.

Для повноти ілюстрації наведемо в приклад перше заняття з використанням засобів кінотерапії (всі інші див. у Додатку Р).

Заняття №1. «Кінопоказ розвитку емпатійності»

Тривалість: 10 хв – вступ; 96 хв – фільм; 30 хв – обговорення.

Мета: підвищення рівня розвитку емпатійності засобами кінотерапії; стимулювання до вияву емпатії.

Хід роботи

1. Попередня підготовка психолога-тренера.

2. Привітання з учасниками та пояснення мети й умов проведення кінопоказу.

Серед умов і правил проведення кінопоказу слід наголосити на таких:

- дотримуватися тиші під час перегляду;
- вимкнути звукові сповіщення на телефоні;
- не заважати іншим;
- виявляти повагу до учасників під час обговорення після перегляду фільму (не знецінювати, не перебивати).

Окрім правил усі учасники тренінгу отримують спеціальний бланк для рефлексії (див. Додаток С). Це допоміжний інструмент, що спрямований на здійснення аналізу власних думок, вражень щодо фільму. Такий бланк є двостороннім, одна сторона слугує для записів під час перегляду фільму, а інша – після. Таким чином, потрібно наголосити на тому, що одну сторону варто заповнювати вже в процесі кінопоказу.

3. Актуалізація знань. Психолог-тренер актуалізує знання, які були набуті учасниками під час попередніх зустрічей, нагадуючи основні тези, що обговорювалися, а також оголошує назву фільму.

4. Перегляд фільму «Міст у Терабітію» (англ. «Bridge to Terabithia»), 2007 р., США, реж. Габор Чупо.

5. Після завершення перегляду учасникам пропонується перевернути бланк для рефлексії і заповнити його з іншої сторони.

6. Групове обговорення розпочинається, коли учасники закінчили вносити свої нотатки. Охочі юнаки та юнки можуть поділитися враженнями й роздумами. Окрім питань, наведених у бланку, психолог може поставити такі: «Як емпатійність виявляється в головних героїв фільму?», «Хто з героїв є найбільш емпатійним, на вашу думку?», «Чи вдалося акторам «передати» почуття?», «Які емоції у вас викликали персонажі фільму, їх думки та вчинки?».

7. Підведення підсумків, стимулювання до рефлексії і надання зворотного зв'язку. Варто запитати учасників, чи є у них якісь побажання

щодо подальших показів, якими є їхні враження та висновки щодо практики здійснення аналізу фільму.

Отже, завдяки такій роботі з кінострічками стає можливим проживання процесу катарсису учасниками, за якого молоді люди, співчуваючи та співпереживаючи головним героям фільмів, відчують моральне піднесення, яке постає сильним поштовхом до особистісного зростання.

I. Бех і К. Чорна підкресливали, що застосування соціально-психологічного тренінгу є ефективним методом розвивальної роботи з молоддю, адже він передбачає демократичний стиль взаємодії, що стимулює юнаків і юнок до здійснення самоаналізу, сприяє формуванню критичного мислення, надає простір для вияву творчості й ініціативності молодих людей [14].

Для ефективності розвивальної програми беззаперечною необхідністю постає її практичне наповнення. Здобуті юнаками та юнками знання мають підкріплюватися їх втіленням у діяльності, тренуванням і вдосконаленням навичок.

Таким чином, зважаючи на все викладене вище, нами було розроблено соціально-психологічний тренінг, *мета* якого полягала в підвищенні показників становлення моральної мотивації у волонтерів юнацького віку. Тренінг складався з: 10 занять: перше – вступне; наступні 8 – спрямовані на становлення психологічних чинників моральної мотивації волонтерської діяльності; останнє – підсумкове (див. табл. 3.2.).

Таблиця 3.2.

Загальна структура та зміст соціально-психологічного тренінгу з підвищення ефективності розвитку моральної мотивації у юнацькому віці

№	Назва заняття та його тривалість	Мета	Хід роботи
1.	Вступне заняття (1 година)	Знайомство учасників тренінгу; обговорення	- Попередня підготовка психолога-тренера;

	20 хвилин)	мети занять та встановлення правил і принципів роботи в групі	<ul style="list-style-type: none"> - привітання з учасниками та пояснення мети занять; - знайомство учасників тренінгу між собою; - встановлення правил і принципів роботи в групі; - обговорення очікувань; - підведення підсумків, стимулювання до рефлексії і надання зворотного зв'язку.
2.	Розвиток емпатійності (1 година 20 хвилин)	Сприяння розвитку емпатійності; тренування здатності ставати на позицію іншого; оволодіння навичками емпатійного слухання; сприяння формуванню ціннісного ставлення до себе та оточуючих	<ul style="list-style-type: none"> - Підготовка психолога-тренера; - привітання та пояснення мети заняття; - коротке повідомлення від учасників про їх актуальний стан і очікування; - теоретична частина у вигляді інформаційного просвітницького виступу психолога-тренера; - виконання тренінгових вправ; - підведення підсумків, стимулювання до рефлексії і надання зворотного зв'язку.
3.	Розвиток альтруїстичності (1 година 20 хвилин)	Сприяння розвитку альтруїстичності; розвиток когнітивного та ціннісно-смыслового аспектів альтруїстичності; посилення альтруїстичної мотивації; розвиток гуманістичних і просоціальних мотивів	<ul style="list-style-type: none"> - Підготовка психолога-тренера; - привітання та пояснення мети заняття; - коротке повідомлення від учасників про їх актуальний стан і очікування; - актуалізація знань, отриманих на попередніх заняттях; - теоретична частина у вигляді інформаційного просвітницького виступу психолога-тренера; - виконання тренінгових вправ; - підведення підсумків, стимулювання до рефлексії і надання зворотного зв'язку.
4.	Розвиток справедливості (1 година 20 хвилин)	Сприяння розвитку справедливості; формування уявлення про справедливість і несправедливість, моральність і аморальність	<ul style="list-style-type: none"> - Підготовка психолога-тренера; - привітання та пояснення мети заняття; - коротке повідомлення від учасників про їх актуальний стан і очікування; - актуалізація знань, отриманих на попередніх заняттях і під час кінопоказів; - теоретична частина у вигляді інформаційного просвітницького виступу психолога-тренера; - виконання тренінгових вправ; - підведення підсумків, стимулювання до рефлексії і надання зворотного зв'язку;

			- заохочення до втілення здобутих знань і отриманих навичок у повсякденному житті.
5.	Розвиток солідарності (1 година 20 хвилин)	Сприяння розвитку солідарності; усвідомлення моральних цінностей; розвиток моральної рефлексії	- Підготовка психолога-тренера; - привітання та пояснення мети заняття; - коротке повідомлення від учасників про їх актуальний стан і очікування; - актуалізація знань; - теоретична частина у вигляді інформаційного просвітницького виступу психолога-тренера; - виконання тренінгових вправ; - проведення невеликого опитування щодо ефективності занять; - підведення підсумків, стимулювання до рефлексії і надання зворотного зв'язку; - надання домашнього завдання.
6.	Розвиток моральної обов'язковості (1 година 20 хвилин)	Сприяння розвитку моральної обов'язковості; вивчення й диференціація моральних категорій; обговорення волонтерського досвіду учасників	- Підготовка психолога-тренера; - привітання, пояснення мети заняття; - коротке повідомлення від учасників про їх актуальний стан і очікування; - актуалізація знань; - перевірка домашнього завдання; - теоретична частина у вигляді інформаційного просвітницького виступу психолога-тренера; - виконання тренінгових вправ; - підведення підсумків, стимулювання до рефлексії і надання зворотного зв'язку.
7.	Розвиток національної ідентичності (1 година 20 хвилин)	Сприяння визначенню національної ідентичності; становлення ціннісного ставлення до власної національності; розвиток толерантності щодо представників інших націй	- Підготовка психолога-тренера; - привітання, пояснення мети заняття; - коротке повідомлення від учасників про їх актуальний стан і очікування; - проведення опитування щодо розуміння та диференціації понять «нація», «ідентичність», «національна ідентичність»; - теоретична частина у вигляді інформаційного просвітницького виступу психолога-тренера; - виконання тренінгових вправ; - підведення підсумків, стимулювання до рефлексії і надання зворотного зв'язку.
8.	Розвиток патріотизму	Сприяння підвищенню рівня	- Підготовка психолога-тренера; - привітання, пояснення мети заняття;

	(1 година 20 хвилин)	розвитку патріотичності; формування свідомого та ціннісного ставлення до Батьківщини	- коротке повідомлення від учасників про їх актуальний стан і очікування; - перевірка домашнього завдання; - теоретична частина у вигляді інформаційного просвітницького виступу психолога-тренера; - виконання тренінгових вправ; - підведення підсумків, стимулювання до рефлексії і надання зворотного зв'язку.
9.	Розвиток толерантності (1 година 20 хвилин)	Сприяння розвитку толерантності; формування усвідомлення важливості толерантності в сучасному світі; спонукання вияву толерантності під час волонтерської діяльності	- Підготовка психолога-тренера; - привітання, пояснення мети заняття; - коротке повідомлення від учасників про їх актуальний стан і очікування; - актуалізація знань; - теоретична частина у вигляді інформаційного просвітницького виступу психолога-тренера; - виконання тренінгових вправ; - підведення підсумків, стимулювання до рефлексії і надання зворотного зв'язку.
10.	Підсумкове заняття (1 година 20 хвилин)	Підведення підсумків роботи групи; актуалізація здобутих знань; створення листів на згадку; здійснення рефлексії; проведення прощання	- Підготовка психолога-тренера; - привітання та пояснення мети заняття; - коротке повідомлення від учасників про їх актуальний стан і очікування; - перевірка домашнього завдання; - проведення групового обговорення з елементами бліцопитування; - написання листів і виконання заключної вправи; - підведення підсумків, стимулювання до рефлексії і надання зворотного зв'язку, прощання.

Для повноти ілюстрації загального змістового навантаження соціально-психологічного тренінгу, наведемо в приклад заняття (всю програму див. у Додатку Т).

Заняття №2. «Розвиток емпатійності»

Тривалість: 1 година 20 хвилин.

Мета: сприяння розвитку емпатійності; тренування здатності ставати на позицію іншого; оволодіння навичками емпатійного слухання; сприяння формуванню ціннісного ставлення до себе та оточуючих.

Хід роботи

1. Підготовка психолога-тренера.

2. Привітання з учасниками та пояснення мети заняття. Психолог-тренер вказує мету заняття й зазначає, чим група буде займатися.

3. Коротке повідомлення від учасників про їх актуальний стан і очікування. Всі охочі можуть висловитися про те, як себе почувають, наскільки активно готові працювати. Завдання тренера полягає в емпатійному слуханні, наданні коментарів або медіації, якщо виникла така потреба. На цьому етапі важливо висловити підтримку та посилити налаштованість юнаків і юнок на виконання вправ.

4. Теоретична частина у вигляді інформаційного просвітницького виступу психолога-тренера. Основною метою цього повідомлення є психоедукація. Необхідно висвітлити сутність таких понять: «емпатія» та «емпатійність», «когнітивна» та «афективна емпатія», «цінність» і «ціннісне ставлення», «моральність». Якщо учасники тренінгу виявляють готовність до надання питань, обговорення, то варто це заохочувати, а не стримувати.

5. Виконання тренінгових вправ.

Вправа «Перевтілення» [26] (адаптовано для використання в юнацькому віці).

Мета: розвиток емпатійності та здатності ставати на позицію іншого.

Процедура: учасникам пропонується розділитися на дві підгрупи. Спочатку одна частина групи стає активним виконавцем завдання, а інша – спостерігачами. Далі психолог запитує: «Як часто ви замислюєтеся над тим, що відчують оточуючі, близькі знайомі та незнайомці? Що вони переживають, думають? Давайте спробуємо». Кожному учасникові підгрупи надається інформація про роль, яку він буде виконувати певний час, «занурившись» і «проживаючи» емоції, почуття, думки цього образу.

Орієнтовний перелік ролей:

1. Дівчина, яка відкрила збір коштів для потреб ЗСУ.

2. Хлопець, який намагався врятувати двох кошенят, але вижило тільки одне.

3. Студент організував акцію з екологічною ініціативою сортування сміття в університеті.

4. Молода людина, яка здійснила негідний вчинок стосовно друга й підставила його.

5. Дівчина, яка через затримку на парах, не встигла долучитися до прибирання розбитого, внаслідок ворожої атаки, скла.

Юнаки та юнки кілька хвилин «перебувають в ролі». Після того всі мають можливість висловитися, описати свої враження. Ті хто виконував завдання, розповідають про думки, що виникли, та пережиті емоції, а ті, хто були спостерігачами, надають свої коментарі щодо почутого. Психолог має координувати, підтримувати й стежити за дотриманням правил і принципів роботи групи.

Вправа «Емпатійне слухання».

Мета: розвиток і тренування навичок вияву емпатійності.

Процедура: юнаки та юнки мають розділитися на пари. Спочатку один з пари розповідає якусь власну історію, а інший слухає, намагається співпереживати й демонструвати це. При цьому варто зазначити, що «слухачам» слід утриматися від надання розлогих коментарів, обмежившись лише висловами, які будуть підкріплювати співпереживання. Потім учасники міняються ролями.

Після завершення виконання вправи психолог-тренер повертає учасників до кола та ставить наступні орієнтовні питання: «Яка роль для вас була простішою, а яка важчою? Чому?», «Чи відчували ви, що вам співпереживають по-справжньому?», «Якщо були якісь труднощі під час розповіді та емпатійного слухання, то в чому вони полягають?», «Які побажання ви можете надати своїм партнерам з виконання вправи?».

6. Підведення підсумків, стимулювання до рефлексії, надання зворотного зв'язку. Важливо заохотити юнаків і юнок до висловлення власних вражень, похвалити їх за активну участь, а також подякувати.

Отже, проведений соціально-психологічний тренінг став простором для набуття як нових знань, так і практичних навичок, які добровольці зможуть застосовувати в подальшому. Окрім безпосередньої мети кожного тренінгового заняття, важливим завданням було створення простору для безпечного самовираження, побудови конструктивного діалогу, налагодження та поліпшення соціальних зв'язків молодих людей, а також утвердження ідентичності українського волонтера.

3.2. Кількісні та якісні показники впливу психологічних чинників на моральну мотивацію в юнацькому віці

Для досягнення мети нашого дослідження нами було проведено формувальний експеримент, участь у якому взяли 68 волонтерів юнацького віку (33 – контрольна група, 35 – експериментальна).

Результати експерименту продемонстрували позитивну динаміку в розвитку психологічних чинників моральної мотивації волонтерської діяльності. Зафіксовано кількісні та якісні зміни в рівні розвитку моральної вмотивованості юнаків і юнок, становлення та укріплення моральних цінностей, а також моральних мотивів молодих людей.

Представлення отриманих результатів розпочнемо з розподілу кількісних показників за рівнями розвитку моральної мотивації у волонтерів до та після формувального експерименту (див. рис. 3.1.).

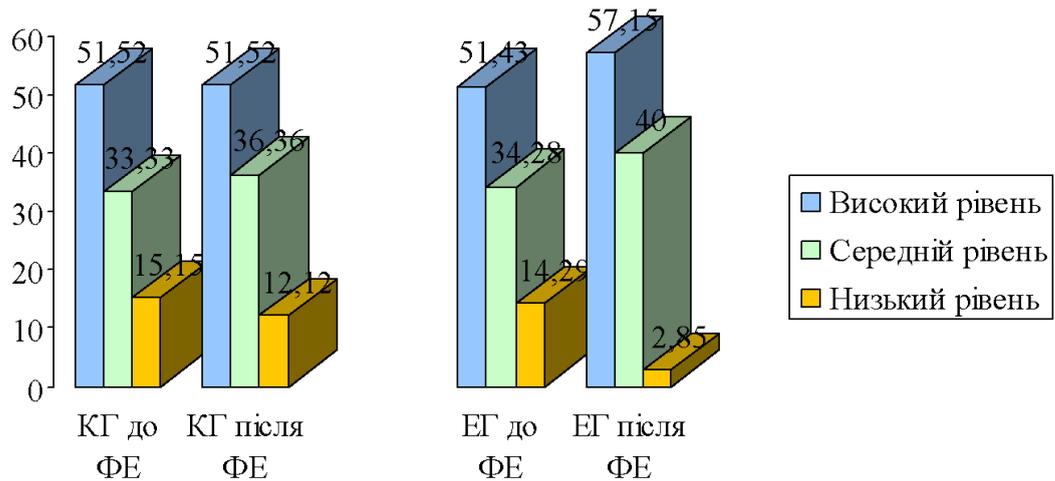

Рис. 3.1. Гістограма розподілу кількісних показників (%) за рівнями розвитку моральної мотивації у волонтерів до та після формувального експерименту

Умовні позначення: КГ – контрольна група; ЕГ – експериментальна група; ФЕ – формувальний експеримент.

Як відображено на рис. 3.1., у контрольній групі суттєвих змін не зафіксовано, натомість у експериментальній спостерігається збільшення показників високого рівня розвитку моральної мотивації на 5,72% (з 51,43% до 57,15%). Відбулося також і підвищення показників середнього рівня розвитку, теж на 5,72% (з 34,28% до 40%). Окрім того, показники низького рівня розвитку значно знизилися, на 11,44% (з 14,29% до 2,85%). Такі результати свідчать про зростання усвідомлення та прийняття гуманістичних і просоціальних цінностей та мотивів у молодих людей, розвиток їх емоційно-ціннісного ставлення до себе й оточуючих, а також здійснення моральної саморегуляції, що відбулося за рахунок реалізації розвивальної програми.

Після цього нами було проаналізовано кількісні показники розвитку моральних мотивів волонтерської діяльності юнаків і юнок до та після формувального експерименту, які презентовано далі (див. табл. 3.3.).

Таблиця 3.3.

Кількісні показники (%) розвитку моральних мотивів волонтерської діяльності юнаків і юнок до та після формувального експерименту

n=68

Мотиви	Рівні	Контрольна група (%) , n=33		Експериментальна група (%) , n=35	
		До ФЕ	Після ФЕ	До ФЕ	Після ФЕ
Гуманістичні мотиви	Високий	72,73	72,73	71,43	74,29
	Середній	21,21	24,24	22,86	25,71
	Низький	6,06	3,03	5,71	0,00
Альтруїстичні мотиви	Високий	51,52	54,55	51,43	57,14
	Середній	45,45	42,42	45,72	42,86
	Низький	3,03	3,03	2,85	0,00
Просоціальні мотиви	Високий	69,70	66,67	68,58	71,43
	Середній	27,27	30,30	28,57	28,57
	Низький	3,03	3,03	2,85	0,00

Як представлено в табл. 3.3., у експериментальній групі виявлено зростання показників *високого рівня розвитку гуманістичних мотивів*, на 2,86% (з 71,43% до 74,29%). Результати *середнього рівня розвитку* збільшилися на 2,85% (з 22,86% до 25,71%). Показники *низького рівня* після формувального експерименту не були зафіксовані (з 5,71% до 0,00%). Таким чином, молоді люди почали глибше усвідомлювати гуманістичні цінності, більше зважати на людяність, честь і гідність, рівність, свободу, частіше керуючись такими рушійними силами у власному житті.

Відмічено позитивні зміни в показниках *високого рівня розвитку альтруїстичних мотивів*, зростання на 5,71% (з 51,43% до 57,14%). Перерозподіл респондентів між високим і середнім рівнями розвитку відображає те, що показники останнього зменшилися (з 45,72% до 42,86%). *Низький рівень розвитку* серед досліджуваних після проведення формувального експерименту не було виявлено (з 2,85% до 0,00%). Отже, отримані результати засвідчують поширення безкорисливості серед

добровольців юнацького віку, утвердження в них переконань доброчинності, благодійності, зростання готовності час від часу жертвувати власними інтересами заради інших.

Показники *високого рівня розвитку просоціальних мотивів* також зазнали позитивної динаміки, збільшившись на 2,85% (з 68,58% до 71,43%). Отримані результати щодо *середнього рівня розвитку* залишилися на попередній поділці (28,57%), проте це не свідчить про відсутність змін, оскільки показники *низького рівня розвитку* після реалізації формувального експерименту зникли (з 2,85% до 0,00%). Таким чином, констатуємо, що просоціальна мотивація юнаків і юнок зростає.

Підсумовуючи викладене вище, можна стверджувати, що розвивальна програма позитивно вплинула на підвищення потенціалу сформованості моральної мотивації волонтерської діяльності молоді, а також посприяла розвитку гуманістичних, альтруїстичних і просоціальних мотивів.

Далі перейдемо до аналізу кількісних показників розвитку психологічних чинників моральної мотивації волонтерської діяльності юнаків і юнок до та після формувального експерименту (див. табл. 3.4.).

Таблиця 3.4.

Кількісні показники (%) розвитку психологічних чинників моральної мотивації волонтерської діяльності юнаків і юнок до та після формувального експерименту

n=68

Психологічні чинники	Рівні	Контрольна група (%), n=33		Експериментальна група (%), n=35	
		До ФЕ	Після ФЕ	До ФЕ	Після ФЕ
Альтруїстичність	Високий	33,33	36,37	34,29	42,86
	Середній	63,64	60,60	62,86	57,14
	Низький	3,03	3,03	2,85	0,00
Емпатійність	Високий	24,24	27,27	25,71	34,29
	Середній	75,76	72,73	74,29	65,71

	Низький	0,00	0,00	0,00	0,00
Моральна обов'язковість	Високий	24,24	24,24	22,86	28,57
	Середній	72,73	72,73	74,29	71,43
	Низький	3,03	3,03	2,85	0,00
Справедливість	Високий	18,18	18,18	17,14	22,86
	Середній	69,70	72,73	71,43	74,29
	Низький	12,12	9,09	11,43	2,85
Національна ідентичність	Високий	96,97	96,97	91,43	94,29
	Середній	3,03	3,03	8,57	5,71
	Низький	0,00	0,00	0,00	0,00
Патріотизм	Високий	57,58	54,55	57,14	65,71
	Середній	42,42	45,45	42,86	34,29
	Низький	0,00	0,00	0,00	0,00
Солідарність	Високий	27,27	27,27	28,57	31,43
	Середній	39,40	42,43	37,14	40
	Низький	33,33	30,30	34,29	28,57
Толерантність	Високий	9,09	6,06	8,57	14,29
	Середній	75,76	78,79	77,14	80
	Низький	15,15	15,15	14,29	5,71

За результатами формувального експерименту, в контрольній групі суттєвих змін не відбулося, тому ці кількісні показники не будуть презентовані в якісному аналізі.

Як відображено в таблиці 3.4., можна констатувати, що показники *високого рівня розвитку альтруїстичності* значно зросли в експериментальній групі, а саме на 8,57% (з 34,29% до 42,86%). Результати *середнього рівня розвитку* змінилися у від'ємну сторону (з 62,86% до 57,14%), відбувся перерозподіл респондентів між середнім і високим рівнями, оскільки досліджуваних з *низьким рівнем розвитку* після реалізації розвивальної програми не було виявлено (з 2,85% до 0,00%). Слід зауважити, що пори те, що кількість юнаків і юнок з *низьким рівнем розвитку* була невеликою (2,85%), вдалося досягти нульової позначки. Таким чином, підсумовуючи, що за допомогою тренінгової програми було досягнуто

відчутного зростання альтруїстичності в молодих людей, що свідчить про збільшення кількості безкорисливих мотивів, а також посилення бажання допомагати заради самої допомоги, не шукаючи потенційних винагород за свою діяльність.

Відмічено зміни щодо підвищення *високого рівня розвитку емпатійності* на 8,58% (з 25,71% до 34,29%). Показники *середнього рівня* знову продемонстрували зниження, за рахунок переходу досліджуваних з середнього на високий рівень (з 74,29% до 65,71%). Досліджуваних з *низьким рівнем* не було виявлено ні до, ні після формувального експерименту. Такі результати підтверджують посилення емпатії у волонтерів з експериментальної групи, що свідчить про розвиток їх когнітивної і афективної емпатійності. Молодим людям вдалося поліпшити навички здійснення аналізу емоційно складних ситуацій і вияву співпереживання.

Отримані показники *високого рівня розвитку моральної обов'язковості* відобразили позитивну динаміку, підвищення на 5,71% (з 22,86% до 28,57%). У показниках *середнього рівня розвитку* спостерігається зниження (з 74,29% до 71,43%) з причини перерозподілу, як і в попередніх випадках. Досліджуваних з *низьким рівнем розвитку* після реалізації програми не було виявлено (з 2,85% до 0,00%). Отже, відмічаємо, позитивний вплив проведених тренінгових занять і кінопоказів на юнаків і юнок. Молоді люди стали глибше усвідомлювати цінність морального обов'язку, зросла їх готовність до добровільного виконання таких зобов'язань, без примусу та тиску, що підтверджується нівелюванням низького рівня.

Зафіксовано підвищення показників *високого рівня розвитку справедливості* на 5,72% (з 17,14% до 22,86%). Кількісні дані *середнього рівня розвитку* трохи зросли, а саме на 2,86% (з 71,43% до 74,29%). Результати *низького рівня* значно знизилися, на 8,58% (з 11,43% до 2,85%). Таким чином, констатуємо, що розвивальна програма ефективно спрацювала для розвитку справедливості волонтерів юнацького віку. Молоді люди поліпшили навички критичного аналізу, зважування та співставлення різних

позицій, розширили арсенал знань щодо прийняття справедливого рішення, навчилися відділяти особистісні симпатії і упереджене ставлення від чесного, незаангажованого погляду на ситуації. Разом з тим, невелика частина респондентів (2,85%) все ще перебуває на низькому рівні розвитку справедливості. Таким юнакам і юнкам бракує об'єктивності, а труднощі з абстрагуванням від власних суб'єктивних оцінок, установок і ярликів заважають виявляти справедливість.

Встановлено, що *високий рівень розвитку національної ідентичності* респондентів зріс на 2,86% (з 91,43% до 94,29%). Показники *середнього рівня розвитку* знизилися (з 8,57% до 5,71%), оскільки досліджувані перемістилися з середнього рівня на високий. Досліджуваних з *низьким рівнем* не було виявлено ні до, ні після формувального експерименту. Національна ідентичність є достатньо розвиненою в переважній більшості волонтерів юнацького віку, що свідчить про визначеність власної ідентичності, приналежності до нації і ціннісне ставлення молодих людей до неї.

Спостерігаються зрушення в *розвитку патріотичності*, а саме підвищення показників *високого рівня* на 8,57% (з 57,14% до 65,71%). На *середньому рівні розвитку* отримано зниження результатів (з 42,86% до 34,29%), адже після формувального експерименту відбулося переміщення респондентів на високий рівень. Досліджуваних з *низьким рівнем* не було виявлено ні до, ні після впливу. Можна констатувати, що програма позитивно вплинула на патріотичність молодих людей, їх ціннісне ставлення до Батьківщини, посприяла розвитку відданості країні, підвищила готовність відстоювати та боротися за неї різними способами.

Показники *високого рівня розвитку солідарності* зросли на 2,86% (з 28,57% до 31,43%) і *середнього* – також збільшилися на 2,86% (з 37,14% до 40%). Отримані результати щодо *низького рівня розвитку* продемонстрували зниження (з 34,29% до 28,57%). Отже, частині молодих людей вдалося посилити власну солідарність, це значить, що у них зміцнилися тенденції прагнення єдності, консолідації, згуртованості, проте більше чверті

досліджуваних все ще характеризуються низьким рівнем розвитку цієї якості, що свідчить про необхідність подальшого розвитку.

Зазнали позитивних змін і показники *високого рівня розвитку толерантності*, збільшившись на 5,72% (з 8,57% до 14,29%). Зросли також результати *середнього рівня розвитку*, на 2,86% (з 77,14% до 80%). Показники низького рівня теж продемонстрували динаміку, точніше, знизилися (з 14,29% до 5,71). Таким чином, юнаки та юнки почали частіше виявляти стійкість, витривалість, терпимість, як щодо ситуацій невизначеності, так й інших людей, які можуть не відповідати їхнім уявленням і очікуванням. Однак, все ще помітною залишається категорія досліджуваних з низьким рівнем, що підсвічує питання необхідності розвитку толерантності в суспільстві, особливо під час воєнних дій.

3.3. Методичні рекомендації щодо посилення моральної мотивації волонтерської діяльності в юнацькому віці

Турбота про ментальне здоров'я, психологічний добробут населення України та психопрофілактика негативних соціальних явищ постають актуальними завданнями сучасності. Ці питання були, є та будуть важливими в нашому суспільстві. Останнім часом увага до проблем охорони психічного здоров'я посилилася, не в останню чергу через виклики, що пов'язані з воєнними діями. Підтвердженням цьому є Всеукраїнська програма ментального здоров'я «Ти як?», що стартувала в травні 2022 року, за ініціативи О. Зеленської. Метою вказаної програми є розбудова системи надання психосоціальної підтримки й розвиток культури піклування про психічне здоров'я в українському суспільстві [30].

Як уже доводилося в попередніх розділах, волонтери – це потужна складова громади, завдяки самовідданості яких, суспільству вдається виявляти стійкість і долати різноманітні соціальні труднощі та негаразди. Турбота про ментальне здоров'я є необхідністю не тільки для пересічних

громадян, а й для волонтерів, особливо зважаючи на стресогенний характер їх діяльності. Незважаючи на відчайдушність добровольців, молоді люди зіштовхуються з проблемою вигорання, обуренням щодо ситуацій несправедливості, розчаруванням в собі чи деяких політичних силах, а все це зрештою чинить негативний вплив на їх моральну вмотивованість. Таким чином, психологічна підтримка, а також взаємодія керівників громадських організацій (лідерів об'єднань, добровольчих рухів) з волонтерами юнацького віку передбачає свою специфіку та потребує дотримання певних правил і рекомендацій, які наведено нижче.

Рекомендації керівникам громадських організацій, лідерам волонтерських об'єднань і тим, хто займається управлінням молодіжних добровольчих рухів

1. Важливо розуміти, що волонтери – це перш за все унікальні особистості, а не просто «людські ресурси». Саме тому необхідним є дотримання особистісно орієнтованого підходу в роботі з ними. Слід приділяти увагу стану, самопочуттю, настрою, бажанням добровольців, пропонуючи такі різновиди волонтерства, що відповідають їхнім можливостям, особистісним якостям, знанням і навичкам.

2. Обов'язковим є дотримання безпечних умов діяльності. Звісно, подекуди волонтерські завдання виконуються за надзвичайно складних обставин, які можуть нести загрозу як фізичному, так і психологічному здоров'ю добровольців, проте варто зважати на усвідомлення потенційних ризиків, рівень підготовки, обізнаності й вмотивованості молодих людей, перш ніж допустити їх до тих чи інших завдань.

3. Недопустимим є примусовий характер діяльності та тиск на юнаків і юнок. Як показали результати нашого дослідження, примус і директивні вимоги негативно впливають на внутрішню вмотивованість молоді. Окрім того, такий формат взаємодії суперечить головному принципу волонтерства – добровільності.

4. Не можна зловживати доброзичливістю та жертовністю волонтерів. Кожна людина має право на особисте життя, відновлення особистісних ресурсів, тому необхідно надавати можливості для відпочинку юнаків і юнок. Окрім того, недопустимим є використання добровольців у корисливих цілях або в якості «безоплатної робочої сили» для задоволення власних потреб.

5. Слід виявляти повагу, толерантність і вдячність волонтерам, незалежно від їх віку та статі. Добровольці юнацького віку заслуговують на ввічливе ставлення не менше, ніж старші, що стосується й статі теж. Неприйнятними є також дискримінація, вибудовування привілейованої ієрархії, вияви «дідівщини».

6. Доречно заохочувати юнаків і юнок за допомогою слів підтримки, похвали, демонструючи розуміння, прийняття, готовність вислухати, щоб вони відчували власну цінність, важливість і потрібність у волонтерському русі.

7. Варто долучати психологів до роботи з волонтерами та інформувати молодих людей про можливості отримання безкоштовної психологічної допомоги, щоб вони могли звернутися за підтримкою. Корисними будуть тренінги, лекції, індивідуальні консультації від фахівців з охорони ментального здоров'я. Такі види профілактичної, просвітницької, консультативної, корекційної, терапевтичної роботи сприятимуть збереженню психологічного добробуту та вмотивованості юнаків і юнок.

8. Проведення інтерактивних занять, кінопоказів, що спрямовані на розвиток чинників моральної мотивації волонтерської діяльності, позитивно впливатимуть на добровольців юнацького віку.

9. Слід підтримувати командний дух у волонтерських групах, за допомогою тимблдингів, організації спільних заходів для волонтерів проведення спільного часу, поза основною діяльністю, а також створення спільних правил і традицій. Це важливо тому, що саме в групі молоді люди починають переймати її цінності та моральні переконання. Таким чином,

запровадження певного морального кодексу волонтера та принципів його дотримання сприятиме розвитку юнаків і юнок.

Рекомендації психологам щодо посилення моральної мотивації волонтерської діяльності в юнацькому віці

1. У психологічній роботі з волонтерами юнацького віку важливо дотримуватися гуманістичного особистісно орієнтованого підходу, формуючи принципи та морально-етичні цінності гуманізму, людиноцентризму, гідності, доброчинності.

2. Слід уникати «моралізаторства». Молоді люди не сприймають і доволі негативно реагують на спроби повчань, інтерпретуючи їх як нав'язування та намагання «переробити їх особистість». Продуктивнішим інструментом є принцип партнерства, що виявляється у взаємній повазі, довірі, добровільності та прагненні досягти спільних цілей.

3. Не варто намагатися змушувати юнаків і юнок до психологічної роботи, адже як зазначалося вище, примус чинить демотивуючий вплив на молодь, натомість краще зацікавити, заохотити до такої практики.

4. Для посилення включеності та підвищення інтересу до питань моральних цінностей актуальним буде застосування інтерактивних форм психологічної просвіти, розвитку та корекції, зокрема, тренінгів, демонстрацій, кінопоказів, оскільки саме такий формат взаємодії дає високу результативність в роботі з молоддю.

5. Доцільною може стати розроблена нами розвивальна програма з підвищення ефективності розвитку моральної мотивації, презентована раніше (див. Додатки Н, П, Р, Т). Програма містить короткі рекомендації щодо особливостей її реалізації на кожному занятті.

6. В нагоді може стати використання соціальних мереж, а саме популяризація інформаційних матеріалів на таких платформах, як-от: Instagram, TikTok, Threads, Facebook тощо. Оскільки юнаки та юнки чимало

вільного часу проводять у соціальних мережах, дописи, відео, які їм трапляються, можуть стати інструментом розвитку моральних чеснот.

7. Для посилення мотивації варто підтримувати вияв бажання займатися волонтерством, застосовувати заохочення, похвалу, навіть за невеликі досягнення, демонструючи підтримку, повагу, визнання здобутків добровольців юнацького віку.

8. Слід діагностувати й відстежувати динаміку психологічного стану молодих людей, адже юнацька завзятість, самовідданість і недосвідченість можуть перешкоджати молодим людям повністю усвідомлювати потенційні ризики, загрози й негативні наслідки від волонтерства для них самих, а збереження їх життя та здоров'я є першочерговим. Тому важливо спонукати юнаків і юнок до дотримання принципу «не нашкодь» ні собі, ні тим, кому надається допомога.

9. Найбільш ефективно застосовувати поєднання розвивальної роботи в малих групах і надання індивідуальних консультацій волонтерам юнацького віку. Всі переваги, які досягаються під час групової роботи, не перекривають потребу юнаків і юнок в обговоренні особистих питань наодинці з психологом. Таким чином, важливо надавати можливість молодим добровольцям отримувати індивідуальні психологічні консультації.

Висновки до третього розділу

Спираючись на результати емпіричного дослідження, нами було розроблено та впроваджено розвивальну психологічну програму, *мета* якої полягала в підвищенні ефективності розвитку моральної мотивації у волонтерів юнацького віку та її чинників. Програма включала бесіди, мінілекції, 10 тренінгових занять і 8 кінопоказів, всі вони спрямовані на розвиток *когнітивної, емоційної та поведінкової* складової. Тренінгові заняття містять техніки, вправи й завдання, що допомагають розвивати чинники моральної мотивації юнаків і юнок. Для кінопоказів було розроблено спеціальний допоміжний бланк для рефлексії, що здійснювалася молодими

людьми як під час перегляду фільму, так і після (див. Додаток С). Кожне таке заняття обов'язково включало елемент групових обговорень, що націлені на моральне зростання волонтерів.

Проведення формувального експерименту засвідчило дієвість і ефективність розробленої розвивальної програми. У досліджуваних з експериментальної групи було зафіксовано підвищення рівня розвитку моральної мотивації. Зросли також і показники рівнів розвитку альтруїстичних, гуманістичних і просоціальних мотивів молодих людей, після здійснення повторної діагностики за жодним з перелічених мотивів не було виявлено низького рівня.

У респондентів після реалізації програми значною мірою збільшилися показники за такими чинниками, як-от: альтруїстичність, емпатійність, моральна обов'язковість, національна ідентичність, патріотизм, продемонструвавши тільки представників високого та середнього рівнів їх розвитку. Таким чином, серед перелічених детермінант вдалося нівелювати низький рівень розвитку, який не було зафіксовано за цими цінностями. Дещо складнішою є ситуація з такими чинниками: справедливість, солідарність і толерантність. У розвитку справедливості молодих людей було мінімізовано кількість представників низького рівня та зафіксовано значну позитивну динаміку. Солідарність і толерантність юнаків та юнок хоч і зросли в частини досліджуваних, проте все ще є відчутна кількість добровольців з низьким рівнем розвитку вказаних цінностей. Така ситуація певною мірою відображає сучасний стан суспільства, як в Україні, так і в світі, в якому теж спостерігається нестача справедливості, солідарності й толерантності.

Проаналізувавши отримані результати, нами було запропоновано рекомендації керівникам громадських організацій, лідерам волонтерських об'єднань і окремо психологам щодо посилення моральної мотивації волонтерської діяльності в юнацькому віці.

ВИСНОВКИ

У дисертації було здійснено теоретичне та експериментальне вивчення психологічних чинників моральної мотивації волонтерської діяльності в юнацькому віці, що дозволило сформулювати ряд висновків, відповідно до завдань, поставлених на початку дослідження.

1. Моральна мотивація особистості – це спонукання до процесу моральної саморегуляції поведінки особистості, яке пов'язане з розвитком її моральної свідомості та самосвідомості, що обумовлений особистісними, моральними й світоглядними цінностями.

Психологічні чинники моральної мотивації – це внутрішні детермінанти, які виступають цінностями особистості та зумовлюють її моральну вмотивованість. В ході дослідження було виокремлено й обґрунтовано такі психологічні чинники моральної мотивації волонтерської діяльності в юнацькому віці: альтруїстичність, емпатійність, моральна обов'язковість, справедливість, національна ідентичність, патріотизм, солідарність і толерантність.

Проведено ґрунтовний аналіз феномена волонтерства в юнацькому віці, що виступає добровільною, безкорисливою та безоплатною діяльністю молоді. Спираючись на вивчення наукового доробку вчених, було запропоновано функції волонтерської діяльності юнаків і юнок, а саме: ціннісну, соціально-інтегративну, рефлексивно-розвивальну, освітньо-кар'єрну та інклюзивну.

На основі здійсненого аналізу, визначено такі психологічні особливості волонтерської діяльності юнаків і юнок в умовах воєнного стану: громадянська активність, амбітність, ініціативність, небайдужість; патріотизм, соціальна відповідальність, бажання приносити користь країні; зацікавленість, активна включеність, професійна допитливість; прогресивність, схильність до інноваційності, гнучкість та мобільність.

Результати теоретичного вивчення було відображено в схемі розвитку моральної мотивації та моделі розвитку моральної мотивації волонтерської діяльності в юнацькому віці, що забезпечили системність подальшого дослідження.

2. Визначено критерії розвитку моральної мотивації волонтерської діяльності в юнацькому віці: усвідомлення та прийняття гуманістичних і просоціальних цінностей; емоційно-ціннісне ставлення до себе, інших і світу загалом; здійснення моральної саморегуляції взаємодій (діяльності, спілкування, взаємин). Відповідно до критеріїв було встановлено рівні розвитку моральної мотивації: високий, середній, низький, а також якісні показники її становлення.

Проведене нами емпіричне дослідження висвітило декілька актуальних проблем щодо моральної вмотивованості волонтерів юнацького віку в умовах воєнного стану, зокрема, «хвилеподібність» мотивації: під час кризових подій молоді люди виявляють більшу ініціативність, доволі активно долучаються до надання безоплатної допомоги, проте коли обставини стабілізуються, їх вмотивованість слабшає, що призводить до спаду волонтерського потенціалу. Констатовано, що більшість опитаних добровольців почали займатися такою діяльністю за власним внутрішнім бажанням, проте значна кількість юнаків і юнок стали волонтерами завдяки запрошенню від друзів, розумінню власного соціального обов'язку та навіть зафіксовано кілька випадків «добровільно-примусового» шляху залучення.

Виявлено, що половина опитаних досліджуваних характеризується високим рівнем розвитку моральної мотивації, більше чверті – середнім, а решта – низьким. Провідною тенденцією серед респондентів є вияв середнього рівня розвитку альтруїстичності, емпатійності, моральної обов'язковості, справедливості, солідарності й толерантності. Варто відмітити й те, що патріотичність і національна ідентичність більшості респондентів розвинені на високому рівні.

Ще однією проблемою постало те, що майже серед половини досліджуваних зустрічаються вияви несправедливості, інтолерантності та нестачі солідарності. Все це зумовлює необхідність розвитку внутрішньої – моральної мотивації волонтерів, що не буде залежати виключно від впливу зовнішніх обставин.

3. Враховуючи виявлені проблеми щодо моральної мотивації добровольців, нами було розроблено психологічну розвивальну програму, що спрямована на підвищення ефективності розвитку моральної мотивації у волонтерів юнацького віку та її чинників. Програма включала: бесіди, мінілекції, соціально-психологічний тренінг, а також застосування засобів кінотерапії (перегляд, аналіз і групове обговорення кінострічок моральної тематики).

За результатами формувального експерименту, було констатовано, що розвивальна програма є ефективною та дієвою. Кількісний і якісний аналіз отриманих даних продемонстрував підвищення рівня розвитку моральної мотивації респондентів з експериментальної групи. Було зафіксовано зростання показників становлення альтруїстичних, гуманістичних і просоціальних мотивів досліджуваних. Альтруїстичність, емпатійність, моральна обов'язковість, національна ідентичність, патріотизм молодих людей значно зросли, низький рівень розвитку не було виявлено за жодним з перелічених чинників. Позитивну динаміку було відмічено також щодо справедливості, солідарності й толерантності юнок та юнаків, хоча ці чинники ще потребують розвитку в значній частині досліджуваних.

4. Спираючись на результати дослідження, нами було запропоновано рекомендації для психологів, а також лідерів і керівників волонтерських об'єднань щодо посилення моральної мотивації волонтерської діяльності в юнацькому віці. Зазначені рекомендації спрямовані на вияв гуманного ставлення до волонтерів, сприяння розвитку їх особистісного потенціалу та зростання рівня розвитку внутрішньої – моральної мотивації.

Перспективами подальших досліджень полягають у вивченні психологічних механізмів моральної мотивації волонтерської діяльності в юнацькому віці та специфіки її розвитку в умовах воєнного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аврелій М. Наодинці з собою: роздуми / пер. з грецької Р. Паранька. Львів : Априорі, 2018. 184 с.
2. Аквінський Т. Коментарі до Арістотелевої «Політики» / пер. з латини О. Кислюка; передм. В. Котусенка. Київ : Основи, 2003. 794 с.
3. Актаєва М. Г. Психологічні чинники формування громадянської відповідальності у юнацькому віці : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Національний авіаційний університет. Київ, 2017. 264 с.
4. Алексєєва Ю. А. Становлення моральної самосвідомості підлітків у процесі психологічного консультування : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. Київ, 2006. 230 с.
5. Арістотель Нікомахова етика / пер. з давньогрецької В. Ставнюка. Київ : Аквілон-Плюс, 2002. 480 с.
6. Балашов Е. М. Психологічна структура волонтерської діяльності як засобу самореалізації студентів // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Психологія і педагогіка. 2013. № 24. С. 12-16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoapp_2013_24_5.
7. Безпалько О. В. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05. Луган. Нац. Пед. Ун-т ім. Т. Шевченка. Луганськ, 2007. 45 с.
8. Безруков А. В. Роль Інтернет-простору у формуванні добровольчих ініціатив: віртуальне волонтерство // Феномен волонтерства у дискурсах і наративах історії і культури кінця ХХ – початку ХХІ ст. : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф., Дніпро. 2017. С. 59-61.
9. Бех І. Д. Дієприписи у вихованні та розвитку особистості // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. 2013. № 17 (1). С. 6-14. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2013_17\(1\)_3](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2013_17(1)_3).

10. Бех І. Д. Духовні цінності в розвитку особистості // Педагогіка і психологія. 1997. № 1. С. 124-129.
11. Бех І. Д., Кириченко В. І., Петрочко Ж. В. З Україною в серці (тренінг з патріотичного виховання дітей та молоді) : посіб. Харків : Друкарня Мадрид, 2016. Видання 2-ге, змінене. 140 с.
12. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання : наук.-метод. посіб. / Ін-т змісту і методів навчання. Київ : [б. в.], 1998. 204 с.
13. Бех І. Д. Особистість на шляху до духовних цінностей : монографія. Київ – Чернівці : Букрек, 2018. 320 с.
14. Бех І., Чорна К. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді // Гірська школа Українських Карпат. 2015. № 12-13. С. 26-37. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gsuk_2015_12-13_25.
15. Богач О. В. Дослідження концепцій розвитку моральної поведінки особистості в світлі основних психологічних підходів // Наукові праці МАУП. Київ, 2009. № 4 (23). С. 194-199.
16. Бондаренко З. Волонтерська робота у вищому навчальному закладі // Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки: теорія та практика. Запоріжжя, 2008. № 1. С. 25-30. URL: <http://journalsofznu.zp.ua/index.php/pedagogics/article/view/1864>.
17. Бондаренко З. П. Модель організації волонтерської роботи в умовах вищого навчального закладу // Соціальна педагогіка: теорія та практика. 2007. № 4. С. 50-58.
18. Булах І. С. Психологічні механізми особистісного зростання підлітків // Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць. 2010. № 8, С. 104-115. DOI: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2010-8.%p>
19. Булах І. С. Психологія особистісного зростання підлітка : монографія. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2003. 340 с.
20. Вайнілович Н. А. Професіоналізація волонтерської діяльності як умова формування нового статусу волонтерів у суспільстві // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний

інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка. 2011. № 2. С. 53-58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKPI_fpp_2011_2_10.

21. Вайнілович Н. А. Чинники формування мотивації людини до здійснення волонтерської діяльності // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право. 2012. № 2. С. 53-59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKPI_soc_2012_2_12.

22. Валюк О. Я. Наукові концепції моралі й моральності // Зб. наук. праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України Проблеми сучасної психології. 2010. № 7. С. 75-86.

23. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : Перун, 2005. VIII. 1728 с.

24. Виховання громадянина-патріота: моделі соціального партнерства: методичний посібник / Н. В. Харченко та ін. ; за наук. ред. Н. В. Харченко. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2021. 322 с.

25. Виховання духовності особистості : навчально-методичний посібник / М. Й. Боришевський, Л. І. Пилипенко, О. І. Пенькова та ін. ; за заг. ред. М. Й. Боришевського. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 104 с.

26. Виховання моральної самосвідомості зростаючої особистості в позакласній діяльності загальноосвітніх навчальних закладів : монографія / І. Д. Бех, К. І. Чорна, К. О. Журба та ін.. Харків: Друкарня Мадрид, 2016. 176 с.

27. Виховання особистості у добродійній діяльності : метод. посіб. / Т. Ф. Алексеєнко, А. П. Данілова, Р. В. Малиношевський та ін. / під. за ред. Т. Ф. Алексеєнко. Київ, 2015. 191 с.

28. Виходцева О. А. Соціальна відповідальність та альтруїзм як складова мотивації волонтера // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. 2017. Т. XI : Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. № 15. С. 53-62.

29. Вплив війни на молодь України : дослідження / І. Волосевич, І. Когут, Т. Жерьобкіна, Ю. Назаренко. 2023. 76 с. URL: <https://ukraine.unfpa.org/uk/state%20of%20youth%20survey>
30. Всеукраїнська програма ментального здоров'я «Ти як?» : веб-сайт. URL: <https://howareu.com/>
31. Всеукраїнський громадський центр «Волонтер» : веб-сайт. URL: <https://volunteer.kyiv.ua/>
32. Волонтерський рух в Україні: тенденції розвитку / Вайнола Р. Х., Капська А. Й., Комарова Н. М. та ін. Київ : Академпрес, 1999. 112 с.
33. Гайдегер М. Будувати, проживати, мислити : Тексти та переклади / пер. Возняка Т. Харків : Фоліо, 1998. С. 313 – 332.
34. Гегель Г.В.Ф. Основи філософії права, або Природне право і державознавство / пер. з нім. Р. Осадчука та М. Кушніра. Київ : Юніверс, 2000. 336 с.
35. Гегель Г.В.Ф. Феноменологія духу / пер. з нім. П. Тарашука; наук ред. пер. Ю. Кушакова. Київ : Основи, 2004. 548 с.
36. Горінов П., Драпушко Р. Волонтерська діяльність в Україні: соціально-правове дослідження : монографія. Київ: Державний інститут сімейної та молодіжної політики, 2022. 240 с.
37. Городецька С. Л. Громадянська солідарність як поведінкова стратегія громадянського діалогу // Грані. 2014. № 8. С. 80-84. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2014_8_16.
38. Гоян І. М. Моральний розвиток особистості як комплексна психолого-педагогічна проблема // Філософія, соціологія, психологія : зб. наук. праць. Івано-Франківськ, 2001. № 6, ч. 2. С. 26-37.
39. Громова Г. М. Толерантність до невизначеності як чинник трансформації травматичного досвіду особистості : дис. ... доктора філософії за спеціальністю : 053. Ін-т соціальної та політичної психології НАПН України. Київ, 2022. 208 с. URL: https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2022/07/hromova-dis_07_2022.pdf.

40. Гудима О. В. Психолого-педагогічні детермінанти моральних вчинків учнів молодшого шкільного віку : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2007. 237 с.

41. Долинська Л. В., Максимчук Н. П. Розширення системи ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя активними методами навчання. Психологія : зб. наук. праць. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2000. № 3 (10). С. 273-283.

42. Донцов А. В. Соціальна зумовленість формування моральної мотивації поведінки майбутніх учителів // Наукові записки кафедри педагогіки. 2012. № 28 (2). С. 66-71.

43. Донцов А. В. Формування моральних механізмів поведінки студентської молоді. Харків : Шлях, 1999. 226 с.

44. Електронний словник із соціальної роботи : веб-сайт. URL: <http://slovopedia.org.ua/98/53409/1037236.html>

45. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / Алексеєнко Т. Ф. та ін. ; за заг. ред. І. Д. Звереві. М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Ін-т проблем виховання НАПН України та ін.. Київ; Сімферополь : Універсум, 2012. 535 с.

46. Євромайдан. Десятки тисяч українських студентів вийшли на всеукраїнський попереджувальний страйк і вимагають від президента підписати угоду про асоціацію з ЄС. Репортаж DW. Л. Гришко, 28.11.2013. URL: [Будні Євромайдану: як страйкують українські студенти](#)

47. Жаровська О. П. Патріотичне виховання студентів в освітньо-виховному середовищі педагогічного університету : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 – Теорія і методика виховання / Вінницький держ. пед. ун-т імені Михайла Коцюбинського. Вінниця, 2015. 292 с.

48. Жужа Л. Моральні аспекти волонтерського руху на підтримку АТО // Evropský politický a právní diskurz. 2015. Sv. 2, № 2. С. 210-215. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrpol_2015_2_2_33.

49. Завгородня О. Моральність як психологічна проблема // Психологія і суспільство. 2009. № 2. С. 60-77.
50. Залужна А. Є. Релігійно-моральна проблематика в екзистенціалізмі // Вісник Черкаського університету. Черкаси, 2007. № 110. С. 113-119.
51. Занюк С. С. Психологія мотивації : навч. посібник. Київ : Либідь, 2002. 304 с.
52. Зимянський А. Р. Психологічні умови розвитку моральної самосвідомості підлітків : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Дрогобич, 2015. 226 с.
53. Зозуляк-Случик Р. В. Етика соціальної роботи : навч. посіб. Івано-Франківськ : НАІР, 2019. 190 с.
54. Іванова Н. Г. Сутність мотиву особистості в теорії мотивації // Вісник Національного університету оборони України. 2021. № 3 (61). С. 20-27.
55. Іванченко Л. І. Виховання моральності особистості в умовах сучасних модернізаційних змін // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. № 14, кн. 2. Кам'янець-Подільський, 2010. С. 37-44.
56. Камю А. Сторонній: Повість. Чума: Роман. Падіння: Повість / пер. з фр. передм. Д. Наливайка. Київ : Дніпро, 1991. 655 с.
57. Кант І. Критика практичного розуму / пер. з нім., прим., та післямова І. Бурковського; наук. ред. А. Єрмоленко. Київ : Юніверс, 2004. 240 с.
58. Кант І. Критика чистого розуму / пер. з нім. та приміт. І. Бурковського. Київ : Юніверс, 2000. 504 с.
59. Капська А. Й., Безпалько О. В., Вайнола Р. Х., Карпенко О. Г., Петрочко Ж. В. Технологізація волонтерської роботи в сучасних умовах / за ред. А. Й. Капської. Київ : Державний центр соціальних служб для молоді; Національний педагогічний ун-т імені М.П. Драгоманова, 2001. 139 с.

60. Карковська Р.І., Кліманська М.Б. Мотиви волонтерської діяльності консультантів телефону довіри // Проблеми сучасної психології. 2017. № 37. С. 106-119. URL: <http://journals.uran.ua/index.php/2227-6246/article/viewFile/156947/156294>

61. Клочек Л. В. Психологія соціальної справедливості у педагогічній взаємодії : дис. ... д-ра. психол. наук : 19.00.07. Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2019. 565 с.

62. Клочек Л. В. Справедливість у психолого-педагогічному вимірі // Міжнародний науковий форум : соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. 2015. № 17. С. 130-141. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mnf_2015_17_14.

63. Коваль О. Є. Моральний вчинок як міра духовного розвитку особистості // Соціум. Наука. Культура : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції, 29 – 31 січня 2008 р. Київ, 2008. С. 17-20.

64. Корчакова Н. В. Волонтерська діяльність студентів як прояв їх національної та просоціальної зрілості // Теорія і практика підготовки конкурентоспроможного фахівця як вектор освітніх парадигм : Матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. (29-30 вересня 2022 р.). Тернопіль : Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2022. С. 136-139. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/27072>

65. Корчакова Н. В. Розвиток емпатії як основи просоціальної поведінки у підлітковому віці // Науковий вісник Херсонського державного університету. Психологічні науки. 2016. № 6 (2). С. 36-42. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2016_6\(2\)_8](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2016_6(2)_8).

66. Котелевець А. Волонтерство онлайн: виклики сьогодення // Соціальна робота та соціальна освіта. 2021. № 1. С. 98-104. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/srso_2021_1_12.

67. Кравченко І. В. Етичні знання як основа формування моральних учинків підлітків у процесі позакласної роботи сучасної школи // Педагогіка

формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2013. № 30 (83). С. 444-450.

68. Кров рятує: у столиці побільшало донорів серед молоді, але загальна кількість донацій зменшилася. Big Kyiv: Л. Лисичкіна. URL: <https://bigkyiv.com.ua/krov-ryatuye-u-stolyczi-pobilshalo-donoriv-sered-molodi-ale-zagalna-kilkist-donaczij-zmenshylasya/>

69. Лохвицька Л. В. Базові теорії морального розвитку особистості у зарубіжній психології // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Психологічні науки. 2015. № 1 (46). С. 196-204. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/13339>

70. Лукач О. М. Моральний розвиток особистості юнацького віку // Науковий вісник Кременецького обласного гуманітарно-педагогічного інституту ім. Тараса Шевченка. Педагогіка. Кременець, 2013. № 2. С. 91-95. URL: <https://surl.lu/tximsy>

71. Лях Т. Л. Види мотивації до волонтерської діяльності // Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки. Запоріжжя, 2011. № 2 (15). С. 37-41.

72. Лях Т. Л. Вимоги до особистісно-моральних якостей потенційних волонтерів з числа студентів // Роль педагогічної етики у професійній підготовці сучасного вчителя: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., (Київ, 15 – 16 травня 2008 р.) / [за ред. В.О. Огнев'юка та ін.]. Київ : КМПУ ім. Б. Д. Грінченка, 2008. С. 133-136.

73. Лях Т. Л. Мотивація до волонтерської діяльності // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. 2012. № 22 (8). С. 84-91.

74. Лях Т. Л., Хижняк О. В. Участь молоді у волонтерстві як важлива складова суспільної активності // Участь молоді в суспільному житті: досвід, можливості, бар'єри : щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України, кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2011 року), 2012. С. 77-83.

75. Ляшенко О. А. Особливості становлення професійної ідентичності в майбутніх психологів у процесі навчання // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Психологічні науки. 2021. №. 16 (61). С. 52-61.

76. Максимчук Н. П. Психологічні особливості становлення ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя у процесі професійної підготовки : автореф. дис. канд. психол. наук : 19.00.07. НПУ імені М. П. Драгоманова. Київ, 2000. 21 с.

77. Мрака Н. Кінотерапія та книготерапія як форми арттерапії: окремі питання розуміння та викладання // Простір арттерапії: місце особистості в часи суспільних трансформацій : матеріали ХІХ Міжнародної міждисциплінарної наук.-практ. конф. (м. Київ, 17 – 18 червня 2022 р.) / [за наук. ред. О. Л. Вознесенської, О. М. Скнар]. Київ, 2022. С. 112-116.

78. Наконечна М. М. Допомога іншому: психологічні аспекти : монографія. 2-ге вид. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2019. 140 с.

79. Наумова У. О., Наумова Л. В., Савченко І. П., Крицький Т. І., Бойко Ю. В. Етичні погляди з часів античності та сьогодення // Вісник медичних і біологічних досліджень. 2022. № 4. С. 43-46. URL: <https://doi.org/10.11603/bmbr.2706-6290.2022.4.13168>

80. Некіз Т. А. Психологічні детермінанти морального вибору в юнацькому віці : дис. ... доктора філософії за спеціальністю 053. Український державний університет імені Михайла Драгоманова, Київ, 2023. 293 с.

81. Онищенко Г. І., Гурлева Т. С. Ціннісно-сміслові орієнтири сучасної молоді: особливості, умови і психологічна допомога // Проблеми загальної та педагогічної психології. 2011. № 4 (13). С. 253-259.

82. Особистісно орієнтовані технології національно-патріотичного виховання учнівської молоді в громадських об'єднаннях : метод. посіб. / Т. К. Окушко та ін. ; за наук. ред. Т. К. Окушко. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2018. 198 с.

83. Остапенко І. В. Стратегії та технології активізації самоідентифікування молоді : метод. посіб. Київ : Національна академія

педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології, 2018. 113 с.

84. Павелків Р. В. Психологічні особливості та детермінанти морального розвитку особистості у дитячому віці // Інноватика у вихованні. 2018. № 7 (1). С. 6-17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/inuv_2018_7%281%29_3

85. Павелків Р. В. Рефлексія як психологічний механізм моральної саморегуляції поведінки особистості // Психологія: реальність і перспективи : зб. наук. праць. Рівне : РДГУ, 2018. № 11. С. 5-10.

86. Павлик Н. В. Ціннісна детермінація морального становлення особистості в юнацькому віці : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. Київ, 2006. 26 с.

87. Палагнюк О. В. Соціально-психологічні аспекти соціальної солідарності в умовах суспільних трансформацій: спроба концептуалізації // Науковий вісник Херсонського державного університету. Психологічні науки. 2022. № 1. С. 67-76.

88. Петляєва В. В. Педагогічні умови формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. НПУ імені М. П. Драгоманова. Київ, 2019. 261 с.

89. Петренко М. В. Вікова специфіка предикторів, що обумовлюють просоціальну поведінку (на прикладі донорства крові) // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія. 2012. № 42 (1). С. 193-202. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnpu_psychol_2012_42\(1\)_22](http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnpu_psychol_2012_42(1)_22).

90. Платон Діалоги / пер. з давньогрецької Й. Кобіва та ін. Київ : Основи, 1999. 395 с.

91. Про волонтерську діяльність : Закон України від 19.04.2011 № 3236-VI. Дата оновлення: 01.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text>

92. Подпльота С. Форми та методи морального виховання у тьюторських практиках Англії // Viae Educationis: Studies of Education and

Didactics. 2022. Vol. 1. № 3. С. 43-53. DOI:
<https://doi.org/10.15804/ve.2022.03.04>

93. Рень Л. В. Соціалізація молоді у діяльності громадських об'єднань // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Сер. соціально-педагогічна. 2015. № 24. С. 153-162. URL:
http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkp_sp_2015_24_18.

94. Савчин М. В. Моральна свідомість та самосвідомість особистості : монографія. Дрогобич: РВВ ДДПУ імені Івана Франка, 2009. 288 с.

95. Сартр Ж.-П. Буття і ніщо (фрагменти) // пер. з франц. В. В. Ляха. Київ : Ваклер, 1996. С. 112-182.

96. Сенека Л. А. Моральні листи до Луцілія / пер. з латини А.Содомори. Львів : Апріорі, 2017. 552 с.

97. Сокол Л. М. Моральний вибір як умова становлення самосвідомості особистості підлітка : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. НПУ імені М. П. Драгоманова. Київ, 2006. 24 с.

98. Співак Л. М. Психологічні основи розвитку національної самосвідомості в юнацькому віці : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07. Київ, 2016. 491 с.

99. Співак Л. М. Психологія розвитку національної самосвідомості особистості в юності : монографія. Кам'янець-Подільський : Рута, 2015. 299 с.

100. Стецько І. І. Виховання альтруїзму у старшокласників : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2011. 19 с.

101. Терещенко К., Івкін. В. Тренінг розвитку толерантності до невизначеності як детермінанти забезпечення психологічного здоров'я та благополуччя освітнього персоналу в умовах війни. Організаційна психологія. Економічна психологія. 2024. Том 32, № 2. С. 108-118. doi:10.31108/2.2024.2.32.9.

102. Тофтул М. Г. Сучасний словник з етики : Словник. Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 416 с.

103. Українська Волонтерська Служба. 74% українців долучались до волонтерства після 24 лютого 2022 року: що показали результати дослідження : веб-сайт. URL: <https://volunteer.country/library/74-ukrayinciv-dolucalis-do-volonterstva-pislia-24-liutogo-2022-roku-shho-pokazali-rezultati-doslidzennia>

104. Українська Волонтерська Служба. Мій телефонний друг : веб-сайт. URL: <https://volunteer.country/projects/mii-telefonnii-drug>

105. Українська Волонтерська Служба. Мій телефонний друг: звіт проекту за 2020-2024 роки : веб-сайт. URL: [URL:https://issuu.com/volunteer.country/docs/](https://issuu.com/volunteer.country/docs/)

106. Урсуленко К. Методика вимірювання соціальної солідарності в українському суспільстві. Перевірка теорії за допомогою моделей лінійних структурних порівнянь // Соціологія: теорія, методи, маркетинг : Науково-теоретичний часопис. 2009. № 3. С. 126-157.

107. Філософський енциклопедичний словник / редкол. : В. І. Шинкарук (голова) та ін. // НАН України, Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди. Київ : Абрис, 2002. VI. 742 с.

108. Фоменко К. І. Опитувальник просоціальної мотивації фахівця соціономічних професій // Харківський осінній марафон психотехнологій : матеріали наук.-практ. конф. (каталог психотехнологій ; тези доп.), Харків, 27 жовт. 2018 р. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків : Діса плюс, 2018. Ч. 2. С. 72-74. URL: <http://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/6210>

109. Формування в учнівської і студентської молоді національної солідарності в умовах війни та повоєнного часу : методичний посібник / Бех І. Д., Коломоєць Г. А.,Трейтяк Д. В., Федоренко С. В, Шкільна І. М., Журба К. О. Івано-Франківськ: НАІР, 2025. 148 с.

110. Фромм Е. Втеча від свободи / пер. з англ. М. Яковлева. Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2019. 288 с.

111. Фромм Е. Мати чи бути? / пер. з англ. О. Михайлової та А. Буряка. Київ: Укр. Письменник (Світло світогляду), 2010. 222 с.

112. Шайгородський Ю. Суспільна мораль як система цінностей // Правові засади захисту особистісних цінностей та суспільної моралі : зб. нормативних актів України / уклад.: Ю. Ж. Шайгородський, К. П. Меркотан. Київ : Укр. центр політ. менеджменту, 2007. С. 5-20.

113. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків : Прапор, 2007. 640 с.

114. Шипко М. В. Психологічні чинники розвитку етичної свідомості студентської молоді // Науковий вісник Херсонського державного університету. Психологічні науки. 2016. № 2 (2). С. 92-96. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2016_2\(2\)_19](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2016_2(2)_19).

115. Шмідзен І. Ю., Юхименко І. В. Теоретичні аспекти дослідження взаємозв'язку мотивації та локусу контролю особистості // Науковий вісник Ужгородського університету. Психологія. 2021. №1. С.36–39.

116. Юрченко І. В. Мотиваційні аспекти волонтерської діяльності // Соціальні виміри суспільства : зб. наук. пр. Київ : ІС НАН України, 2009. № 1 (12). С. 361-368.

117. Alfano M. Varieties of moral motivation: Empirical approaches. Macquarie University. 2024. 14 p. URL: <https://philarchive.org/archive/ALFVOM>

118. Bacon Fr. The Essays Or Counsels, Civil And Moral, Of Francis Ld. Verulam Viscount St. Albans. The Project Gutenberg EBook of Essays, by Francis Bacon Release Date : November 25, 2009 [EBook #575] Last Updated: January 25, 2013, URL: <https://www.gutenberg.org/files/575/575-h/575-h.htm>

119. Brink D. O. Moral Motivation. Ethics. The University of Chicago Press, 1997. Vol. 108, No. 1 (Oct., 1997), pp. 4-32. URL: <https://www.jstor.org/stable/2382087>

120. Bruno G. The Heroic Enthusiasts (1 of 2) (Gli Eroici Furori) An Ethical Poem. The Project Gutenberg EBook of The Heroic Enthusiasts (1 of 2) (Gli Eroici Furori), by Giordano Bruno. Translator : L. Williams. Release Date : November 15, 2006 [EBook #19817]. URL: <https://www.gutenberg.org/files/19817/19817-h/19817-h.htm>

121. Cambridge Dictionary. Morality. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/morality>
122. Clary E. G., Ridge R. D., Stukas A. A., Snyder M., Copeland J., Haugen J., Miene P. Understanding and assessing the motivations of volunteers: A functional approach. *Journal of personality and social psychology*, 1998. № 74 (6), pp. 1516-1530. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.74.6.1516>
123. Dunant H. A Memory of Solferino. English version, American Red Cross (1939, 1959). Reprinted by the International Committee of the Red Cross by courtesy of the American Red Cross. Geneva. 150 p. URL : <https://www.icrc.org/sites/default/files/external/doc/en/assets/files/publications/icrc-002-0361.pdf>
124. European Solidarity Corps. European youth portal. URL : https://youth.europa.eu/solidarity_en
125. European Solidarity Corps. The power of together. Principles. URL : https://youth.europa.eu/solidarity/young-people/principles_en
126. Freud S. The Ego and the Id. *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud. Vol. XIX (1923-1925): The Ego and the Id and Other Works*, 1923. pp. 1-66.
127. *Handbook of Moral Motivation: Theories, Models, Applications* / K. Heinrichs, F. Oser, T. Lovat (Eds.). Moral development and citizenship education. Rotterdam : Sense Publishers, 2013. 659 p.
128. Hennessey B., Moran S., Altringer B., Amabile, T. M. Extrinsic and intrinsic motivation / In C. L. Cooper, P. C. Flood, Y. Freaney (Eds.). *Wiley encyclopedia of management*. John Wiley & Sons, 2015. <https://doi.org/10.1002/9781118785317.weom110098>
129. Horney K. *Self-Analysis*. The International Library of Psychology. London : Routledge, 2013. 309 p. <https://doi.org/10.4324/9781315010564>
130. *Intrinsic Motivation vs. Extrinsic Motivation: What's the Difference?* K. Cherry, MEd. Verywell mind. URL:

<https://www.verywellmind.com/differences-between-extrinsic-and-intrinsic-motivation-2795384#citation-1>

131. Jaspers K. *The Question of German Guilt* (1947). Translated by E. B. Ashton, with a new introduction by J. W. Koterski. New-York : Fordham university press, 2000. 117 p.

132. Kohlberg L. *The Psychology of Moral Development: The Nature and Validity of Moral Stages. Vol. 2. Essays on Moral Development.* New York : Harper & Row, 1984. 768 p.

133. Kotelevets A., Martyniuk Y. E-volunteering as a possibility of volunteer activities during the Russian-Ukrainian war. *Scientific Journal of Polonia University*, 2023. № 56, (1). pp. 345-354. DOI:<https://doi.org/10.23856/5648>.

134. Lee W., Reeve J., Xue Y., Xiong J. Neural differences between intrinsic reasons for doing versus extrinsic reasons for doing: an fMRI study. *Neurosci Res*, 2012. № 73 (1). pp. 68-72. doi:10.1016/j.neures.2012.02.010.

135. Mehrabian A., Epstein N. A measure of emotional empathy // *Journal of Personality*, 1972. Dec; 40 (4) : 525-43. doi:10.1111/j.1467-6494.1972.tb00078.x.

136. Piaget J. *The moral judgment of the child [Le jugement moral chez l'enfant (1932)]* / J. Piaget, with the assistance of seven collaborators. Translated by M. Gabain. Glencoe, Illinois : The free press, 1932. URL : https://www.burmalibrary.org/docs20/Piaget-moral_judgment_of_the_child-en-ocr-tu.pdf

137. Ryan R. M., Deci E. L., *Intrinsic and Extrinsic Motivations: Classic Definitions and New Directions.* *Contemporary Educational Psychology*, 2000. Vol. 25, № 1. pp. 54-67. <https://doi.org/10.1006/ceps.1999.1020>.

138. Schopenhauer A. *The Basis of Morality.* Full text online at the Internet Archive, trans. A.B. Bullock. London: Swan Sonnenschein, 1903. [EBook #44929]. URL : <https://www.gutenberg.org/files/44929/44929-h/44929-h.htm>

139. Spinoza B. *The Ethics.* The Project Gutenberg EBook of *The Ethics*, by Benedict de Spinoza. Posting Date: May 28, 2009 [EBook #3800] Release Date:

February, 2003. First Posted: September 26, 2001. Last Updated: December 11, 2017. URL: <https://www.gutenberg.org/files/3800/3800-h/3800-h.htm>

140. Sullivan H. S. The interpersonal theory of psychiatry. The International Behavioural and Social Sciences Library. Tavistock Publications Limited, 1953. 414 p. URL : https://web.english.upenn.edu/~cavitch/pdf-library/Sullivan_Interpersonal_Theory_of_Psychiatry.pdf

141. Svavarsdóttir S. How Do Moral Judgments Motivate? // Contemporary Debates in Moral Theory / Edited by J. Dreier. Blackwell Publishing, 2006. pp. 163-181.

142. U-report UNICEFF Україна. Молодь у волонтерстві. URL : <https://ukraine.ureport.in/story/1897/>

143. Wallace R. J. Moral Motivation // Contemporary Debates in Moral Theory / Edited by J. Dreier. Blackwell Publishing, 2006. pp. 182-196. URL : <http://excerpts.numilog.com/books/9781405101783.pdf>

144. Xenophon Memorabilia / translated and annotated by A. L. Bonnette ; with an introduction by C. Bruell. First published 1994 by Cornell University Press. First printing, Cornell Paperbacks. Ithaca and London, 2001. URL : <https://philocyclevl.wordpress.com/wp-content/uploads/2016/09/xenophon-memorabilia-or-the-recollections-cornell.pdf>

ДОДАТКИ

Додаток А

Перелік установ і організацій, на базі яких опитані респонденти займалися волонтерською діяльністю:

ЗВО м. Києва:

1. Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського».
2. Національний університет біоресурсів і природокористування України.
3. Український державний університет імені Михайла Драгоманова.
4. Київський національний університет будівництва і архітектури.
5. Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Волонтерські спільноти, створені студентами-волонтерами на базі

ЗВО м. Києва:

6. Студентська волонтерська спільнота «Svitinnia» на базі Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського».
7. Студентська волонтерська спільнота «Helper Hub» на базі Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Волонтерські, громадські, благодійні організації, спільноти,

об'єднання, рухи, проекти:

8. Громадська організація «Справжні Українці».
9. Волонтерський рух «Кікімори з Микільської Борщагівки».
10. Патронатний супровід «SOL».
11. Молодіжний проект «Teenergizer».

12. Волонтерська спільнота «Б50».
13. Благодійна організація «Ти є Країна» (YOUkraine).
14. Благодійна організація «Карітас-Спес Україна».
15. Волонтери Національного ботанічного саду імені М.М. Гришка НАН України.
16. Гуманітарна організація «Український Червоний Хрест».
17. Безкоштовна анонімна гаряча лінія «Стоп паніка».
18. Благодійний проєкт «Хочу говорити».
19. Підтримуючі бесіди від психологічної служби поліції охорони в м. Києві у військовому госпіталі.
20. Волонтерське об'єднання «Борщ для ЗСУ».

Тимчасові волонтерські ініціативи, без утворення спілки:

21. Виготовлення окопних свічок, маскувальних сіток, збір необхідних речей для стабілізаційних пунктів.

Шифр: _____ Стать: _____ Вік: _____

«Діагностика моральної мотивації» (в адапт. І. Кравченко)

Інструкція: на кожне запропоноване Вам запитання є декілька варіантів відповідей. Оберіть той, який найбільш характерний для Вас.

№	Судження	Відповідь
1.	Якщо хтось плаче, то я... А) Намагаюся йому допомогти. Б) Думаю про те, що могло статися. В) Не звертаю уваги.	
2.	Я з другом граю в бадмінтон, до нас підходить хлопчик років 6-7, і каже, що у нього немає такої гри, але він би хотів її мати А) Я скажу йому, щоб він не докучав. Б) Відповім, що не можу йому допомогти. В) Скажу, щоб він попросив батьків йому купити таку гру. Г) Пообіцяю, що він може прийти і пограти з ними.	
3.	Якщо хтось в компанії засмутився тому, що програв у гру... А) Я не зверну уваги. Б) Скажу, що він розмазня. В) Поясню, що немає нічого страшного. Г) Скажу, що потрібно навчитись краще грати у цю гру.	
4.	Якщо мій однокласник на мене образився, то я ... А) Подумаю про його почуття і про те, що я можу зробити в цій ситуації. Б) Ображусь у відповідь. В) Доведу, що він неправий.	

Додаток В

Шифр: _____ Стать: _____ Вік: _____

«Опитувальник просоціальної мотивації фахівця соціономічних професій» (авт. К. Фоменко)

Інструкція: уважно прочитайте кожне твердження і, оцінивши його стосовно себе, у бланку для відповідей проставте обраний варіант відповіді.

№	Твердження	Так / ні
1.	Вибір моєї професії був обумовлений тим, що вона дозволяє допомагати іншим.	
2.	Я прагну сприяти встановленню у світі рівних можливостей для кожного.	
3.	Я охоче допомагаю іншим, якщо є така можливість.	
4.	Мої друзі вважають, що я про інших думаю більше, ніж про себе.	
5.	Однією з безперечних переваг моєї професії є те, що вона суспільно корисна.	
6.	Я керуюся принципом, що слід чинити добро людям.	
7.	Мені легше попросити для інших, ніж для себе.	
8.	Мені складно відмовити друзям у допомозі.	
9.	Мені подобається, що моя професія спрямована на задоволення потреб інших людей.	
10.	Для мене дуже важливим є виявлення поваги до інших.	
11.	В мене є і сили, і бажання допомагати іншим.	
12.	Я завжди допомагаю друзям та знайомим, якщо в них біда чи неприємності.	
13.	Можливість допомагати іншим на роботі для мене є важливою.	
14.	Аморальні та неетичні вчинки для мене неприпустимі.	
15.	Я прагну зробити якомога більше для людей.	
16.	У дружбі для мене більш важливо «віддавати», ніж «брати».	
17.	Можливість чинити користь людям перекриває недоліки моєї професії.	
18.	Я прагну допомагати іншим відстоювати свої права у суспільстві.	
19.	Я ціную в людях безкорисливість.	
20.	Основа щирих стосунків з близькими – безкорисливість та доброта.	

21.	Моїм найважливішим професійним обов'язком є допомога людям.	
22.	Люди мають бути більш толерантними один до одного.	
23.	Мені подобається піклуватись про інших.	
24.	Турбота про близьких – важлива складова мого життя.	
25.	Престиж моєї професії полягає у тому, що вона призначена для задоволення шляхетних завдань – приносити користь іншим.	
26.	У власній поведінці я керуюся нормами етики і моралі.	
27.	Я готовий/а співчувати іншим людям.	
28.	Мені властива самовідданість у стосунках з близькими людьми.	
29.	Я думаю, що я здатний/а допомогти іншим за допомогою моєї професії.	
30.	Я переконаний/а, що усі люди заслуговують на рівні можливості.	
31.	Мені здається, що багато людей потребують моєї допомоги.	
32.	Я із задоволенням поспішаю на допомогу друзям та близьким.	
33.	Іноді доводиться жертвувати задоволенням особистих потреб заради допомоги іншим на роботі.	
34.	В основі благополуччя людства у світі має бути співчуття та допомога один одному.	
35.	Я часто намагаюсь робити послуги людям, якщо вони цього потребують.	
36.	Провідним інтересом у професії для мене є надання послуг та допомоги людям.	
37.	Я здатний/а співчувати близьким людям.	
38.	Служити людям – провідне завдання моєї професії.	
39.	Любов до ближнього має стати провідною цінністю у світі.	
40.	На роботі я з однаковим задоволенням надаю послуги різним людям.	
41.	Мені досить легко знайти щось хороше у людях.	
42.	У моїй професійній діяльності часто трапляються випадки, в яких я допомагаю іншим.	
43.	Суспільство має пристосовуватись до потреб людини та задовольняти їх.	
44.	Мені легко відволіктись від власних турбот, якщо іншим потрібна допомога.	
45.	Я із задоволенням вирішую професійні завдання, спрямовані на допомогу іншим.	

Шифр: _____ Стаття: _____ Вік: _____

Опитувальник «Просоціальна особистість»**(авт. Л. Пеннер, в адапт. М. Петренко)**

Інструкція: нижче подані твердження, які у більшій чи меншій мірі могли б описати Ваші думки та дії стосовно інших людей. Позначте, наскільки Ви згодні з кожним твердженням. Спробуйте оцінити за 5-бальною шкалою свою згоду з наступними твердженнями (1 – абсолютно не згодний/а, 5 – абсолютно згодний/а).

№	Твердження	Оцінка
1.	Коли людина мені неприємна, я не відчуваю необхідності добре ставитися до неї.	
2.	Мене б менше турбувало сміття, залишене мною у засміченому парку, ніж у чистому.	
3.	Незалежно від того, як людина поводиться з нами, немає ніякого виправдання для використання її у власних корисливих цілях.	
4.	Зважаючи на поширеність обману в сучасному житті, той хто шахраює лише іноді, насправді не має такої великої провини.	
5.	Коли ми хворіємо і відчуваємо себе нещасними, можна особливо не турбуватися щодо своєї поведінки.	
6.	Якби я поламав/ла машину через свою невправність, я б відчував/ла себе менш винним/ою за умови, що вона вже була пошкоджена до мене.	
7.	Якщо я заклопотаний/а своїми справами, то інтереси інших людей можна проігнорувати.	
8.	Іноді мені важко поглянути на ситуацію з точки зору іншої людини.	
9.	Коли я бачу, що людину просто використовують, я прагну стати на її захист.	
10.	Я краще розумію моїх друзів, уявляючи, як виглядає ситуація з їх точки зору.	

11.	Поразки інших людей мене мало турбують.	
12.	Якщо я впевнений/а у своїй правоті, то не витрачаю багато часу на вислуховування аргументів інших людей.	
13.	Коли я бачу, що з кимось обійшлися несправедливо, я не відчуваю жалю до нього.	
14.	Зазвичай я здатний/а ефективно справлятися зі складною ситуацією.	
15.	Іноді я вельми зворушений/а подіями, які відбуваються на моїх очах.	
16.	Я вважаю, що у кожної проблеми є два боки, тому намагаюся враховувати обидва.	
17.	У складних ситуаціях я, переважно, втрачаю контроль.	
18.	Коли я ображений/а на когось, то зазвичай роблю спробу поставити себе на його місце.	
19.	Коли я бачу, що хтось потребує допомоги у надзвичайній ситуації, то зроблю навіть неможливе щоб допомогти.	
20.	Мої рішення, переважно зумовлюються турботою про інших людей.	
21.	Мої рішення, переважно засновані на тому, що є найбільш справедливим в цій ситуації.	
22.	Я намагаюся діяти таким чином, щоб задовольнити потреби кожного.	
23.	Я прагну діяти так, щоб максимально допомогти іншим людям.	
24.	Я прагну діяти так, щоб враховувати права всіх інших учасників взаємодії.	
25.	Мої рішення, переважно, засновані на турботі про благополуччя інших.	
Нижче наведені приклади ситуацій. Оцініть за 5-бальною шкалою частоту подібних випадків, що траплялися з Вами (1 – ніколи, 2 – один раз, 3 – більше, ніж один раз, 4 – часто, 5 – дуже часто).		
26.	Я допоміг/огла нести речі сторонній людині (наприклад, книги, коробки і т.п.).	
27.	Я дозволив/ла комусь пройти в черзі попереду мене.	
28.	Я позичив/ла не дуже добре знайомому сусіду досить цінні речі (наприклад, інструменти, посуд і т.д.).	
29.	Погодився/лась добровільно доглянути сусідських дітей чи домашніх тварин без оплати за це.	
30.	Я запропонував/ла певну допомогу людині з інвалідністю або людині літнього віку.	

Шифр: _____ Стать: _____ Вік: _____

**Опитувальник «Шкала емоційного відгуку»
(авт. А. Меграбян (A. Mehrabian), Н. Епштейн (N. Epstein))**

Інструкція: прочитайте наведені нижче твердження і оцініть ступінь своєї згоди або незгоди з кожним із них (поставте позначку у відповідній графі бланка для відповідей), орієнтуючись на те, як ви зазвичай поведетеся в подібних ситуаціях.

№	Твердження	Відповідь			
		Погоджуюся (завжди)	Швидше погоджуюся (часто)	Швидше не погоджуюся (рідко)	Не погоджуюся (ніколи)
1.	Мене засмучує, коли я бачу, що незнайома людина почуває себе самотньо серед інших людей				
2.	Мені неприємно, коли люди не вміють стримуватися і відкрито виявляють свої почуття				
3.	Коли поруч зі мною хтось нервує, я теж починаю нервувати				
4.	Я вважаю, що плакати від щастя – нерозумно				
5.	Я приймаю близько до серця проблеми своїх друзів				

6.	Іноді пісні про кохання викликають у мене багато почуттів				
7.	Я б дуже хвилювався/лася, якби необхідно було повідомити іншій людині неприємну звістку				
8.	На мій настрій сильно впливають інші люди				
9.	Мені хотілося б отримати професію, пов'язану зі спілкуванням з людьми				
10.	Мені дуже подобається спостерігати, як люди приймають подарунки				
11.	Коли я бачу, як плаче людина, то й сам/а засмучуюсь				
12.	Слухаючи деякі пісні, я часом відчуваю себе щасливим/ою				
13.	Коли я читаю книгу (роман, повість тощо), то переживаю описане так, ніби це відбувається насправді				
14.	Я серджуся, коли бачу, що з кимось погано поводяться інші люди				
15.	Я можу залишатися спокійним/ою, навіть якщо всі навколо хвилюються				

16.	Мені неприємно, коли люди при перегляді фільму зітхають і плачуть				
17.	Коли я приймаю рішення, то ставлення інших людей до нього, зазвичай, ролі не відіграє				
18.	Я втрачаю душевний спокій, коли оточуючі чимось пригнічені				
19.	Я переживаю, коли бачу людей, що засмучуються через дрібниці				
20.	Я дуже засмучуюсь, коли бачу страждання тварин				
21.	Нерозумно переживати з приводу того, що відбувається в кіно або про що читаєш в книзі				
22.	Я дуже засмучуюсь, коли бачу безпорадних старих людей				
23.	Я дуже переживаю, коли дивлюся фільм				
24.	Я можу залишитися байдужим/ою до будь-якого хвилювання оточуючих				
25.	Маленькі діти плачуть без причини				

Шифр: _____ Стаття: _____ Вік: _____

Опитувальник «Громадянська відповідальність» (авт. М. Актаєва)

Інструкція: будь ласка, вкажіть Ваші рівні оцінки вказаних тверджень. Для того щоб позначити Вашу відповідь у бланку анкети, виберіть за Вашим бажанням необхідну, одну із десяти варіантів оцінок, які пронумеровані цифрами від от «1» до «10».

Сфери діяльності, за розвиток яких молоді люди готові взяти на себе відповідальність

1. Зацікавленість в інформації щодо визначення власної громадянської відповідальності	1. Брати участь у благоустрої міста, населеного пункту	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10
	2. Сприяти зростанню толерантності в суспільстві	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10
	3. Вступати в громадські організації, що захищають права громадян	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10
	4. Брати участь у благодійній діяльності та допомозі	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10
2. Зацікавленість в знаннях традицій та історії рідного народу	1. Сприяти розвитку та поширенню віросповідання	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10
	2. Брати участь в обговоренні розвитку свого міста, регіону, країни	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10
	3. Виховувати дітей в сім'ї	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10
	4. Вивчати історію своєї країни	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10
3. Відчуття приналежності до	1. Служити в армії, підтримувати це рішення у своїх близьких	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Батьківщини, сформованість громадянської гідності, та обов'язку	2. Вийти на масові мітинги протесту проти несправедливості влади	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10
	3. Активно виступати проти заселення України вихідцями з інших країн	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10
	4. Підтримувати акції анти СНІДового руху в Україні	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10
4. Усвідомлення власних громадянських цінностей	1. Брати участь у виборах різного рівня	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10
	2. Повністю платити податки	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10
	3. Сприяти розвитку української культури	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10
	4. Сумлінно трудитися на своєму робочому місці	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10
5. Прагнення до розвитку власної громадянської відповідальності	1. Сприяти покращенню екологічного стану міста, населеного пункту	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10
	2. Підтримувати громадські організації, що займаються опікою над людьми з інвалідністю	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10
	3. Вступати у волонтерські організації, що займаються вихованням і опікою дітей-сиріт	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10
	4. Захищати права і сприяти соціальній підтримці ветеранів	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Шифр: _____ Стать: _____ Вік: _____

**Психодіагностичний тест «Добро і зло»
(модиф. Л. Клочек)**

Інструкція: перед Вами анкета, яка дозволяє визначити деякі особливості Вашої особистості. Дайте відповідь на питання, обравши правильну, на Ваш погляд, із запропонованих та відмітьте її у відповідній клітинці бланку відповідей (3 – повністю погоджуюся; 2- частково погоджуюся; 1 – не погоджуюся).

Реєстраційний бланк

№	Твердження	Оцінка
1.	Вважаю, що людину можна визнати переможеною, навіть якщо супротивник несправедливий до неї	
2.	Вважаю, що в суперечці потрібно, незважаючи ні на що, переконувати іншого в правоті своїх поглядів	
3.	Людина має жалкувати, коли з егоїстичних позицій образила іншого	
4.	Вважаю, якщо людині потрібно досягнути поставленої мети, вона має використовувати будь-які засоби	
5.	Людина, усвідомлюючи наявність у себе негативних рис, які шкодять іншим, має їх позбавитися	
6.	Задля досягнення мети можна з легкістю образити людину	
7.	Вважаю, що є прийнятним звинувачувати іншу людину, навіть якщо вона не винна	
8.	Вважаю, що з іншими людьми потрібно так вчиняти, як би хотілося, щоб вчинили зі мною	
9.	Вважаю, що потрібно стримувати свої емоції, що негативно позначаються на емоційному стані інших людей	

10.	Я не підтримую думку, що варто не чіпати дорогі ідеали минулого людей, якщо вони про це не просять	
11.	Я переконаний/а, що потрібно зважати на реакцію оточуючих щодо власних вчинків – моральних чи неморальних	
12.	Вважаю нормальним прагнення бути відвертим у стосунках з близькими	
13.	Не бачу нічого поганого в лестощах на адресу іншої людини	
14.	Вважаю, що самокритика стоїть на заваді успіху	
15.	Вважаю прийнятним бажання поручитися за іншу людину	
16.	Людям потрібно довіряти	
17.	Не варто пробачати людину, яка вчинила несправедливо	
18.	Потрібно допомагати кожному, хто цього потребує	
19.	Вважаю, що заради власного успіху можна звести наклеп на іншу людину	
20.	Потрібно жертвувати своїми благами заради благополуччя інших людей	
21.	Вважаю нормальною негативну реакцію на дії близької людини, неприйнятні в моєму розумінні	
22.	Природно, що в людині поєднуються як її достоїнства, так і недоліки	
23.	Вважаю, що не варто ділитися з іншими людьми своїми речами, навіть якщо вони мені непотрібні	
24.	Вважаю, що прийнятно жертвувати власними інтересами і навіть життям заради інтересів близьких людей	
25.	Потрібно виявляти терпіння і толерантність до іншої людини, навіть якщо невідомі мотиви її поведінки	
26.	Вважаю прийнятним давати обіцянки, незважаючи на те, що вони ніколи не будуть виконані	
27.	Вважаю, що потрібно отримувати винагороду тією мірою, якою вона заслужена	
28.	Заради здобуття визнання чи особистого успіху в житті можна запрягнути чим завгодно	
29.	Прийнятно відчувати докори сумління після вчинених поганих дій чи прийнятих рішень	
30.	Вважаю, що в дискусіях, в суперечці з іншою людиною необхідно перш за все тактовно ставитись до співрозмовника	
31.	Вважаю прийнятним скривдити людину в суперечці	

32.	Вважаю, що нормально прославитись будь-якою ціною	
33.	Вважаю, що мене повинні поважати інші не менше за будь-яку відому людину	
34.	Вважаю, що є прийнятним докоряти іншим людям за їх недоліки	
35.	Вважаю, що не варто дорікати людині, якщо вона визнала свою провину	
36.	Вважаю, що нормально бажати негаразди для людей, які отримують більше за мене визнання в суспільстві	
37.	Вважаю, що не варто давати обіцянки за відсутності впевненості щодо можливості їх виконання	
38.	Вважаю, що доброю можна назвати людину, яка має великі гроші та робить дорогі подарунки	
39.	Вважаю, що людина у своїх негараздах має звинувачувати тільки себе	
40.	Переконаний/а, що потрібно віддавати перевагу правді, навіть якщо для інших вона буде неприємною	
41.	Вважаю, що можна поступитися своїм принципам, піддавшись сильному впливу ззовні	
42.	Вважаю неприпустимими жарти знайомих на мою адресу	
43.	Вважаю прийнятним бути нестриманим/об у словах, діях, емоціях по відношенню до людини, яка суперечить мені	
44.	Я кожен день проживаю на Землі так, ніби це мій останній день	

Додаток И

Шифр: _____ Стать: _____ Вік: _____

**«Методика оцінки позитивності та невизначеності етнічної ідентичності»
(модиф. Л. Співак)**

Інструкція: прочитайте, будь ласка, уважно презентовані нижче твердження. Вкажіть ступінь Вашої згоди з кожним твердженням. Позначте обраний Вами варіант знаком «+» у відповідній клітинці бланку для відповідей.

Твердження	абсолютно не погоджуюся	частково не погоджуюся	не знаю	частково погоджуюся	абсолютно погоджуюся
1. За кордоном мені було б приємно відчувати себе представником саме своєї нації.					
2. Не хотілося б, щоб усі нації поступово змішувалися, кожен повинен точно знати своє національне походження.					
3. Незважаючи на те, що довкола мене живе стільки різних націй, я завжди чітко усвідомлюю власне національне походження.					
4. Мені неприємно зайвий раз згадувати про свою національність.					

5. Коли оточуючі говорять про культуру і традиції своєї нації, я відчуваю деякий дискомфорт, оскільки сам не можу точно визначити, до якої нації себе віднести.					
6. Якщо б у мене була можливість обрати національність, то я б обрав/ла таку ж саму.					
7. Я не впевнений/а, що є представником/цею тієї нації, до якої мене зараховують оточуючі.					
8. Я не люблю, коли мене зайвий раз запитують про мою національність, у подібних випадках намагаюся обережно змінити тему розмови.					

Шифр: _____ Стаття: _____ Вік: _____

Анкета «Громадянська позиція і патріотизм» (авт. О. Жаровська)

Інструкція: уважно прочитайте кожне твердження і, оцінивши його відносно себе, у бланку для відповідей проставте навпроти номера відповідного індикатора номер обраного варіанту відповіді: 1) так; 2) швидше так, ніж ні; 3) швидше ні, ніж так; 4) ні.

№	Твердження	Оцінка
1.	Цікавлось історичним минулим своєї країни.	
2.	Відчуваю гордість за Україну.	
3.	Цікавлюся культурними цінностями (література, мистецтво, архітектура та ін.) своєї країни.	
4.	Слідкую за культурними подіями в житті нашої країни.	
5.	Викликають почуття гордості політичні та економічні успіхи України.	
6.	Слідкую за сучасними політичними подіями у нашій країні.	
7.	Знаю Конституцію України.	
8.	Вважаю, що Україна володіє достатнім потенціалом для входу в НАТО.	
9.	Знаю основні громадянські права й обов'язки громадян України.	
10.	Слідкую за сучасними економічними подіями в нашій країні.	
11.	Знаю основні положення Всезагальної декларації прав людини.	
12.	Ознайомлений/а із суспільно-політичними подіями, які відбуваються у нашій країні.	
13.	Дотримуюсь обов'язків громадянина України.	
14.	Бережливо ставлюся до історичного минулого країни.	
15.	Ознайомлений/а з сучасним станом України на міжнародній арені.	
16.	Проявляю бережливе ставлення до суспільних досягнень.	
17.	Викликають почуття гордості за спортивні досягнення України.	

18.	Знаю основні положення Конвенції про права дитини.	
19.	Викликають почуття гордості технічні та наукові досягнення України.	
20.	Активно відстоюю свої громадянські права.	
21.	Викликають почуття гордості історичні перемоги Української армії.	
22.	Проявляю бережливе ставлення до приватної власності.	
23.	Відчуваю гордість, коли звучить гімн України.	
24.	Приймаю участь у суспільному житті навчального закладу (міста, країни).	
25.	Проявляю бережливість й економність до особистої власності.	
26.	Готовий/а відстоювати громадянські права оточуючих.	
27.	Намагаюся вчиняти гідно, поважаючи гідність інших.	
28.	Не мирюся з безтактною поведінкою інших стосовно оточуючих.	
29.	Вважаю, що участь у виборах – це прояв активної громадянської позиції.	
30.	Беру участь у діяльності громадських організацій.	
31.	Вважаю, що після служби в армії, юнаки стають справжніми чоловіками.	
32.	Знаю державну символіку України.	
33.	Дотримуюся правил поведінки в громадських місцях.	
34.	Вважаю обов'язковою військову службу за призовом.	
35.	Хочу змінити громадянство.	
36.	Готовий/а займатися благодійною діяльністю для тих, хто її потребує.	
37.	Хочу служити у сучасній армії за контрактом.	
38.	Вважаю, що захист природних ресурсів України – справа кожного.	
39.	Готовий/а займатися волонтерською діяльністю.	
40.	Використовую знання базових цінностей світової культури для особистісного та загальнокультурного розвитку.	
41.	Готовий/а працювати на благо своєї країни.	
42.	Вважаю, що кожен громадянин України повинен піклуватися про збереження екологічного балансу.	
43.	Терпляче ставлюся до представників різних національностей, які проживають в Україні.	

44.	Вважаю, що полінаціональність жителів України сприяє збагаченню її культури.	
45.	Відданий/а своїй батьківщині.	
46.	Вважаю, що головне в житті – робити щось важливе, значуще для інших і країни загалом.	
47.	З повагою ставлюся до минулого історичного досвіду своєї країни.	
48.	Вважаю, що Україна поліетнічна країна і в ній повинні жити представники різних національностей.	
49.	Готовий/а виїхати за кордон на постійне місце проживання.	
50.	З повагою ставлюся до традицій представників інших національностей, які проживають в Україні.	
51.	Вважаю своїм обов'язком надавати посильну допомогу людям похилого віку.	
52.	Пишаюся перемогою українського народу в Другій світовій війні.	
53.	Вважаю себе патріотом/кою своєї країни.	

Шифр: _____ Стать: _____ Вік: _____

«Методика вимірювання соціальної солідарності в українському суспільстві» (авт. К. Урсуленко)

Інструкція: відповідаючи, обводьте кружечком номер обраного Вами варіанта відповіді.

Оцініть, будь ласка, наскільки важливою особисто для Вас є участь у перелічених сферах суспільного життя за шкалою від 1 до 5 (де 1 – зовсім не важлива, 5 – дуже важлива):

		Зовсім не важлива	Радше не важлива	Важко сказати, важлива чи ні	Радше важлива	Дуже важлива
1.	Політичному житті країни	1	2	3	4	5
2.	Захисті навколишнього середовища	1	2	3	4	5
3.	Розв'язання сімейних проблем	1	2	3	4	5
4.	Релігійному житті	1	2	3	4	5
5.	Культурному житті	1	2	3	4	5
6.	Професійній самореалізації	1	2	3	4	5

Наскільки Ви відчуваєте себе:

		Зовсім не відчуваю	Радше не відчуваю	Важко сказати, відчуваю чи ні	Радше відчуваю	Дуже сильно відчуваю
7.	Мешканцем села/міста, в якому Ви живете	1	2	3	4	5

8.	Громадянином України	1	2	3	4	5
9.	Представником Вашої національності	1	2	3	4	5

Наскільки Ви впевнені, що за необхідності отримаєте моральну підтримку з боку: ...?

		Зовсім не впевнений	Радше не впевнений	Важко сказати, впевнений чи ні	Радше впевнений	Абсолютно впевнений
10.	Вашої сім'ї	1	2	3	4	5
11.	Ваших друзів, знайомих	1	2	3	4	5
12.	Ваших сусідів	1	2	3	4	5
13.	Ваших колег по роботі чи навчанню	1	2	3	4	5
14.	Інших людей (малознайомих або незнайомих)	1	2	3	4	5

15. Чи пишаєтеся Ви тим, що Ви є частиною українського суспільства?

1. Зовсім не пишаюсь.
2. Радше не пишаюсь.
3. Важко сказати, пишаюсь чи ні.
4. Радше пишаюсь.
5. Дуже пишаюсь.

Чи підтримуєте Ви перелічені далі шляхи розвитку нашої держави?

		Абсолютно не підтримую	Радше не підтримую	Важко сказати, підтримую чи пі	Радше підтримую	Повністю підтримую
16.	Необхідно встановлювати зв'язки першою чергою з розвиненими країнами Заходу	1	2	3	4	5
17.	Сьогодні Україні необхідно спиратися першою чергою на власні ресурси, зміцнюючи незалежність	1	2	3	4	5

Наскільки Ви погоджуєтесь із такими твердженнями:...?

		Абсолютно не погоджуюсь	Радше не погоджуюсь	Важко сказати, погоджуюсь чи ні	Радше погоджуюсь	Повністю погоджуюсь
18.	Більшість людей у нашому суспільстві готові допомагати один одному долати життєві труднощі	1	2	3	4	5
19.	В нашому суспільстві бракує міцних традицій	1	2	3	4	5
20.	В нашому суспільстві бракує контролю за дотриманням законів	1	2	3	4	5
21.	Більшості людей можна довіряти	1	2	3	4	5
22.	Я відчуваю професійну незатребуваність	1	2	3	4	5
23.	Якщо б у мене з'явилася можливість переїхати жити до більш розвиненої країни, я би скористався/лась цим	1	2	3	4	5
24.	Я часто відчуваю, що не розумію вчинків інших людей	1	2	3	4	5
25.	Я дуже часто перебуваю в ситуації конкуренції	1	2	3	4	5
26.	Більшість моїх знайомих поділяють мої погляди на життя	1	2	3	4	5
27.	Я часто не знаю, як вчинити правильно	1	2	3	4	5
28.	Я відчуваю себе щасливою людиною	1	2	3	4	5

29. Наскільки солідарними, на Вашу думку, є люди в сучасному українському суспільстві? Відзначте, будь ласка, обраний Вами варіант відповіді на шкалі від 1 до 10, де 1 суспільство є солідарним, 10 суспільство є конфліктним.

1 суспільство є солідарним	2	3	4	5	6	7	8	9	10 суспільство є конфліктним
-------------------------------------	---	---	---	---	---	---	---	---	---------------------------------------

30. Що, на Вашу думку, об'єднує людей у нашому суспільстві? (Оберіть усі відповіді, що Вам підходять).

1. Спільні труднощі життя.
2. Віра у краще майбутнє.
3. Страх перед майбутнім.
4. Відчуття втрати нормального життя.
5. Незадоволення владою.
6. Родинні та дружні почуття.
7. Релігія (віросповідання).
8. Прагнення спільно долати труднощі життя.
9. Мова спілкування.
10. Національна приналежність.
11. Патріотичні почуття громадянина України.
12. Політичні погляди.
13. Інше (*напишіть*)_____
14. Важко відповісти.
15. Нічого з переліченого не об'єднує.

Наскільки Ви підтримуєте такі думки: ...?

	Варіанти відповіді	Абсолютно не підтримую	Радше не підтримую	Важко сказати, підтримую чи ні	Радше підтримую	Повністю підтримую
31.	Україні потрібен сильний лідер більше, ніж різні політичні програми і закони	1	2	3	4	5
32.	Україна має розвиватися як демократична держава	1	2	3	4	5
33.	Необхідно розвивати приватне підприємництво (бізнес) в Україні	1	2	3	4	5
34.	Необхідно усунути нерівність у доходах населення	1	2	3	4	5
35.	Україна має вступити в НАТО	1	2	3	4	5

Шифр: _____ Стаття: _____ Вік: _____

**«Шкала інтолерантності до невизначеності»
(IUS – 12) Н. Карлетона (в адапт. Г. Громової)**

Інструкція: будь ласка, обведіть число, яке найкраще відповідає тому, наскільки Ви згодні з кожним пунктом.

	Зовсім не типово для мене	Майже не типово для мене	Певною мірою типово для мене	Значною мірою типово для мене	Дуже типово для мене
1. Непередбачувані події мене сильно засмучують.	1	2	3	4	5
2. Я засмучуюсь, коли у мене немає всієї необхідної мені інформації.	1	2	3	4	5
3. Невизначеність заважає мені жити повним життям.	1	2	3	4	5
4. Слід завжди думати наперед, аби уникати несподіванок.	1	2	3	4	5
5. Навіть при відмінному плануванні незначна непередбачувана подія може все зіпсувати.	1	2	3	4	5
6. Коли приходить час діяти, невідомість паралізує мене.	1	2	3	4	5
7. Коли я непевний/а, я не можу нормально функціонувати.	1	2	3	4	5
8. Я завжди хочу знати, що чекає на мене у майбутньому.	1	2	3	4	5

9. Я терпіти не можу, коли щось застає мене зненацька.	1	2	3	4	5
10. Найменший сумнів може перешкодити мені діяти.	1	2	3	4	5
11. Я повинен/на мати змогу організувати все заздалегідь.	1	2	3	4	5
12. Я маю уникати будь-яких невизначених ситуацій.	1	2	3	4	5

Проведення морально-етичних бесід

Основні теми бесід:

1. «Ким є волонтер у сучасному суспільстві?».
2. «Який напрямок волонтерства обрати?».
3. «Що відрізняє справжню волонтерську діяльність від виявів доброчинності?».
4. «Що таке «мораль волонтерів?»».
5. «З якими етичними викликами може зіштовхнутися волонтер?».
6. «Як добровольцям вдається впоратися зі стресом та запобігти емоційному вигоранню?».
7. «Як поєднувати волонтерство з іншими сферами життя?».
8. «Як волонтерська діяльність впливає на світосприйняття?».
9. «Міжособистісні взаємини волонтерів?».
10. «Особисті кордони у волонтерів».

Хід і процедура:

Підготовчий етап:

1. Повідомлення теми учасникам бесіди.
2. Налагодження довірчого контакту (привітання, знайомство, висловлення побажань від учасників).
3. Встановлення правил подальшої взаємодії.

Основна частина:

4. Розповідь психолога, що підіймає актуальні питання дискусії, висвітлює проблему та привертає увагу до найбільш важливих труднощів, які потребують актуальних рішень.
5. Залучення молодих людей до висловлювання власних думок, ставлень, позицій. Модерація, сприяння та заохочення з боку психолога.

Заключний етап, висновки:

6. Підсумовування та резюмування, яке здійснює психолог спільно з учасниками, щодо того, яких основних висновків дійшла група.
7. Стимулювання до рефлексії і надання зворотного зв'язку.

«Лекторій активних волонтерів»

Опорний план мінілекцій:

Мінілекція №1

Тема: «Важливість волонтерства в ХХІ столітті».

Мета: підкреслення ролі волонтерської діяльності в суспільстві, особливо в кризових умовах; висвітлення специфіки волонтерства під час воєнного стану; окреслення можливих сфер благодійництва.

1. Вступ: феномен волонтерства в ХХІ столітті.

- Визначення поняття «волонтерство» (добровільне надання безоплатної допомоги тим, хто її потребує).

- Окреслення етичного підґрунтя милосердя, благодійності, добротності.

- Висвітлення важливості й необхідності волонтерства в кризових умовах, зокрема, під час війни.

2. Основна частина: волонтерство в Україні.

- Виявлення специфіки волонтерства під час воєнного стану.

- Перелік можливих сфер благодійництва.

- Переваги волонтерства.

3. Висновки: стимулювання до рефлексії і надання зворотного зв'язку.

Мінілекція №2

Тема: «Образ і спосіб життя сучасного волонтера».

Мета: створення зрозумілого «морально-ціннісного психологічного портрета» людини, яка долучається до безоплатних активностей на добровольчих засадах; формування лояльного й толерантного ставлення до інших волонтерів і людей, які не займаються такою діяльністю, в актуальній соціальній ситуації.

1. Вступ: образ сучасного українського волонтера.

- Аналіз «морально-ціннісного психологічного портрета» людини, яка долучається до безоплатних активностей на добровольчих засадах.

- Висвітлення моральних якостей, важливих для волонтерської діяльності.

- Наведення прикладів з досвіду відомих волонтерів.

2. Основна частина: спосіб життя сучасного волонтера.

- Запрошення до висловлювання думок учасників.

- Спільний аналіз цінностей добровольців.

- Виступ запрошеного волонтера з багаторічним досвідом.

3. Висновки: стимулювання до рефлексії і надання зворотного зв'язку.

Мінілекція №3

Тема: «У чому духовна сила волонтерської діяльності?».

Мета: прояснення переваг, а також можливих ризиків і небезпек, з якими зіштовхуються добровольці; сприяння зростанню резильєнтності добровольців.

1. Вступ: психічне здоров'я волонтерів.

- Висвітлення ризиків і небезпек, з якими зіштовхуються добровольці.

- Обґрунтування переваг волонтерства.

- Профілактика негативних явищ.

2. Основна частина: сила волонтерської діяльності.

- Психологічний добробут волонтерів.

- Психологічна допомога для добровольців.

- Турбота про себе як запорука підтримки інших.

3. Висновки: стимулювання до рефлексії і надання зворотного зв'язку.

Зміст і процедура проведення терапевтичних кінопоказів

Заняття №1. «Кінопоказ розвитку емпатійності»

Тривалість: 10 хв – вступ; 96 хв – фільм; 30 хв – обговорення.

Мета: підвищення рівня розвитку емпатійності засобами кінотерапії; стимулювання до вияву емпатії.

Хід роботи

1. Попередня підготовка психолога-тренера.
2. Привітання з учасниками та пояснення мети й умов проведення кінопоказу.

Серед умов і правил проведення кінопоказу слід наголосити на таких:

- дотримуватися тиші під час перегляду;
- вимкнути звукові сповіщення на телефоні;
- не заважати іншим;
- виявляти повагу до учасників під час обговорення після перегляду фільму (не знецінювати, не перебивати).

Окрім правил усі учасники тренінгу отримують спеціальний бланк для рефлексії (див. Додаток С). Це допоміжний інструмент, що спрямований на здійснення аналізу власних думок, вражень щодо фільму. Такий бланк є двостороннім, одна сторона слугує для записів під час перегляду фільму, а інша – після. Таким чином, потрібно наголосити на тому, що одну сторону варто заповнювати вже в процесі кінопоказу.

3. Актуалізація знань. Психолог-тренер актуалізує знання, які були набуті учасниками під час попередніх зустрічей, нагадуючи основні тези, що обговорювалися, а також оголошує назву фільму.

4. Перегляд фільму «Міст у Терабітію» (англ. «Bridge to Terabithia»), 2007 р., США, реж. Габор Чупо.

5. Після завершення перегляду учасникам пропонується перевернути бланк для рефлексії і заповнити його з іншої сторони.

6. Групове обговорення розпочинається, коли учасники закінчили вносити свої нотатки. Охочі юнаки та юнки можуть поділитися враженнями й роздумами. Окрім питань, наведених у бланку, психолог може поставити такі: «Як емпатійність виявляється в головних героїв фільму?», «Хто з героїв є найбільш емпатійним, на вашу думку?», «Чи вдалося акторам «передати» почуття?», «Які емоції у вас викликали персонажі фільму, їх думки та вчинки?».

7. Підведення підсумків, стимулювання до рефлексії і надання зворотного зв'язку. Варто запитати учасників, чи є у них якісь побажання щодо подальших показів, якими є їхні враження та висновки щодо практики здійснення аналізу фільму.

Заняття №2 «Кінопоказ розвитку альтруїстичності»

Тривалість: 10 хв – вступ; 112 хв – фільм; 30 хв – обговорення.

Мета: підвищення рівня розвитку альтруїстичності засобами кінотерапії; заохочення альтруїстичних тенденцій.

Хід роботи

1. Попередня підготовка психолога-тренера.
2. Привітання з учасниками та пояснення мети кінопоказу, а також нагадування умов і правил його проведення.
3. Актуалізація знань і побудова логічного взаємозв'язку з попередніми зустрічами. Можна залучити учасників, поставивши кілька запитань: «Що вам найбільше запам'яталося з попередніх занять?», «Як емпатійність пов'язана з альтруїстичністю?», «Чи вдалося виявити емпатійність або альтруїстичність за період проведення занять?».

Потрібно надати учасникам нові бланки для рефлексії, з якими вони вперше «познайомилися» на попередньому кінопоказі, та нагадати інструкцію щодо їх заповнення.

4. Перегляд фільму «1+1», оригінальна назва «Недоторканні» (фр. «Intouchables»), 2011 р., Франція, реж. Олів'є Накаш, Ерік Толедано.

5. Після завершення перегляду, як і минулого разу, учасникам пропонується перевернути бланк для рефлексії і заповнити його з іншої сторони.

6. Групове обговорення розпочинається, коли учасники закінчили вносити свої нотатки. Окрім традиційних питань з бланку для рефлексії, доречно запитати учасників: «Якими є ваші враження після перегляду фільму?», «Кому з героїв ви співпереживали найбільше?», «Чи поєднується зображення альтруїста в фільмі з психологічним портретом сучасного альтруїста, який ви склали на минулому занятті?», «Що вас найбільше вразило?», «Чи змінилася у вас думка щодо головних героїв за час перегляду стрічки?».

7. Підведення підсумків, стимулювання до рефлексії і надання зворотного зв'язку. Додатково можна запропонувати юнакам та юнкам створити власну колекцію бланків для рефлексії, які вони отримують на кінопоказах, щоб після завершення всіх занять переглядати її у майбутньому.

Заняття №3. «Кінопоказ розвитку справедливості»

Тривалість: 10 хв – вступ; 129 хв – фільм; 30 хв – обговорення.

Мета: підвищення рівня розвитку справедливості; реалізація дискусії щодо питань несправедливості; зростання обізнаності в моральній тематиці.

Хід роботи

1. Попередня підготовка психолога-тренера.
2. Привітання з учасниками та пояснення мети кінопоказу.
3. Актуалізація знань і проведення бліцопитування. Для поновлення та закріплення знань, отриманих на попередніх заняттях можна провести коротке бліцопитування на 4-5 питань.

Орієнтовний перелік запитань:

- На яких принципах і засадах ґрунтується альтруїзм?

- Що є протилежністю альтруїзму?
- Що таке когнітивна емпатія?
- Які фрази є доречними при вияві емпатійності?

Після проведення опитування учасники отримують нові бланки для рефлексії.

4. Перегляд фільму «Річард Джуелл» (англ. «Richard Jewell»), 2019 р., США, реж. Клінт Іствуд.

5. Після завершення перегляду, як і в попередні рази, учасникам пропонується перевернути бланк для рефлексії і заповнити його з іншої сторони.

6. Групове обговорення розпочинається, коли учасники закінчили вносити свої нотатки. Орієнтовними питаннями для обговорення є такі: «Які емоції ви відчули стосовно головного героя?», «Що би ви сказали йому, щоб підтримати?», «Як ви думаєте, чому такі випадки несправедливості відбуваються в сучасному суспільстві?», «Як можна протидіяти несправедливості?».

7. Підведення підсумків, стимулювання до рефлексії і надання зворотного зв'язку. Важливо заохотити саморозкриття молодих людей, щоб вони щиро висловлювали власні думки, а не послуговувалися шаблонними фразами.

Заняття №4. «Кінопоказ розвитку солідарності»

Тривалість: 10 хв – вступ; 130 хв – фільм; 30 хв – обговорення.

Мета: укріплення солідарності; розвиток ціннісного ставлення та почуттів єдності й спільності.

Хід роботи

1. Попередня підготовка психолога-тренера.
2. Привітання з учасниками та пояснення мети кінопоказу.

3. Актуалізація знань цього разу відбувається майже без участі психолога, тренер спонукає учасників проговорити, що вони засвоїли на попередніх заняттях.

Після здійснення актуалізації знань учасники отримують нові бланки для рефлексії.

4. Перегляд фільму «Зелена книга» (англ. «Green Book»), 2018 р., США, реж. Пітер Фарреллі.

5. Після завершення перегляду, як зазвичай, учасникам пропонується перевернути бланк для рефлексії і заповнити його з іншої сторони.

6. Групове обговорення розпочинається, коли учасники закінчили вносити свої нотатки. Орієнтовними питаннями для обговорення є такі: «Хто з персонажів найбільше виявляв солідарність?», «Яку роль відіграла солідарність у фільмі?», «Якби не вияв солідарності, який ви побачили в стрічці, як би розвивалися події?», «Що вдалося змінити в фільмі, завдяки вияву солідарності?».

7. Підведення підсумків, стимулювання до рефлексії і надання зворотного зв'язку. Корисним може стати прийом питання – заохочення: «Якби ви переказували комусь із друзів, що сьогодні дізналися, що б ви розповіли?».

Заняття №5. «Кінопоказ розвитку моральної обов'язковості»

Тривалість: 10 хв – вступ; 139 хв – фільм; 30 хв – обговорення.

Мета: заохочення до здійснення аналізу виявів моральних обов'язків; стимулювання до реалізації самоаналізу з питань моральності та її мотивації.

Хід роботи

1. Попередня підготовка психолога-тренера.
2. Привітання з учасниками та пояснення мети кінопоказу.
3. Актуалізація знань і встановлення логічного взаємозв'язку з попередніми заняттями цього разу проводиться в ігровій формі. Психолог

пропонує юнакам і юнкам припустити й здогадатися, про що буде кінопоказ, який це може бути фільм.

Якщо молодим людям вдалося відгадати фільм, то психолог це підтверджує, а якщо ні, то повідомляє назву й надає нові бланки для рефлексії.

4. Перегляд фільму «З міркувань совісті» (англ. «Hacksaw Ridge»), 2016 р., США, Австралія, реж. Мел Гібсон.

5. Після завершення перегляду, як зазвичай, учасникам пропонується перевернути бланк для рефлексії і заповнити його з іншої сторони.

6. Групове обговорення розпочинається, коли учасники закінчили вносити свої нотатки. Орієнтовними питаннями для обговорення є такі: «Як ви оцінюєте вчинки головного героя?», «Чи змінювалося ваше сприйняття головного героя протягом фільму?», «Чи є персонажі, які у вас викликали неприємні враження?», «Що би вам хотілося сказати головному герою?».

7. Підведення підсумків, стимулювання до рефлексії і надання зворотного зв'язку. Оскільки фільм є драматичним, важливо подбати про настрій і стан учасників, спонукаючи їх до зосередження на позитивних аспектах.

Заняття №6. «Кінопоказ розвитку національної ідентичності»

Тривалість: 10 хв – вступ; 122 хв – фільм; 30 хв – обговорення.

Мета: визначення власної національної ідентичності учасників тренінгу.

Хід роботи

1. Попередня підготовка психолога-тренера.
2. Привітання з учасниками та пояснення мети кінопоказу.
3. Актуалізація знань проводиться таким чином: обирається один доброволець, який підсумує найважливіші тези з пройдених занять, а кілька охочих учасників можуть доповнити.

Після здійснення актуалізації знань учасники отримують нові бланки для рефлексії.

4. Перегляд фільму «Поводир, або квіти мають очі» («The Guide»), 2014 р., Україна, реж. Олесь Санін.

5. Після завершення перегляду, як зазвичай, учасникам пропонується перевернути бланк для рефлексії і заповнити його з іншої сторони.

6. Групове обговорення розпочинається, коли учасники закінчили вносити свої нотатки. Орієнтовними питаннями для обговорення є такі: «Які емоції у вас викликав фільм?», «Що найбільше вразило?», «Хто з персонажів викликав у вас найсильніше співпереживання?», «На які думки наштовхує ця кінострічка?».

7. Підведення підсумків, стимулювання до рефлексії і надання зворотного зв'язку.

8. Цього разу юнаки та юнки отримують домашнє завдання: підготувати коротке есе про те, що вони винесли для себе з пройдених занять.

Заняття №7. «Кінопоказ розвитку патріотизму»

Тривалість: 10 хв – вступ; 102 хв – фільм; 30 хв – обговорення.

Мета: зростання рівня розвитку патріотизму; закріплення патріотичних поглядів.

Хід роботи

1. Попередня підготовка психолога-тренера.
2. Привітання з учасниками та пояснення мети кінопоказу.
3. Актуалізація знань, що відбувається в парах. Учасники мають розділитися на пари та обговорити, що вони дізналися на минулих заняттях.

Після здійснення актуалізації знань учасники отримують нові бланки для рефлексії.

4. Перегляд фільму «Черкаси», також відомий як «U311 “Черкаси”», 2019 р., Україна, Польща, реж. Тимур Яценко.

5. Після завершення перегляду, як зазвичай, учасникам пропонується перевернути бланк для рефлексії і заповнити його з іншої сторони.

6. Групове обговорення розпочинається, коли учасники закінчили вносити свої нотатки. Орієнтовними питаннями для обговорення є такі: «Яка сцена викликала у вас найбільш потужні емоції?», «Що ви відчували щодо головних героїв впродовж перегляду?», «Якби була можливість зустрітися з кимось із героїв, то хто б це був? Чому?», «Що вам хотілося б сказати головним героям?».

7. Підведення підсумків, стимулювання до рефлексії і надання зворотного зв'язку. Доречним є висловлення подяки одне одному за проведений час в колі.

Заняття №8. «Кінопоказ розвитку толерантності»

Тривалість: 10 хв – вступ; 141 хв – фільм; 30 хв – обговорення.

Мета: формування толерантності; розширення та збагачення світоглядних поглядів.

Хід роботи

1. Попередня підготовка психолога-тренера.
2. Привітання з учасниками та пояснення мети кінопоказу.
3. Актуалізація знань у форматі групового обговорення та нагадування, що це завершальний кінопоказ.

Після здійснення актуалізації знань учасники востаннє отримують бланки для рефлексії.

4. Перегляд фільму «Форрест Гамп» (англ. «Forrest Gump»), 1994 р., США, реж. Роберт Земекіс.

5. Після завершення перегляду учасникам пропонується перевернути бланк для рефлексії і заповнити його з іншої сторони.

6. Групове обговорення розпочинається, коли учасники закінчили вносити свої нотатки. Орієнтовними питаннями для обговорення є такі: «В чому полягає вияв толерантності в фільмі?», «Хто з персонажів є найменш

толерантним?», «В чому полягає толерантність до невизначеності в головного героя?», «Чому головний герой зазнавав нетолерантного ставлення до себе?».

7. Надання домашнього завдання молодим людям: підготувати висновки та підсумки наприкінці програми, що вони дізналися нового, зрозуміли, усвідомили, запам'ятали тощо.

8. Підведення підсумків, стимулювання до рефлексії і надання зворотного зв'язку. Оскільки це завершальне заняття в форматі кінопоказу, то доречним стане «нагородження», «дарування». Психолог може роздати кожному члену групи символічні призи (листівки з побажаннями, паперові медальки, грамоти, умовні «сертифікати»), але вони обов'язково мають відрізнятися від інших винагород, передбачених програмою.

Бланк для рефлексії під час перегляду фільму

**1. Рефлексія
під час перегляду**

Перша емоція, яку в мене викликав
фільм:

Хочу запам'ятати момент:

Важлива цитата:

Для нотаток:

Бланк для рефлексії після перегляду фільму

**2. Рефлексія
після перегляду**

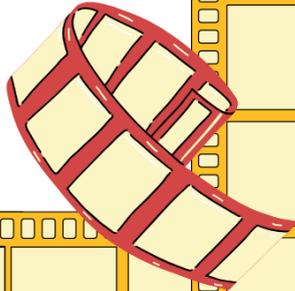
Оцінка: ☆☆☆☆☆

Провідна емоція, яку в мене викликав
фільм:

Чи є якийсь персонаж, який мені
імпонує або навпаки - викликає
негативні емоції?

Головна проблема фільму полягає в:

Основний сенс фільму полягає в:

Розвивальна програма з підвищення ефективності розвитку моральної мотивації у юнацькому віці

Заняття №1. «Вступне заняття»

Тривалість: 1 година 20 хвилин.

Мета: знайомство учасників тренінгу; обговорення мети занять та встановлення правил і принципів роботи в групі.

Хід роботи

1. Попередня підготовка психолога-тренера.
2. Привітання з учасниками та пояснення мети занять. Психолог-тренер коротко розповідає про себе, власну освіту та досвід роботи, а також окреслює мету занять.
3. Знайомство учасників тренінгу між собою, що здійснюється за допомогою такої вправи: кожному учаснику пропонується назвати власне ім'я та якість, яка йому притаманна, що починається на першу літеру імені (наприклад: Марія – милосердна; Дмитро – доброзичливий), і надати коротке обґрунтування (наприклад: «Милосердя для мене – це дуже важлива частина повсякдення, оскільки я займаюся волонтерством, саме воно стає моєю рушійною силою життя»).

Для закріплення позитивного ставлення учасників одне до одного та сприяння розвитку взаємин у тренінговій групі виконується така вправа: всі молоді люди по чергово називають своє «ім'я для тренінгу» (це може бути повна чи скорочена версія імені), а після цього показують рух, який легко запам'ятати та повторити (наприклад: махання рукою, потирання долонь, повітряний поцілунок тощо). Завдання для учасників полягає в тому, аби назвати своє ім'я та показати рух: «Мене звати (...) і я роблю так (показує рух)». Кожен наступний учасник має спершу назвати імена й показати рухи

всіх попередніх: «(Ім'я) робить так (показує рух), а мене звати (...) і я роблю так (показує рух)».

4. Встановлення правил і принципів роботи в тренінговій групі.

Серед правил варто виокремити:

- принцип конфіденційності;
- принцип «тут і тепер»;
- правило активності;
- акцент на можливості вільно висловлювати свою думку, бути відвертим, праві сказати «ні»;
- зобов'язанні поважати думку оточуючих;
- принцип «незасудження»;
- недопустимість знецінення;
- важливість вміння слухати, чути та не перебивати;
- застосування персоніфікації.

5. Обговорення мети цього та подальших занять, очікувань учасників.

Кожному надається можливість висловити свою думку. Далі відбувається спільний аналіз, психолог координує й розставляє акценти.

6. Підведення підсумків проведеного заняття, стимулювання до рефлексії і надання зворотного зв'язку. Учасники діляться враженнями, розповідають про свій стан.

Заняття №2. «Розвиток емпатійності»

Тривалість: 1 година 20 хвилин.

Мета: сприяння розвитку емпатійності; тренування здатності ставати на позицію іншого; оволодіння навичками емпатійного слухання; сприяння формуванню ціннісного ставлення до себе та оточуючих.

Хід роботи

1. Підготовка психолога-тренера.

2. Привітання з учасниками та пояснення мети заняття.

Психолог-тренер вказує мету заняття й зазначає, чим група буде займатися.

3. Коротке повідомлення від учасників про їх актуальний стан і очікування. Всі охочі можуть висловитися про те, як себе почувають, наскільки активно готові працювати. Завдання тренера полягає в емпатійному слуханні, наданні коментарів або медіації, якщо виникла така потреба. На цьому етапі важливо висловити підтримку та посилити налаштованість юнаків і юнок на виконання вправ.

4. Теоретична частина у вигляді інформаційного просвітницького виступу психолога-тренера. Основною метою цього повідомлення є психоедукація. Необхідно висвітлити сутність таких понять: «емпатія» та «емпатійність», «когнітивна» та «афективна емпатія», «цінність» і «ціннісне ставлення», «моральність». Якщо учасники тренінгу виявляють готовність до надання питань, обговорення, то варто це заохочувати, а не стримувати.

5. Виконання тренінгових вправ.

Вправа «Перевтілення» [26] (адаптовано для використання в юнацькому віці).

Мета: розвиток емпатійності та здатності ставати на позицію іншого.

Процедура: учасникам пропонується розділитися на дві підгрупи. Спочатку одна частина групи стає активним виконавцем завдання, а інша – спостерігачами. Далі психолог запитує: «Як часто ви замислюєтеся над тим, що відчувають оточуючі, близькі знайомі та незнайомці? Що вони переживають, думають? Давайте спробуємо». Кожному учасникові підгрупи надається інформація про роль, яку він буде виконувати певний час, «занурившись» і «проживаючи» емоції, почуття, думки цього образу.

Орієнтовний перелік ролей:

1. Дівчина, яка відкрила збір коштів для потреб ЗСУ.
2. Хлопець, який намагався врятувати двох кошенят, але вижило тільки одне.
3. Студент організував акцію з екологічною ініціативою сортування сміття в університеті.

4. Молода людина, яка здійснила негідний вчинок стосовно друга й підставила його.

5. Дівчина, яка через затримку на парах, не встигла долучитися до прибирання розбитого, внаслідок ворожої атаки, скла.

Юнаки та юнки кілька хвилин «перебувають в ролі». Після того всі мають можливість висловитися, описати свої враження. Ті хто виконував завдання, розповідають про думки, що виникли, та пережиті емоції, а ті, хто були спостерігачами, надають свої коментарі щодо почутого. Психолог має координувати, підтримувати й стежити за дотриманням правил і принципів роботи групи.

Вправа «Емпатійне слухання».

Мета: розвиток і тренування навичок вияву емпатійності.

Процедура: юнаки та юнки мають розділитися на пари. Спочатку один з пари розповідає якусь власну історію, а інший слухає, намагається співпереживати й демонструвати це. При цьому варто зазначити, що «слухачам» слід утриматися від надання розлогих коментарів, обмежившись лише висловами, які будуть підкріплювати співпереживання. Потім учасники міняються ролями.

Після завершення виконання вправи психолог-тренер повертає учасників до кола та ставить наступні орієнтовні питання: «Яка роль для вас була простішою, а яка важчою? Чому?», «Чи відчували ви, що вам співпереживають по-справжньому?», «Якщо були якісь труднощі під час розповіді та емпатійного слухання, то в чому вони полягають?», «Які побажання ви можете надати своїм партнерам з виконання вправи?».

6. Підведення підсумків, стимулювання до рефлексії, надання зворотного зв'язку. Важливо заохотити юнаків і юнок до висловлення власних вражень, похвалити їх за активну участь, а також подякувати.

Заняття №3. «Розвиток альтруїстичності»

Тривалість: 1 година 20 хвилин.

Мета: сприяння розвитку альтруїстичності; розвиток когнітивного та ціннісно-сміслового аспектів альтруїстичності; посилення альтруїстичної мотивації; розвиток гуманістичних і просоціальних мотивів.

Хід роботи

1. Підготовка психолога-тренера.

2. Привітання та пояснення мети заняття. Психолог підкреслює, що цього разу, заняття проводиться знову у вигляді тренінгу, а не кінопоказу, а також нагадує про дотримання правил.

3. Коротке повідомлення від учасників про їх актуальний стан і очікування. Усі бажаючі можуть висловитися, як пройшов час, який вони не бачилися, що хотілось би спробувати на цьому занятті.

4. Актуалізація знань, отриманих на попередніх заняттях. Важливо побудувати чіткий взаємозв'язок між заняттями, які поєднуються в єдину канву. Таким чином, слід наголосити на тому, що емпатійність і альтруїстичність пов'язані між собою. За допомогою розвиненої емпатійності, зокрема, навичок емпатійного слухання розширюються можливості втілення альтруїстичності.

5. Теоретична частина у вигляді інформаційного просвітницького виступу психолога-тренера. Необхідно висвітлити такі поняття: «альтруїзм», «альтруїстичність», «просоціальність», «гуманність». Доречним буде заохочення юнаків і юнок до висловлення власного розуміння цих термінів, їх використання та втілення в своєму житті. Додатково можна запитати також: «Яке місце альтруїзм посідає в сучасному світі? Наскільки він є актуальним зараз, у часи воєнних дій?», підштовхуючи молодих людей до роздумів на цю тему.

6. Виконання тренінгових вправ.

Вправа «Психологічний портрет альтруїста XXI століття».

Мета: розвиток когнітивного та ціннісно-сміслового аспектів альтруїстичності, посилення альтруїстичної мотивації.

Процедура: учасниками пропонується розділитися на три підгрупи. Психолог запитує: «Якою має бути сучасна альтруїстична людина? Якими знаннями вона має володіти, які емоції переживати, як втілювати власну альтруїстичність у вчинках? Спробуємо проаналізувати це». Перша підгрупа отримує завдання: підготувати список думок, які є притаманними альтруїстам; друга – створити перелік емоцій і почуттів, які проживає альтруїст; третя – скласти опис характерних для альтруїста вчинків.

Після виконання перелічених завдань з кожної підгрупи обирається один спікер, який буде презентувати напрацювання. Інші учасники долучаються до обговорення та можуть запропонувати доповнення. Виконання вправи завершується підсумковою побудовою остаточного портрета альтруїстичної людини.

Вправа «Допоможи, запитавши» [78].

Мета: тренування вияву альтруїстичності.

Процедура: учасники мають розділитися на пари випадковим чином. Такий поділ можна зробити так: покласти в чашу згорнуті папірці чи конверти, на яких будуть нанесені умовні позначення, кожне з яких буде в двох екземплярах. Учасники «занурюють» руку в чашу та «всліпу» беруть папірець, ті, у кого стався збіг позначок, стають парою. Завдання полягає в тому, щоб допомогти одне одному розкрити їхні сильні сторони. Юнаки та юнки мають ставити такі запитання своїм партнерам, щоб підсвітити їх позитивні якості.

Після виконання вправи всі повертаються до тренінгового кола. Психолог запитує орієнтовні питання: «Що ви зрозуміли, коли виконали цю вправу?», «Чи вдалося вам допомогти партнеру?», «Чи дізналися ви щось нове про себе? Якщо так, що саме?», «Які власні сильні сторони ви виокремили?», «Чи виникали якісь труднощі під час виконання завдання?».

7. Підведення підсумків, стимулювання до рефлексії і надання зворотного зв'язку. У висновках варто наголосити на важливості

альтруїстичності, особливо в кризові часи, завдяки якій можливим стає подолання багатьох соціальних викликів.

Заняття №4. «Розвиток справедливості»

Тривалість: 1 година 20 хвилин.

Мета: сприяння розвитку справедливості; формування уявлення про справедливість і несправедливість, моральність і аморальність.

Хід роботи

1. Підготовка психолога-тренера.
2. Привітання та пояснення мети заняття. Доцільно наголосити на тому, що справедливість – це цінність, що формувалася з давнини, беручи корені з дихотомії добра та зла.
3. Коротке повідомлення від учасників про їх актуальний стан і очікування. Між юнаками та юнками вже вибудувалися певні взаємини за час проведення занять, психологу варто відстежувати процеси групової динаміки, скеровуючи та підтримуючи тренінгову групу.
4. Актуалізація знань, отриманих на попередніх заняттях і під час кінопоказів. Доречно залучити кількох учасників, які спробують побудувати взаємозв'язок між темою цього заняття та попередніх.
5. Теоретична частина у вигляді інформаційного просвітницького виступу психолога-тренера. Потрібно висвітлити сутність таких понять: «справедливість», «несправедливість», «моральний», «аморальний». Усі охочі можуть ставити запитання та висловлювати власні погляди.

6. Виконання тренінгових вправ.

Застосування методу кейс-стаді (англ. case-study – навчальна ситуація). Кейс – це опис певної ситуації, який передбачає невирішену проблему, містить деякі суперечності та потребує здійснення аналізу [27].

Мета: спонукання до критичного аналізу складних моральних виборів, дилем і прийняття справедливих рішень.

Процедура: учасникам тренінгу пропонується розділитися на три підгрупи, кожна з яких отримує свій кейс для аналізу.

Перелік кейсів:

1. Хлопець долучився до місцевої волонтерської організації у своєму районі. Одного разу він допомагав роздавати гуманітарну допомогу в громадському центрі. Серед тих, хто прийшов отримати продукти харчування та одяг, він побачив свого сусіда, який має суперечливу репутацію, оскільки подекуди, що він зловживає спиртними напоями. Паралельно з цим до центру завітала старенька бабуся. Сусід отримав допомогу, а коли дійшла черга до бабусі, то продукти харчування закінчилися.

2. Компанія друзів вирішила виявити ініціативу та зібратися на толоку в місцевий занедбаний парк. Вони здійснили прибирання території, а також за власний кошт найняли автомобіль для вивезення сміття та сплатили його утилізацію. Згодом у соціальних мережах вони помітили допис на сторінці місцевого чиновника зі звітом про виконані роботи з благоустрою та облаштування різноманітних територій, серед яких фігурували фото парку, в якому прибрала компанія друзів, але жодної згадки про них там не було.

3. До дівчини-волонтерки звернувся її колишній однокласник, попросивши допомогти з організацією збору коштів для лікування його дідуся. Дівчина якомога швидше доклала багато зусиль, щоб зібрати необхідну суму для операції. Після того, як було накопичено кошти, їх одразу передали однокласнику, проте через кілька днів дідусь помер. Зустрівшись з однокласником, щоб висловити співчуття, дівчина помітила, що у нього з'явився новий дорого вартісний телефон. Коли вона запитала про це, то однокласник сказав, що оскільки операцію дідусю зробити не встигли, гроші він вирішив витратити на телефон.

Підгрупи мають проаналізувати свої кейси і обрати спікерів, які будуть презентувати напрацювання. Завдання полягає в тому, щоб оцінити вчинки персонажів кейсів, описати ставлення до них, змодельовати потенційні наслідки таких ситуацій, запропонувати можливі рішення.

Після презентації аналізу інші члени тренінгової групи можуть ставити запитання, коментувати та пропонувати власні пропозиції щодо ситуацій.

Вправа «Моя історія несправедливості».

Мета: стимулювання до саморозкриття, розвитку справедливості та емпатійності, тренування навичок надання підтримки.

Процедура: учасникам пропонується поділитися власною «історією несправедливості» – розповісти про випадок вияву несправедливості, при чому це не обов'язково має бути особиста історія, що стосується них самих. Така історія може бути пов'язана з близькими чи друзями молодих людей, свідками якої вони стали тощо. Поки один учасник розповідає, всі інші слухають. Завдання полягає в тому, щоб емпатійно вислухати, підтримати, розрадити, за потреби дати пораду.

7. Підведення підсумків, стимулювання до рефлексії і надання зворотного зв'язку. Наостанок психолог-тренер заохочує юнаків та юнок до втілення здобутих знань і отриманих навичок у повсякденному житті.

Заняття №5. «Розвиток солідарності»

Тривалість: 1 година 20 хвилин.

Мета: сприяння розвитку солідарності; усвідомлення моральних цінностей; розвиток моральної рефлексії.

Хід роботи

1. Підготовка психолога-тренера.
2. Привітання та пояснення мети заняття. Оскільки реалізація розвивальної програми поступово наближається до середини, тренеру варто звернути увагу на групову динаміку, які процеси наразі відбуваються в групі.
3. Коротке повідомлення від учасників про їх актуальний стан і очікування. Додатково можна запитати про настрій, події, що сталися за останній час.

4. Актуалізація знань. Молодим людям пропонується пригадати й перелічити, які якості вони вже розвивали на попередніх заняттях, а також припустити, яким чином з ними пов'язана солідарність.

5. Теоретична частина у вигляді інформаційного просвітницького виступу психолога-тренера. Необхідно висвітлити сутність таких понять: «солідарність», «єдність», «консолідація», «згуртованість».

6. Виконання тренінгових вправ.

Вправа «Виміри солідарності» [109].

Мета: вивчення виявів солідарності.

Процедура: юнаки та юнки мають розділитися на три підгрупи, кожна з яких отримує завдання.

1. Проаналізувати та підібрати приклади, як вони самі виявляють солідарність з друзями та знайомими.

2. Проаналізувати та підібрати приклади, як українці (в масштабі країни) підтримують одне одного та виявляють солідарність.

3. Проаналізувати та підібрати приклади, як представники інших країн виявляють солідарність до українців.

Після завершення підготовки підгрупи пропонують спікерів, які будуть презентувати напрацювання. Всі інші учасники слухають і доповнюють. Відбувається групове обговорення з модерацією з боку психолога.

Використання методу «дерево проблем-рішень» шляхом виконання вправи «Дерево солідарності».

Мета: сприяння розвитку солідарності.

Процедура: учасникам надається великий ватман, на якому вони мають зобразити дерево, яке складається з трьох частин: стовбур – головна проблема, яку потрібно вирішити; корені – причини, які призводять до виникнення проблеми; гілки – наслідки, які спричинює проблема.

За проблему пропонується взяти нестачу солідарності в суспільстві. Юнаки та юнки пропонують варіанти, узгоджують їх і записують на відповідній частині дерева. В процесі такої роботи психолог може направляти

групу й вносити корективи, якщо це потрібно. Після завершення роботи над створенням дерева проблем, тренер пропонує уважно роздивитися дерево та підсумовує, що винесла група в якості причин і наслідків нестачі солідарності в суспільстві.

Далі вправа передбачає наступний етап – пошук рішень. Проблема стає метою – розвиток солідарності в суспільстві; причини – завданнями; наслідки – позитивними ефектами. Молоді люди знову пропонують, обговорюють і записують власні варіанти. Наприкінці відбувається групове обговорення.

7. Проведення невеликого опитування щодо ефективності занять. Тренер ставить кілька питань учасникам, що спрямовані на виявлення результативно занять. Такими питаннями можуть бути: «Чи вдається вам застосовувати знання, отримані на тренінгах, в повсякденні?», «Чи помічаєте ви якісь зміни у власному світогляді?» тощо.

8. Підведення підсумків, стимулювання до рефлексії і надання зворотного зв'язку. Окрім того, учасники отримують домашнє завдання: переповісти трьом людям якісь тези, цікаві факти, власні усвідомлення, які вони здобули на заняттях.

Заняття №6. «Розвиток моральної обов'язковості»

Тривалість: 1 година 20 хвилин.

Мета: сприяння розвитку моральної обов'язковості; вивчення й диференціація моральних категорій; обговорення волонтерського досвіду учасників.

Хід роботи

1. Підготовка психолога-тренера.
2. Привітання, пояснення мети заняття. Важливо наголосити, що моральний обов'язок – це перш за все чеснота, цінність, яку можна сприймати в якості гідності, достоїнства, а не вимога.
3. Коротке повідомлення від учасників про їх актуальний стан і очікування. Розвинені довірчі взаємини в тренінговій групі дозволяють

запитати про справи молодих людей, життєві події, надають можливість поскаржитися на труднощі та відчутти прийняття.

4. Актуалізація знань цього разу відбувається лаконічно, перетікаючи в перевірку домашнього завдання, яке молоді люди отримали наприкінці заняття №5.

5. Перевірку домашнього завдання можна здійснити за допомогою таких питань: «Чи вдалося вам впоратися з завданням?», «Наскільки швидко ви змогли його реалізувати повною мірою?», «Чи виникали якісь труднощі під час розповідей?», «Якими були реакції на ваші перекази?».

6. Теоретична частина у вигляді інформаційного просвітницького виступу психолога-тренера. Необхідно висвітлити сутність таких понять: «моральний обов'язок», «соціальний обов'язок», «відповідальність».

7. Виконання тренінгових вправ.

Робота в парах «Мій обов'язок».

Мета: сприяння саморозкриттю та рефлексії молодих людей.

Процедура: учасникам тренінгу пропонується розділитися на пари. Завдання полягає в тому, щоб пригадати та розповісти одне одному, коли вони вперше відчували моральний обов'язок, за яких умов, що їх підштовхнуло; поділитися власним баченням морального обов'язку; навести приклади тих людей, які є взірцями морального обов'язку; розповісти про власні обов'язки, зокрема, моральні.

Групова дискусія «Мій моральний обов'язок у волонтерстві».

Мета: розвиток моральної обов'язковості.

Процедура: учасники тренінгу по-черзі діляться своєю думку щодо морального обов'язку у волонтерстві, розповідаючи, зокрема, про свій досвід. Інші члени тренінгової групи можуть коментувати, запитувати, додавати. Відбувається жваве обговорення. Роль тренера полягає в координації та заохоченні висловитися всіх учасників.

8. Підведення підсумків, стимулювання до рефлексії і надання зворотного зв'язку. Додатково можна поставити кілька питань учасникам:

«Що дала вам тренінгова програма на цьому етапі?», «Чи вдавалося застосовувати здобуті знання в повсякденному житті?».

Заняття №7. « Розвиток національної ідентичності»

Тривалість: 1 година 20 хвилин.

Мета: сприяння визначенню національної ідентичності; становлення ціннісного ставлення до власної національності; розвиток толерантності щодо представників інших націй.

Хід роботи

1. Підготовка психолога-тренера.

2. Привітання, пояснення мети заняття. Тренеру варто наголосити на важливості національної ідентичності, що ще більш гостро відчувається під час війни.

3. Коротке повідомлення від учасників про їх актуальний стан і очікування. На такому етапі розвитку тренінгової групи психологу слід виступати в ролі фасилітатора, скеровуючи напрямок обговорення та допомагаючи розкритися учасникам.

4. Проведення опитування щодо розуміння та диференціації понять «нація», «ідентичність», «національна ідентичність». Охочі молоді люди можуть висловити свої припущення та роздуми щодо цих термінів, їх вживання та застосування.

5. Плавно «перетікаючи» з опитування, починається теоретична частина у вигляді інформаційного просвітницького виступу психолога-тренера, який прояснює та надає дефініції.

6. Виконання тренінгових вправ.

Вправа «Лист до байдужих» [11].

Мета: сприяння розвитку ціннісного ставлення до власної національності.

Процедура: спочатку тренер пояснює, що люди, які виявляють індиферентну позицію, є байдужими до долі країни, не відчувають потреби

брати участь в її житті, негативно впливають на процеси державотворення. Психологу слід наголосити, що пасивно-байдужа позиція таких людей шкодить національній цілісності та безпеці держави, гальмує процвітання країни, саме тому розвиток національної ідентичності громадян постає необхідною запорукою державної стійкості й незламності.

Учасники мають розділитися на дві-три підгрупи. Кожній підгрупі пропонується написати листа до байдужих співгромадян, в якому потрібно обґрунтувати важливість бути причетним до свого народу, брати участь в його житті, відчувати приналежність.

Після завершення підготовки листів обирається один з представників кожної підгрупи, які по-черзі зачитують листи. Далі відбивається групове обговорення.

Вправа «Самоаналіз» [83].

Мета: сприяння визначенню та утвердженню власної національної ідентичності.

Процедура: завдання учасників полягає в тому, що вони по черговому в колі мають давати вільні описи себе як українців (представників нації і громадян), подумки фіксуючись на емоціях і почуттях, які при цьому виникають.

Після завершення виконання вправи учасники діляться власними емоціями з тренінговою групою.

7. Підведення підсумків, стимулювання до рефлексії і надання зворотного зв'язку. Дуже важливо не тиснути на юнаків та юнок, а супроводжувати в розвитку ідентичності.

Заняття №8. «Розвиток патріотизму»

Тривалість: 1 година 20 хвилин.

Мета: сприяння підвищенню рівня розвитку патріотичності; формування свідомого та ціннісного ставлення до Батьківщини.

Хід роботи

1. Підготовка психолога-тренера.
2. Привітання, пояснення мети заняття. Доречним буде підкреслити, що тема цього заняття тісно переплітається з попередньою.
3. Коротке повідомлення від учасників про їх актуальний стан і очікування. Можна додатково запитати припущення щодо вправ на цьому занятті.
4. Перевірка домашнього завдання здійснюється шляхом зачитування учасниками їхніх есе та висловлення подяки й похвали від тренера.
5. Теоретична частина у вигляді інформаційного просвітницького виступу психолога-тренера. Необхідно висвітлити сутність таких понять: «патріотизм», «громадянськість», «громадянська стійкість».

6. Виконання тренінгових вправ.

Вправа «Портрет патріота» [82].

Мета: розуміння та узгодження якостей, рис, схильностей, вподобань, які приманні патріотичній людині.

Процедура: виконання цієї вправи передбачає наявність двох великих аркушів, щоб можна було створити плакат-колаж, а також необхідних матеріалів і обладнання (ручки, олівці, фломастери, ножиці, клей, наліпки, журнали чи тематичні роздруковані картинки). Учасникам потрібно розділитися на дві підгрупи. Обидві підгрупи отримують завдання: створити «портрет» сучасного патріота. Такий портрет має складатися із зображень, картинок, наліпок, що символізують втілення особистісних характеристик патріотичної людини, наприклад, зображення книг може символізувати, що така людина є обізнаною, ерудованою; картинки з природою можуть відповідати за любов до рідного краю тощо. Підгрупи працюють над створенням плакатів паралельно.

Коли всі учасники закінчать напрацювання, підгрупи по-черзі презентують одна одній власне бачення патріота. Після цього відбувається пошук спільного, у чому думки обох підгруп збігаються, а також групове обговорення.

Мозковий штурм «Що я можу зробити для своєї держави?» [24].

Мета: усвідомлення власної відповідальності за майбутнє країни та ролі кожної людини в житті суспільства та держави загалом.

Процедура: завдання учасників полягає в тому, щоб запропонувати якомога більше варіантів, яким чином кожен з них може взяти участь у суспільно значущих справах. Всі варіанти записуються. На цей етап виділяється близько 7 хвилин.

На другому етапі варто обговорити такі питання: «Що з запропонованого найпростіше зробити, а що організувати найважче?», «Що необхідно зробити, щоб реалізувати складні варіанти?», «Кого ще можна залучити до втілення ваших ідей?», «Чи можете ви об'єднатися та реалізувати щось з переліку ідей разом?», «Чи можете ви пообіцяти виконати щось із списку самостійно?».

7. Підведення підсумків, стимулювання до рефлексії і надання зворотного зв'язку. Цього разу для підсумовування можна запропонувати подякувати сусіду зліва за щось, що було під час тренінгу.

Заняття №9. «Розвиток толерантності»

Тривалість: 1 година 20 хвилин.

Мета: сприяння розвитку толерантності; формування усвідомлення важливості толерантності в сучасному світі; спонування вияву толерантності під час волонтерської діяльності.

Хід роботи

1. Підготовка психолога-тренера.
2. Привітання, пояснення мети заняття. Для посилення включеності молодих людей принагідно буде нагадати, про наближення завершення тренінгової програми.
3. Коротке повідомлення від учасників про їх актуальний стан і очікування. Психолог може підкреслити, що це останнє заняття такого

формату, коли група працює над розвитком якоїсь властивості в форматі тренінгу (попереду ще один кінопоказ і заключне, підсумкове заняття).

4. Актуалізація знань цього разу відбувається таким чином: кожен учасник по чергово називає, що йому найбільше запам'яталося з попередніх занять, одну лаконічну думку. Коли коло «замикається», відбувається перехід до наступного етапу тренінгу.

5. Теоретична частина у вигляді інформаційного просвітницького виступу психолога-тренера. Необхідно висвітлити сутність таких понять: «толерантність», «толерантність до невизначеності», «невизначеність».

6. Виконання тренінгових вправ.

Вправа «Мозаїка» [101].

Мета: формування усвідомлення важливості толерантності в сучасному світі.

Процедура: для виконання вправи потрібні розкладені на столі фігури різного кольору (квадрати, кола, прямокутники, трикутники розміром 2-3 см у кількості 50-100 штук). Психолог пропонує роздивитися їх, оцінюючи колір, форму, розмір. Далі тренер коментує: «Життя схоже на мозаїку, ми отримуємо певний набір можливостей, і від нас залежить, як ми ними будемо ними користатися, яким стане унікальний візерунок нашого життя». Після цього учасникам пропонується скласти з цих фігур довільне зображення, задіявши всі фрагменти мозаїки, звертаючи увагу на власні почуття, що виникатимуть під час виконання вправи. Потім тренер просить створити за допомогою фігур конкретне зображення (тварину, рослину, предмет).

Коли роботу закінчено, починається обговорення за допомогою питань: «Що ви відчували на початку вправи, розглядаючи фігури?», «Що для вас означає початкова непорядкованість фігур на столі?», «Яке зображення ви створили? Які почуття у вас виникали під час створення зображення й після закінчення?», «В чому полягає відмінність між вашими почуттями та поведінкою, коли ви створювали довільне зображення, і таке, що було задане без можливості вибору?».

Вправа: «Моє бачення толерантності».

Мета: сприяння розвитку толерантності.

Процедура: учасники мають розділитися на пари випадковим чином і обговорити, що для них означає толерантність, яке місце вона займає в їхньому житті, чи виявляють вони її, чи актуальною вона є в сучасному світі тощо. Після завершення парного обговорення всі повертаються до кола та переходять до групового аналізу.

7. Підведення підсумків, стимулювання до рефлексії і надання зворотного зв'язку. Оскільки це завершальне заняття в форматі тренінгу конкретних цінностей, то доречним стане «нагородження», «дарування». Психолог може роздати кожному члену групи символічні призи: листівки з побажаннями, паперові медальки, грамоти, умовні «сертифікати» тощо.

Заняття №10. «Підсумкове заняття»

Тривалість: 1 година 20 хвилин.

Мета: підведення підсумків роботи групи; актуалізація здобутих знань; створення листів на згадку; здійснення рефлексії; проведення прощання.

Хід роботи

1. Підготовка психолога-тренера.
2. Привітання та пояснення мети заняття з акцентом на важливості підсумовування результатів програми.
3. Коротке повідомлення від учасників про їх актуальний стан, думки та почуття щодо останнього заняття.
4. Перевірка домашнього завдання відбувається так: юнаки та юнки зачитують власні висновки, а психолог висловлює вдячність і похвалу кожному з них.
5. Проведення групового обговорення з елементами бліцопитування. Тренер пропонує учасникам сформулювати власні два запитання для інших членів групи. Ці питання можуть стосуватися будь-чого з вивченого й обговореного в процесі занять. Кожен отримує змогу поставити свої два

запитання групі. Відповідають ті, хто знають відповідь. Якщо виникають труднощі, то психолог може допомогти, підказавши. У разі відсутності відповіді, на питання відповідає той, хто його сформулював (якщо знає відповідь) або тренер.

6. Написання листів і виконання заключної вправи.

Вправа «Лист собі в майбутнє».

Мета: позитивне закріплення здобутого досвіду.

Процедура: учасники мають написати собі листа-подяку в майбутнє, розповівши про те, що в них зараз відбувається в житті, з чим їм вдалося впоратися, що нового вони дізналися за останній час, чому навчилися, з ким познайомилися тощо. Листи юнаки та юнки залишають собі (не зачитуючи на загаль).

Вправа «Подарунок на згадку».

Мета: прощання, завершення роботи.

Процедура: кожен учасник підписує аркуш паперу власним ім'ям і передає його сусіду зліва. Той, хто отримав аркуш з ім'ям сусіда, записує туди власні побажання конкретно для цієї людини, згортає в формі «віяла», щоб інші учасники не змогли побачити написаного, та передає наступному. Наступний учасник робить так само, записує побажання для тієї людини, чие ім'я вказане, й передає далі. Листки членів групи «рухаються» в колі, «збираючи» побажання, аж доки не повернуться до господарів. Таким чином, всі молоді люди отримують побажання від всіх інших.

7. Підведення підсумків, стимулювання до рефлексії і надання зворотного зв'язку, прощання. Наостанок психолог висловлює подяку кожному учаснику і хвалить. Окрім того, можна роздати завершальні, символічні призи (листівки з побажаннями, паперові медальки, грамоти, умовні «сертифікати»), які будуть втілювати підсумки всієї програми.

